

EESTI RAHVASTIKUSTATISTIKA
POPULATION STATISTICS OF ESTONIA

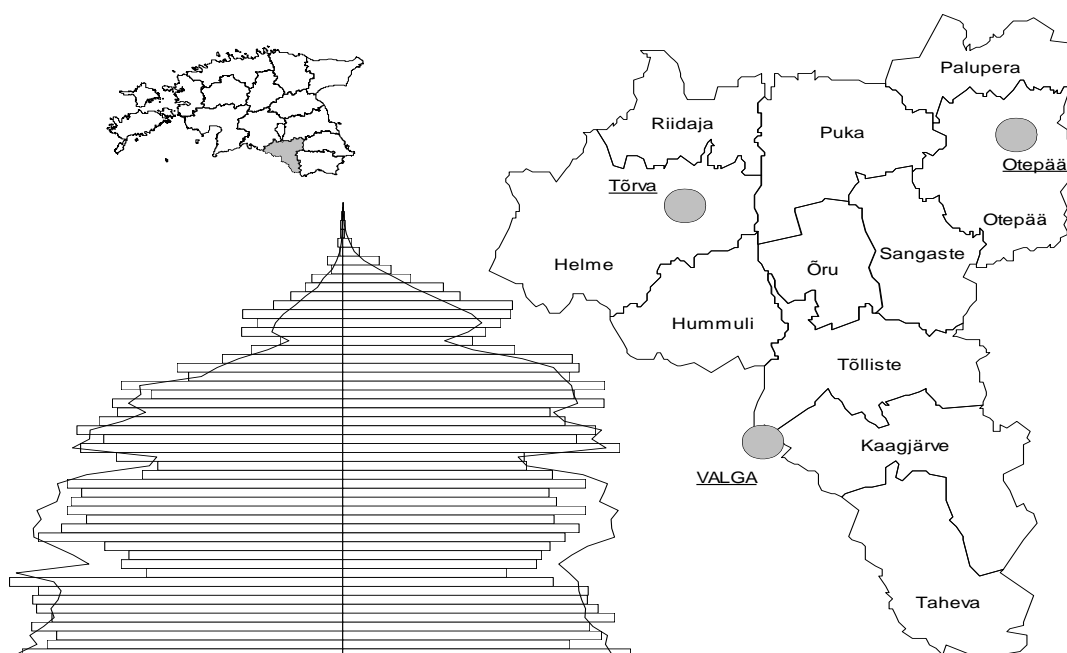

RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD SÜNDMUS-
JA LOENDUSSTATISTIKA

REVIEWED POPULATION VITAL AND CENSUS
STATISTICS

Valgamaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur
Asta Põldma Luule Sakkeus

Tallinn 1998

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE

**RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA**

**REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS**

Valgamaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur
Asta Põldma Luule Sakkeus

RU Seeria C No 12

Tallinn 1998

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

Kogumikuga on kaasas diskett Valgamaa rahvastikuarengut kajastavate joonisfailidega, © Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

The issue is accompanied by the diskette with charts on demographic development of Valgamaa population, © Estonian Interuniversity Population Research Centre.

ISBN 9985-8120-37-1

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE
Postkast 3012, Tallinn EE0090, Eesti

Käesolev kogumik on autorikaitse objekt. Autoriõiguse valdaja eelneva kirjaliku nõusolekuta on keelatud seda väljaannet või selle mistahes osa reprodutseerida, avaldada või jätta avaldamiseks infovõrgus, ümber kirjutada mistahes viisil või vahendiga elektrooniliselt, mehhaaniliselt, fotokopeerimise, salvestamise või muul teel.

Kogumikus esitatud arvandmeid on võimalik tellida ka elektroonilisel kujul *Lotus*- või *ASCII*-formaadis. Soovijail palun pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

Tables presented in the issue on diskettes in Lotus or ASCII format could be requested from Estonian Interuniversity Population Research Centre.

EESSÕNA

Eesti rahvastiku-uuringute hoogustumine eelmise aastakümne keskpaigas põrkus päris lihtsate eesmärkide seadmisel andmestiku ebaadekvaatsusele. Iseseisvuse taastamiseni oli esmatakistuseks rahvastikuteabe raske kättesaadavus ja avaldamisvõimaluse pea täielik puudumine. Sellistes oludes kippus suure osa ametnikkonna ja isegi teadlaste hulgas levima arusaam, et salastatus kujutab endast peamist või koguni ainukest rahvastikuandmetega seotud probleemi. Sügisel 1991 otsekeelud kadusid ja selgus, et tegelikult on Eesti Statistikaametis leidaolev andmestik äärmiselt puudulik kogu nõukoguaja läbilõikes ning olemasolev pisku vajab sihiteadlikku korrastustööd. Läbivaks, arvatavalt peamureks üldse on sõjajärgse rahvastikuteabe ebapiisav võrreldavus ajas ja ruumis, mis aastakümnete jooksul kuhjununa on Eesti andmestiku madala kvaliteedi põhjuseks ning sageli välistab koguni rutiinsete demograafiliste analüüsivõtete kasutamise.

Andmevõrreldavust kahandanud asjaolud, olgu omaette või koostoiminult, moodustavad kopsaka sasipuntra: sagedasti muudetud andmedefinitsioonide ja arvutusvõtete kirjeldus on puudulik ning rakendamisaeg selgepiirilisel fikseerimata; Moskvast teostatud arvutuste metodoloogia ja meetodika on reeglina hoopis teadmata, sest tollase kirjavahetuse tõendusel pole Eesti ametnikel enama kui arvutustulemusi õigeaks tunnistanud kaaskirja vastu huvi jagunud; väiksemate haldusüksuste suunas liikudes kahaneb hüppeliselt andmemaht, mistõttu omavalitsuste rahvastikustatistika on eriti auklik ega ühti pealegi asjaomaste Eesti koondnäitajatega; statistilise territoriaalüksuse põhimõtet pole järgitud ja halduspiiride vähegi olulisem muutus on katkestanud rahvastikunäitajate aegread; andmeallikate kooskasutamine piirdub sündmus- ja loendusstatistika haruharvade ühilduskatsetega, küsitlusstatistika puudub aga täielikult. Loetletu ja palju muud sarnast viitab eelkõige suure hulga töö tegematajätmisele ja pole-minu-asi mentaliteedile. Kaudselt oli selline tööstiil muidugi võõrvõimu poolt soositud, aga mitte ka otse nõutud. Igatahes on viie aastakümne kuhjuv tulemusena meil sõna otseses mõttes oblastile või asumaale, mitte iseseisvale riigile kohane rahvastikustatistika.

Eesti Demograafia Assotsiatsiooni koondunud teadlaskond on rahvastikustatistika olukorda päris põhjalikult vaagunud. Arupidamiste küllalt loogilise tulemusena sündis otsus korrastada Eesti sõjajärgne rahvastikustatistika viisil, et kujuneks varasema ajaperioodiga ühilduv tervikandmestik. Mitmesuunaliste tööde korraldamine ja teostus, mille ühisnimetuseks on kinnistunud *Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm*, on jäänud peamiselt Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse ning Ajalooliste Isikuandmete Töörühma koondunud rahvastikuloolaste kanda. Korrastustööde ulatus määrab Programmi teostusviisi ja -kiiruse rippuma majanduslikest võimalusist ning koostöö laabumisest asjaomaste riigiasutustega. Muidugi on kõnealune Programm olnud arutlusaineks Valitsuse Isikuandmenõukogus. Poolehoidvaid seisukohti on välja öeldud omajagu, kuid tööde ladus kulgemine on ikka jäänud mõne ametkonna soovimatuse taha käsitleda Programmi laiemaid eesmärke iseseisva riigi ja selle institutsioonide loomupärase ülesandena. Siiski, seoses Maailma Rahvastiku- ja Arengukonverentsi ettevalmistusega pidas Isikuandmenõukogu tarvilikuks oma võimaluste piires paari osaprojekti rahastada. Nõnda on Programmi raamis avaldatud kogumikud rahvastiku soovanuskoostise, elutabelite ja imikusuremuse ühtlusarvutustega ning ülevaade rahvastikuandmete ajalooallikatest (EKDK RU, Seeria C). Niiõelda ühiskondlikus korras äratehtu on hoopis mahukam, selle hulgast väärivad esiletõstmist 1989 aasta loendusandmestiku korrastamine ja uskodeerimine. Ka käesolev kogumik tugineb suurel määral nimetatud tööle.

Omavalitsuste infovajaduse leevendamiseks andis EV Isikuandmenõukogu Programmi järgmise osaprojektina eelistuse sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutustele. Töö algas 1995 aastal, kuid seiskus koos teiste sedalaadi ettevõtmistega Vähi-Savisaare valitsuse ajal. Tollal taastus sovetiaegset informaatilist mõttelaadi kandvate ametnike otsuspädevus riigiametkorralduses, kellele andmevõrreldavust ja -kvaliteeti eesmärgistav ühtlusarvutuste valdkond mõjub tervikuna, ja õigusega, nende elupuu saagimisena. Ajuti kippus tugevnema ka arusaam, et iga omavalitsuse andmetarvidus on tema omamure, mis polnud kuidagi kooskõlas Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi lähtealustega. Enesestmõistetavalt tugineb viimane vastupidist

loogikat kandvale riigiandmekorralduse üldpõhimõttele, mille järgi keskvõimu esmasülesanne on kindlustada iga omavalitsus ühtse riigistatistilise andmekogumiga ning, muuhulgas, tagada sedaviisi võrreldavus teiste omavalitsuste, kogu Eesti ja välisriikide suhtes. Programmi võib tabada uus seisak, sest nendesamade viidatud ametnike võim on tublisti kosunud ja suudetud on koguni hoiduda EV Isikuandmenõukogu kokkukutsumisest. Kabinetieraldatus ning laiemapõhjalise arutelu vältimine on Programmile üldse ja maakonnasarjale sealhulgas kindlasti ohuteguriks, seni tundub olevat tagasihoidnud selle peatamist ühegi sisulise argumendi puudumine.

Valgamaa kogumik on viies raamat maakonna sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutuste sarjas ning järgib enesestmõistetavalt nii sisult kui esituslaadilt varemilmunud. Väärrib rõhutamist, et projekti alguses kutsuti kogumiku mahu ja struktuuri määramiseks ellu tööseminar, mille istungid toimusid pea üheksa kuu vältel. Nendel arupidamistel etendasid olulist osa maakonna asjatundjad, kes valisid enimsobivad isikutunnuste ja näitajate kombinatsioonid, muidugi olemasoleva andmekogumi poolt asetatud rangete piirangute raamis. Töö teostajate meeelhärmiks kasvatas seminar esitamisele kuuluva andmemahu lõpuks enam kui kolmekordseks. Muuseas on see paista loendusandmestiku uustötluse kaudu, kus tabelite arv numeratsiooniga hoopiski kokku ei lange: pea igat valdkonda esindab kaks või enamgi arvtabelit. Kuivõrd kogumiku kasutajad on ikka eelkõige asjaomaste omavalitsuste ja maakonna rahvas, kaalus nendepoolne argumenteeritud soov üles plaanitud rahastamise ja tööajaga seatud tingimused. Küll on iga raamatu mahu ja sisu kasvades nihkunud koguprojekti teostus pikema aja peale.

Kogumik esitab Valgamaa rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990. Sündmusstatistiline andmestik on toodud näitajate kaudu, mis allusid korrastamisele kogu ajavahemikku hõlmavaks aegreaks. Kõik uusrehkendused tuginevad Eesti rahvaarvu ja vanuskoostise varasemale ühtlusarvutusele. Loendusstatistikast on 1989 aasta individuaalandmed uustöödeldud ja tulemus esitatud maakonnakeskse standardtabelite komplektina. Varasemate loenduste andmevalik järgib nimetatud tabelikogumit: esitatud on kõik võrreldavad ja väikekerisusega, kõrvale jäetud võrreldamatu struktuuriga arvandmed. Kuivõrd 1979 aasta loendusandmestik oli samuti uustöödeldav, on vastavaid arvtabeleid hulga rohkem kui veel varasemate loenduste kohta, mil tuli piirduda vaid omaaegsete töötlustulemuste koondamise ja ühtlustamisega. Tabelikogum on lähtealuseks ka järgmise Eesti rahvaloenduse töötlustulemuste koostamiseks, ja mis palju olulisem, koostatuna kõigi maakondade kohta annab 1989 rahvaloenduse Eesti-keskse läbitötluse. Kus iganes võimalik, on valla/linna andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärses mahus; põhimõte on täismahus rakendatud 1989 aasta tabelikomplekti puhul. Kogumiku algusosa sisaldab maakonna rahvastikuarengu lühikirjeldust ning selgitusi andmedefinitsioonide ja piirimuutuste kohta. Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt.

Valgamaa rahvastikukogumiku valmimisele on aidanud kaasa palju toredaid inimesi, kellele kuulub autoritepoolne siiras tänu. Maakonnasarja väljakujundamisel oli asendamatu Taimi Parve entusiasm, kes muuhulgas selgitas oma pikaajalise töökogemuse varal rahvastikuandmete kasutamissuundi väljaspool keskasutusi. Tolle tööetapi teiseks võtmeisikuks oli Piret Luik Kesk-Eesti Statistikast, kelle hingel lasub paljuski kogumiku mitmekordne maht esialgu plaanituga võrreldes. Valgamaa töössevõtu eest seisis Tõrva linnaapea Edgar Umblija, kelle andmekorralduslik asjatundlikkus, eriti asjaomaste Tallinna informaatikute ja poliitikutega kõrvutades, oli meeldivaks vahelduseks ja innustuseks; hr. Umblija kujundas samuti Maavalitsuse huvi ja toetuse ühtlusarvutustöödele ja kogumikule. Käesoleva rahvastikukogumiku loendusandmete uustötluse ja ühtlusarvutused viisid läbi Kalev Katus ja Allan Puur, keda andmeesituse ja kujunduse osas tõhusalt abistasid Asta Põldma ja Kaire Alvet. Kogumiku ülevaatetekstid kirjutasid Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma ja Luule Sakkeus. Põnevamad arvandmed valis välja ja koostas nende põhjal jooniskomplekti Kaire Alvet.

Rahvastiku loendus- ja sündmusstatistilised ühtlusarvutused toimusid pikka aega Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse vahendite arvel ning loodud andmepangad on kasutada käesoleva kogumiku tarvis tasuta. Nende hulgast väärrib esiletõstmist korrastatud loendusandmestik, mille eelneva teostuseta oleks raha- ja ajakulu koguni mitmekordselt suurem. Kogumiku andmevaliku ja esituslaadi seisukohalt tuleb kahtlemata oluliseks pidada Laulasmaa seminari (1993), samuti andmekorralduslikke mõttevahetusi rea rahvusvaheliste

uurimisprojektide ja konverentside käigus, mille rahaline toetus pärineb mitmest eri allikast. Kogumiku koostamisel on leidnud kasutamist Eesti Teaduse Sihtasutuse grantide nr. 2250 ja nr. 2901 tulemused ning Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi teise osaprojekti, Sünniandmepanga teave. Valgamaa sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutuste kogumik poleks saanud teostuda ilma Valitsuse Isikuandmenõukogu rahalise toetuseta. Eelarvevahendite kasutamine toimus Eesti Statistikaameti kaudu.

Kalev Katus

FOREWORD

The advancement of demographic studies in the middle of the 1980s was encountered by the inadequacy of population data in Estonia, even in cases of simple analyses. Limited availability of population data and restrictions in publication provided the major obstacle for research until the restoration of Estonian independence. The secrecy of state statistics contributed to the general spread of the view, also among the research community, that the problems concerning the population data are mostly, or even exclusively, restrained to availability, while classified data were believed to be of high accuracy. Following the cessation of restrictions in the Fall 1991, it became apparent that the population data in Statistics Estonia were heavily deficient, and under existing conditions, worthless for analysis. The major complication of the data turned to be the extremely poor comparability in time and in space.

During Soviet decades the data comparability requirements have been violated in several ways: applied definitions, calculation methods as well as time-span of their operation have not been properly documented; methods of calculations performed by Moscow are unknown and judging upon relevant correspondence, have been of low interest to Statistics Estonia and therefore locally unavailable; sub-national data have been very sparse and often failing to make up the totals for the whole country; the concept of administrative rather than statistical territorial units have been applied which makes the time series, under frequent administrative transfers, inconsistent; vital and census statistics were kept isolated from each other and the third major source of population data, surveys, have been ignored as a part of official statistics at the so-called republican level.

Population scientists have addressed the state of population statistics and expressed their serious concern. Discussions held in the Estonian Demographic Association resulted in the conclusion that the quality of Soviet-period population statistics as well as the analysis has been non-adequate to serve for the needs of a nation. The major direction of quality improvement of post-war population data, which could be undertaken in current circumstances, are the recalculations in order to achieve the consistency in time and space, particularly to bridge the gap with the statistics of pre-war independence period. Multivarious tasks in order to harmonise different data sources over 50-years period have been brought together under the *Program for Estonian Population Data Comparability*.

The accomplishment of the Program has been until the present stage carried out by the Estonian Interuniversity Population Research Centre and Working Group on Historical Population Data. Due to the extent of the tasks, the realisation of the Program and its speed is, of course, dependent on funding and the cooperation of relevant governmental institutions. Also, the Program has been addressed by the Governmental Commission for Population and Social Statistics. Aside the general support expressed, the progress has encountered the unwillingness of relevant institutions to consider the more general objectives of the Program as the common part of national statistical system. Nevertheless, in the framework of the preparations to Cairo Conference on Population and Development, the Governmental Commission supported a couple of sub-projects of the Program. The results have been published in several volumes, including consistent regional time series of age structures, life tables, infant mortality, and the inventory of historical sources on Estonian population (EKDK RU, Series C). The work accomplished under the initiative of the research community has been of much wider range, particularly concerning bringing into use the 1989 census microdata by recoding, verifying and documenting it. Among other applications, a noticeable part of the current publication largely builds upon this effort.

Given the urgent need for population data on the municipality level, the Governmental Commission for Population and Social Statistics has considered the Program's sub-project *Reviewed Population Census and Vital Statistics* for support. The Project started at the beginning of 1995 but, together with other similar undertakings, was halted under Vähi-Savisaar government. At that time the old Soviet-type computing personnel, mixed under new conditions with profit-orientation, regained the decision-making authority, who regard the quality and comparability requirements in statistics like cutting off their feeding line. Additionally, the voluntarist ideas

arose to leave the data issues to the responsibility of municipalities, dissolving the national statistical system. The Program's emphasis on the comparability over time and space were in clear conflict with these ideas. At present, the Program might come to a new halt, as the referred interest group has infiltrated into different governmental institutions and achieved *de facto* dissolution of Governmental Commission for Population and Social Statistics. Although the lack of any substantive argument has withheld the formal decision to stop the Program, the replacement of open discussions in the Commission with inside decisions of administrators present a clear threat to the continuation of the Program.

This volume on Valgamaa is the fifth in the series of *Reviewed Population Census and Vital Statistics*, following in its content and presentation the earlier publications. Involvement of local authorities as principal data users was rather important at the beginning stage of the Project when a set of workshops were carried out in order to determine the scope and structure of the entire series. To a certain embarrassment of those responsible, these meetings resulted in an almost threefold increase of the amount of the volume. This development is, among others, visible from the list of census tables where the original numeration has been supplemented by additional tables. However, as the principal data users are the local authorities, the well-argued needs of county/municipality partners outweighed the constraints of the planned budget and time schedule. With the increase of amount and contents of each volume the whole Project has been spread to a longer period.

The volume presents vital and census statistics for Valga county 1965-1990. Vital statistics include those indicators which could be subjected to recalculation resulting in consistent time series covering the whole period. All data are consistent with the previously recalculated Estonian county population age structures. Regarding census statistics, the 1989 microdata is newly processed to produce a set of regional standard tabulations, covering all municipalities in an equal amount. The data for earlier censuses follows the same standard set, providing all the comparable data and discarding non-comparable tabulations. Due to the access to microdata, the 1979 census is noticeably better represented than two earlier censuses for which only aggregate tabulations were available. When prepared for all counties, the set will provide the 1989 national census publication. Furthermore, the set also considered the view to serve as a model for the next census, its application would secure the data consistency over time. In addition to tables, the volume discusses the relevant statistical concepts and definitions, administrative transfers as well as presents a short review on Valgamaa population development. The volume is accompanied with the diskette including a series of computerised graphs to illustrate the main features of the county population.

The authors are indebted to contribution of many enthusiastic people. Indispensable has been the insight of Ms. Taimi Parve who carefully considered the applications of the data from the viewpoint of local needs. The persistence of Ms. Piret Luik from Kesk-Eesti Statistical Bureau bears the main responsibility for such an expansion of the volume. Accomplishment of the volume for Valgamaa as the next in the series was proposed by Mr. Edgar Umbliä, Mayor of Tõrva, who displayed careful attention to population data and understanding the need of the recalculation programme. The processing of the census data was performed by Kalev Katus and Allan Puur, assisted by Asta Põldma and Kaire Alvet. The overview of applied concepts and definitions, as well as of the demographic development in Valga county were prepared by Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma and Luule Sakkeus. Kaire Alvet composed the set of graphs.

Estonian Interuniversity Population Research Centre has provided the *Program for Estonian Population Data Comparability* with the financial support from its beginning. Results of this decade-long work have been made available for the Project free of charge, particularly the 1989 census microdata have been important. Prepared databases have considerably saved the time and costs required for the accomplishment of the volume. The encouragement for the publication as well as the Project outline date back to the Seminar of Baltic Population Statisticians at Laulasmaa (July 1993), also important have been discussions held in the framework of several international research activities, funded from various sources. The volume has benefitted from research results of the grants No.2250 and No.2901 by the Estonian Science Foundation as well as the county-specific information from the Estonian Birth Register, another sub-project under the *Program for Estonian Population*

Data Comparability. The Project has been supported by the Governmental Commission for Population and Social Statistics which funding has been allocated via the Statistics Estonia.

Kalev Katus

SISUKORD

1. VALGAMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990	XIII
1.1. Rahvastikutaaste	XIV
1.2. Sünnimus	XVIII
1.3. Suremus	XXII
1.4. Abielu ja perekond	XXIV
1.5. Ränne ja paiksus	XXVI
1.6. Rahvastiku vananemine	XXIX
1.7. Rahvus ja keel	XXXI
1.8. Haridus	XXXIV
1.9. Majandustegevus	XXXVI
1.10. Eluase	XXXVIII
2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED	XL
2.1. Sündmusstatistika	XL
2.1.1. Rahvastikusündmused	XL
2.1.2. Iive ja rahvaarv	XLVII
2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad	XLIX
2.2. Loendusstatistika	LII
3. ANDMEESITUS	LVII
4. PIIRIMUUTUSED	LX
5. VIITED	LXXIII
6. JOONISFAILIDE NIMEKIRI	LXXVI

TABELID

SÜNDMUSSTATISTIKA	1
Tabel 1. Rahvaarv ja muutuskomponendid 1965-1990	3
Tabel 2. Rahvastikusündmused 1965-1990	8
Tabel 3. Rahvastiku sündmuskordajad 1965-1990	12
Tabel 4. Rahvastiku soovanuskoostis 1965-1990	14
LOENDUSSTATISTIKA	21
RAHVALOENDUS 15.01.1959	22
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1959	22
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1959	23
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1959	25
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1959	31
RAHVALOENDUS 15.01.1970	33
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	34
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	35
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1970	36
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1970	39
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1970	45
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1970	46

RAHVALOENDUS 17.01.1979	51
Tabel 1. Rahvastiku sovanuskoostis 1979	52
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1979	53
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1979	58
Tabel 4A. Rahvastiku paikus 1979	64
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1979	68
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1979	70
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1979	73
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1979	80
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1979	83
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1979	85
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1979	86
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1979	93
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1979	99
RAHVA- JA ELUASEMELOENDUS 12.01.1989	103
Tabel 1. Rahvastiku sovanuskoostis 1989	104
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1989	105
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1989	110
Tabel 4. Rahvastiku põlisus 1989	115
Tabel 4A. Rahvastiku paikus 1989	118
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1989	121
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1989	123
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1989	126
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1989	132
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1989	136
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1989	138
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1989.....	139
Tabel 9. Rahvastiku tööala (RTAK) 1989	146
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1989	152
Tabel 10. Rahvastiku amet (RASK) 1989	158
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1989	161
Tabel 11. Rahvastiku eluasemetüüp 1989	165
Tabel 12. Rahvastiku eluase: tubade arv 1989	172
Tabel 12A. Rahvastiku eluase: üldpind 1989	179
Tabel 12B. Rahvastiku eluase: elamispind 1989	186
Tabel 13. Rahvastiku eluasememugavused 1989	193
Tabel 14. Tihelioleku aste: 1-liikmeline leibkond 1989	198
Tabel 14A. Tihelioleku aste: 2-liikmeline leibkond 1989	204
Tabel 14B. Tihelioleku aste: 3-liikmeline leibkond 1989	210
Tabel 14C. Tihelioleku aste: 4-liikmeline leibkond 1989	216
Tabel 14D. Tihelioleku aste: 5+liikmeline leibkond 1989	223

CONTENTS

1.	DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF VALGAMAA POPULATION 1965-1990	XIII
1.1.	Population Growth	XIV
1.2.	Fertility	XVIII
1.3.	Mortality	XXII
1.4.	Marriage and Family	XXIV
1.5.	Migration and Residence	XXVI
1.6.	Population Ageing	XXIX
1.7.	Ethnicity and Language	XXXI
1.8.	Education	XXXIV
1.9.	Economic Activity	XXXVI
1.10.	Housing Conditions	XXXVIII
2.	DATA SOURCES AND DEFINITIONS	XL
2.1.	Vital Statistics	XL
2.1.1.	Vital Events	XL
2.1.2.	Number of Population and Population Growth	XLVII
2.1.3.	Vital Rates	XLIX
2.2.	Census Statistics	LII
3.	DATA PRESENTATION	LVII
4.	ADMINSTRATIVE TRANSFERS	LX
5.	REFERENCES	LXXIII
6.	LIST OF ELECTRONIC CHARTS	LXXVI

TABLES

VITAL STATISTICS		1
Table 1.	Components of Population Change 1965-1990	3
Table 2.	Vital Events 1965-1990	8
Table 3.	Vital Rates 1965-1990	12
Table 4.	Age Composition 1965-1990	14
CENSUS STATISTICS		21
POPULATION CENSUS 15.01.1959		22
Table 1A.	Age Composition 1959	22
Table 2.	Marital Status 1959	23
Table 3.	Educational Attainment 1959	25
Table 5.	Ethnicity 1959	31
POPULATION CENSUS 15.01.1970		33
Table 1.	Age Composition 1970	34
Table 1A.	Age Composition 1970	35
Table 2.	Marital Status 1970	36
Table 3.	Educational Attainment 1970	39
Table 5A.	Ethnicity 1970	45
Table 8.	Main Activity 1970	46

POPULATION CENSUS 17.01.1979	51
Table 1. Age Composition 1979	52
Table 2. Marital Status 1979	53
Table 3. Educational Attainment 1979	58
Table 4A. Duration of Residence 1979	64
Table 5. Ethnicity 1979	68
Table 5A. Ethnicity 1979	70
Table 6. Mother Tongue 1979	73
Table 6A. Estonian Language Ability 1979	80
Table 7. Parity 1979	83
Table 7A. Parity by Education of Mother 1979	85
Table 8. Main Activity 1979	86
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1979	93
Table 10A. Occupation (SCCO) 1979	99
POPULATION AND HOUSING CENSUS 12.01.1989	103
Table 1. Age Composition 1989	104
Table 2. Marital Status 1989	105
Table 3. Educational Attainment 1989	110
Table 4. Nativity 1989	115
Table 4A. Duration of Residence 1989	118
Table 5. Ethnicity 1989	121
Table 5A. Ethnicity 1989	123
Table 6. Mother Tongue 1989	126
Table 6A. Estonian Language Ability 1989	132
Table 7. Parity 1989	136
Table 7A. Parity by Education of Mother 1989	138
Table 8. Main Activity 1989	139
Table 9. Branch of Economic Activity (ISIC) 1989	146
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1989	152
Table 10. Occupation (ISCO) 1989	158
Table 10A. Occupation (SCCO) 1989	161
Table 11. Dwelling type 1989	165
Table 12. Housing Conditions: Number of Rooms 1989	172
Table 12A. Housing Conditions: Total Floor Area 1989	179
Table 12B. Housing Conditions: Living Floor Area 1989	186
Table 13. Dwelling Utilities 1989	193
Table 14. Degree of Crowdity: 1-Person Household 1989	198
Table 14A. Degree of Crowdity: 2-Person Household 1989	204
Table 14B. Degree of Crowdity: 3-Person Household 1989	210
Table 14C. Degree of Crowdity: 4-Person Household 1989	216
Table 14D. Degree of Crowdity: 5+Person Household 1989	223

SISSEJUHATUS

1. VALGAMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990

Käesolev kogumik esitab sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusrvutuste esimese ja ajalisel hilisema poole, sedavõrd polnud alljärgnev tekstiosa esialgselt väljaandes üldse plaanitud. Erinevalt tabelosast, mis praktiliseks kasutuseks mõelduna moodustab omaette tarvitatava terviku, saab Valgamaa rahvastikulooline ülevaade olulist täiendust, kui kogu sõjajärgne rahvastikustatistika on varasema ajajärguga kokku viidud ning analüüsitud. Ometi oli maakonnainimeste kindel tahe näha väljaandes ka tekstilis-pildilist ülevaadet, millist soovi alljärgnev täita püüabki. Kogumiku poolt hõlmatud ajavahemik 1965-1990 on demograafiliseks käsitluseks lühikesevõitu, kuid annab siiski välja põlvkonnamõõdu, tehes rahvastikuarengulised järeldused põhimõtteliselt võimalikuks. Samuti on tegemist vahetult nüüdisajaga haakuva, ehk teisisõnu, tänaste suundumuste alguspunktiks oleva andmestikuga. Nimetatud asjaolud lubavad eeldada, et järgnev kirjeldus suudab enam-vähem haarata lähiminekü rahvastikuarengu põhitrende ega ole eksitatud mitmesugustest võnkelaadsetest, nn konjunktuurimuutustest demograafilistes näitarvudes.

Järgneva teksti, kuid ka ülejäänud kogumikuosade puhul on mõistlik tähele panna, et tegemist pole analüütilise väljaande, vaid standardtabelite esitusega. Viimase tunnusjooneks on iga rahvastikuprotsessi ja -seisundi ülevaatlik ja mõneti lihtsustatud, kõikvõimalikesse seostesse mittelaskuv käsitlusviis. Sellevõrra ei saa alljärgnev kirjeldus teha panust toimunud arengu põhjuste väljatoomisele, pigem on rõhk asetatud Valgamaa rahvastikuarengu põhisuundade kirjeldamisele ühe põlvkonna kestel. Ehk sobib sinne tekstiosa sissejuhatuses ka ametnikule, kes seni pole osanud lihtsatelegi demograafilistele näitarvudele õiget rakendust leida ega seevõrra rahvastikuandmeid otsustusprotsessis kasutada, sooviks seda aga edaspidi teha. Tekstiosa elavdamise huvides on selles esitatud näpuotsatäis pilte kogumikuga kaasasolevast joonisfailide komplektist.

Oma koht on käesoleval rahvastikuarengu ülevaatel siiski täita, sest viimase poolsajandi jooksul kitsendasid rahvastikuandmete avaldamist, isegi pildi kujul, ranged reeglid. Kui Eesti kohta tervikuna mõni tsenseeritud ülevaade aeg-ajalt ilmus, siis maakonna rahvastikuarengust on ka artiklimahuga piirduvad kokkuvõtted peaaegu olematud. Ometi on siinolevaga samalaadset tööd ikka varem ka tehtud. Pärast iseseisvuse saavutamist pani tollane Eesti Vabariik suurt rõhku ühiskonna vajadusi teeniva andmekorralduse ülesehitamisele ning esmakordselt Eesti ajaloos üleriigilise asutusena moodustatud Statistika Keskbüroo alustas ühe ulatuslikuma projektina varasema rahvastikustatistika korrastamist. Tollased ühtlusrvutused, millest põhiosa avaldati koos 1922 aasta loendusmaterjaliga, hõlmasid kõigi kolme asetleidnud rahvaloenduse andmestikku (lisaks eelmainitule 1881 ja 1897), kuigi igauks neist oli läbi viidud erinevalt lähteasendist. Esimene Balti provintse hõlmanud loendus vastandus mõneti Vene impeeriumi keskviimule, rõhutades andmekorralduslikult kohalikku erikorda. Teine, üle-Venemaaline, vastuoksa, nivelleeris kohaliku eripära ning alles kõnealustest loendustest viimane võttis lähtekohaks rippumatu rahvusriigi ühiskonnakorraldusliku vajaduse. Nii polnud andmestiku ühtlustustöö mõistagi lihtne, kuid oli ju noore riigi üheks esmavajaduseks luua arusaam omaenda elanikkonnast ja tema arengusuunast. Kui varasemat andmestikku ei õnnestunud esitada hilisema struktuuris, siis nägi ühtlusrvutuste metodoloogia ette vastupidise toimimisviisi: aluseks võeti 1881 aasta loendusandmestik ja halduspiirid ning arvutati hilisemad andmed selle järgi. Igatahes suudeti lõpptulemusena tagada kõigi kolme loenduse andmevõrreldavus ja luua niimoodi kvantitatiivne alusmaterjal eelneva 40 aasta rahvastikuarengu kohta Eestis.

Iseseisvusaegsed loendusandmed koos ühtlusrvutustega jõudsid peatselt ka trükki ning samal põhjusel kui praegu – statistiliste tööde ja kujuneva andmestiku suure mahu tõttu – korraldati tookordne avaldamine maakonnavihikude kaupa. Valgamaa andmed leiab Tartu- ja Valgamaa koondvihust [RSKB 1924], arvata seetõttu, et teatud osa maakonna territooriumist oli tsaari-vene ajal just Tartumaa koosseisus või koguni asjaolul,

et Liivi sõja eelsel perioodil kuulus suurem osa Valgast kui piirialevist Tartu Piiskopkonda, ehkki Võru- ja eriti Viljandimaa osa polnud Eesti iseseisvusjärgse uue Valga maakonna territooriumi kujunemisel mitte väiksem. Sõltumata endisaegsest administratiivsest kuuluvusest on kõigi Valgamaa linnade/alevite ja valdade varasem teave koondatud viidatud kogumikku. Lisaks sarnasele eesmärgipüstitusele seob toonaseid vihke käesoleva väljaandega veel see, et tabelite suure mahu tõttu ei leidnud mitte kõik tehtu äratrükkimist. Muidugi lubab tänapäeva tehnika produtseerida materjali mitmekesisemalt, mida käesoleva kogumiku puhul on ka teataval määral rakendatud. Täiendavalt võimaldab kahe viimase loenduse korrastatud Valgamaa andmefailide olemasolu arvestada mitmesuguseid tulevikus tekkivaid vajadusi asjakohase uustöötuse kaudu.

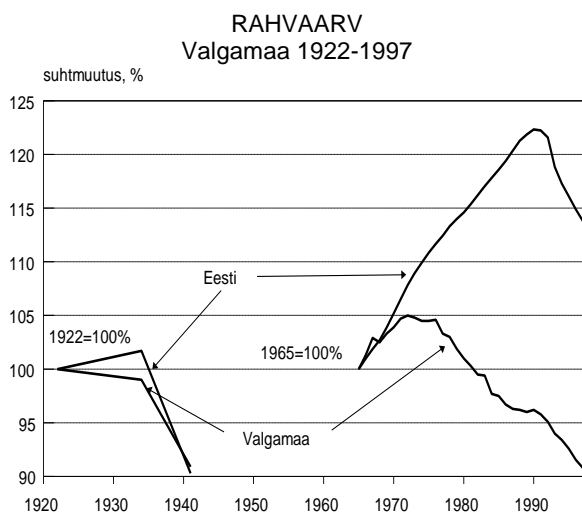
Sõjaeelsesesse aega tagasi pöördudes, hoidis Statistika Keskbüroo järgmise loenduse (1934) materjalid juba rutiinselt ajas võrreldavana ning puudus tarvidus omaette ühtlusarvutusülesande ning eraldi maakonnakogumike sarja järele [RSKB 1934-1937]. Sisulisest vaatenurgast kehtib öeldu ka 1941 aasta loenduse kohta, kuid andmeavaldamise, õigemini küll avaldamatuse määras siis juba saksa ja järgnenud soveti okupatsioonitsensuur [RSKB 1942]. Teiseks tollaseks sisutihedaks rahvastikuandmeid kajastavaks sarjaks oli professor Rammuli toimetamisel ilmunud maakonna tervishoiu-alased ülevaadet, mis on avaldatud ka Valgamaa kohta [Rammul 1933]. Väärrib märkimist, et rahvastikustatistika, nagu ka muude valdkondade korrastamisjärgselt kättesaadavaks tehtud andmestik, oli tõsiseltarvestatavaks aluseks Eesti sotsiaalteaduste arengule 1920-1930 aastatel. Ühe olulise väljundina leidis andmetervik kasutamist Tartu Ülikooli geograafide toimetatud ning Eesti Kirjanduse Seltsi poolt kirjastatud maakonnaülevaadete sarjas, kus rahvastikuareng leiab loodus-geograafilise keskkonna taustal kooskõpsustamist teiste eluvaldkondadega. Valgamaa kogumik on avaldatud selle sarja viienda raamatuna [Eesti Kirjanduse Selts 1932]. Tänapäeva Valgamaa piiresse kuuluva Otepää kandi kohta on samalaadne teave leida Tartumaa kogumikus [Eesti Kirjanduse Selts 1925]. Sedalaadi süsteemsete ülevaadete valmimine osutus võimalikuks kümme aastat pärast põhiliste ühtlusarvutuste teostamist, loodetavasti ei jää ka nüüdis-Eestis ajavahemik ühtlusarvutustest süvakäsitlusteni palju pikemaks.

Valgamaa rahvastikuarengu põhjalikemate uurimuste seas on aukoht Heldur Palli XVIII sajandi Otepää kihelkonda käsitleval tööil [Palli 1988]. See on üks kolmest Eesti kihelkonnast, mille rahvastikulugu on leidnud süvauurimist peretaastemeetodi rakendamise abil, hõlmates ajalisel tervet sajandit. Rahvastikusündmuste kõikse registreerimise poolest, mis seadusandlikult algas Rootsi aja lõpul, on Eesti teatavasti tuntud pioneerpiirkonnana kogu Euroopas. Seevõrra on tänapäevase näitajasüsteemiga kirjeldatud Otepää rahvastikuarengul oluline koht mitte ainult Liivimaa ja Lõuna-Eesti tollaste olude selgitamisel, vaid hoopis laiemalt kogu Põhja-, Kesk- ja Ida-Euroopa demograafilise arengu mõistmisel. Muuhulgas täpsustab Otepää kihelkonna rahvastikuareng nn Euroopa abiellumistüübi teket ja levikut Eestis [vt ka Hajnal 1965], mis siinset maad ja rahvast hakkas idapoolsest naabrist oluliselt eristama just XVIII sajandil, mille mõju kestab praegu ning jätkub veel järgnevalgi aastatuhandel.

1.1. Rahvastikutaaste

Sündimuse, suremuse, rände ja mõneti kaudsemalt teiste demograafiliste protsesside koosmõju integreerivat rahvastikutaastet iseloomustab kõige üldisemal kujul rahvaarv ja selle muutumine. Huvipakkuv ajajärk demograafilises arengus, mil rahvaarvu läbi ajaloo kiireimale kasvuperioodile järgnes põhimõtteline pööre kasvust kahanemisele, on Eesti osas tervikuna kaasaegsete loendusandmetega kaetud, kuid sedasama pole võimalik jälgida Valgamaa lõikes eraldi. Põhjuseks on muidugi Valgamaa moodustamine alles käesoleval sajandil, kui kõnealune protsess Eestis oli jõudmas lõppjärku. Tähtis on rõhutada ka asjaolu, et Valgamaa moodustamisel liideti rahvastikuarengu ajastuse seisukohalt liidermaakonna Viljandi ja mahajääjajate hulka kuuluva Võrumaa vallad, mis lubab oletada küllalt ebaühtlast demograafilist arengut uusmoodustatud maakonnas. Veel tuleb arvestada Valga linna eripärast tulenevat mõju maakonna rahvastikuarengule tervikuna, ja seda mitmes mõttes. Esiteks oli ajaloolise Valga osakaal maakonna kogurahvastikus märgatavalt suur, jäädes alla vaid Tallinna kaalule Harjumaa suhtes. Teiseks põhjustas etnilise piirilinna ja tähtsa raudteesõlme staatus

Valga rahvastiku väga hüpleva arengu rahvaarvu äärmiselt kiirest kasvust järsu languseni, mille mõju kandus maakonna rahvastikuarengule tervikuna.

Esimese Eesti Vabariigis korraldatud rahvaloendus (1922) näitas maakonna rahvaarvuks 39690 inimest, mis on edasise võrdluse algusaastaks. Selleks ajaks oli demograafilise üleminekuga kaasnenud rahvaarvu kasvuperiood Eestis lõpule jõudmas ja null-iibeline rahvastikutaaste juurdumas. Varasema loendusega (1897) võrreldes oli Valgamaa rahvaarv langenud, millist järeldust lubab teha samalaadne üldtrend nii Tartu-, Viljandi- kui Võrumaal. Põhjust tuleb arusaadavalt otsida sõjasündmuste ja revolutsioonisegaduste (1914-1920) otsemõjust, kuivõrd tollane rahvastikuareng, ja eelkõige vanuskoostisest johtuv demograafiline potentsiaal, oleks normaalsetes oludes kindlustanud teatud positiivse iibe. Järgmise loenduse ajaks (1934) oli Valgamaa rahvaarv säilinud pea muutumatuna ja moodustas 39278 inimest.

Rahvaarvu trendi poolest edestas Valgamaa kolme rahvaarvult kiiremini kahanenud maakonda, kuid kuulus juba tollal iibeprobleemsete piirkondade hulka. Modernsele taastetüübile iseloomulik rahvaarvu dünaamika Valgamaal viitaks nagu maakonna kuulumisele demograafiliselt enamarenenud Eesti maakondade hulka. Kindlasti on selles omajagu tõtt, ennekõike endise Viljandimaa valdade panuse kaudu, kuid samavõrra olulist mõju avaldas hoopis teistlaadi tegur: poliitilis-majanduslikult kiratsema kippunud Valga linnale iseloomulik rahvastikukadu väljarände tõttu.

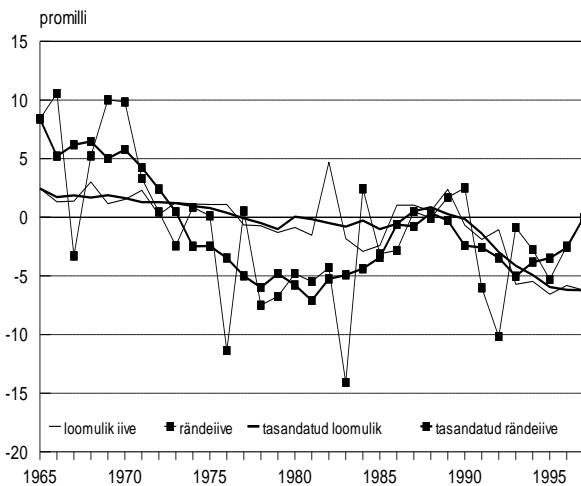
Uue rahvastiku taastetüübi samm-sammuline juurdumine tingis Teise maailmasõja okupatsiooni- ja lahingutegevuse ning järgnenud sotsiaalsete ümberkorralduste hoopis ulatuslikuma mõju rahvaarvule Esimese maailmasõja ja Vabadussõjaga võrreldes. Peale esimest NLiidu okupatsiooniaega 1941 aasta detsembris läbiviidud rahvaloendus näitas Valgamaa rahvaarvu kahanemist 3213 inimese võrra koguarvuni 36065 ehk 9.1 protsendi võrra. Kõrvalseisev joonis näitab, et rahvaarvu langus oli üsna ligilähedane Eesti keskmisele, jäädes Valgamaal vaid pisut väiksemaks. Esimese nõukoguaasta kaotuste puhul väärib eraldi rõhutamist äärmiselt suur soovanuseline ja sotsiaalne selektiivsus, mis kaudsete mõjukanalite kaudu rahvastikuarengule tegelikult rängema hoobi andis, kui ülalviidatud suhtarv kirjeldab. Tollaseid maakonnapiire arvestades pole ühelgi hilisemal sõjajärgsel aastal Valgamaa rahvaarv enam jõudnud tasemeni, mille 1922 aasta loendus kord fikseeris.

Jättes vahepealsed aastakümned kõrvale ning jõudes käsitletava ajavahemiku 1965-1990 juurde, tuleb ennekõike juhtida tähelepanu Valgamaa territooriumi suurenemisele võrreldes sõjaeelsega, peamiselt Palupera-Otepää-Pühajärve kandi liitmise tulemusena. Seetõttu pole rahvastiku absoluutarv otse varasemaga kõrvutatav. Käsitletav ajavahemik jaguneb Valgamaa rahvaarvu dünaamika seisukohalt mõtteliselt kaheks. Kümnekonna aasta vältel kuni 1970 aastate keskpaigani jätkus rahvaarvu kasv, mis küllalt märkimisväärses osas oli põhjustatud Valga linna suundunud piiritaguse sisserände otsesest ja läbi sisserändajate noore vanuskoostise toimivast kaudmõjust. Käsitusluse perioodi alguses on seetõttu Valgamaa rahvaarvu kasv koguni võrreldav vastava Eesti-keskmise trendiga. Edaspidi kasv lõpeb ja algab tänaseni kestev rahvaarvu kahanemisperiood.

Rahvaarvu muutuskomponentide võrdlus käsitusperioodil näitab, et kohasena aeglasele põlvkonnavahtetusele põhinevale rahvastiku taastetüübile, on rände protsessid etendanud Valgamaa rahvaarvu muutumisel dünaamilisemat osa. Nullilähedase loomuliku iibe tingimuses võib ka suhteliselt väikesesaldoline ränne osutada küllalt määravaks teguriks, eelkõige rahvaarvu lühiaegsete, st põlvkonnapiikkusest lühemate võngete kujundamisel. Süvenemata siinkohal rände protsessidesse saab asjaomase joonise põhjal tõdeda, et 1960 aastate teisel poolel maakonnas valitsenud saabujate ning sealt lahkujate plussmargiline vahetõde muutus küllalt järsult negatiivseks. Arvatavasti oli tegemist, vähemalt osaliselt päris kindlasti, Eesti laienenud rändetagamaalt 1960

aastatel saabunud immigrantide tagasirände mõjuga. Teatavasti on tegemist tollase üle-Eestilise trendiga, mis tundub Valgamaal omavat mõneti erilist rõhku. 1980 aastate teisel poolel positiivne rändesaldo paariks aastaks taastus, et siis uuesti muutuda negatiivseks, milline olukord iseloomustab Valgamaad tänaseni. Siiski on rändeandmestiku kvaliteedi üldise järsu halvenemise tõttu mõistlik viimaste aastate osas ennatlikest järeldustest hoiduda. Kogu käsitluselust ajaperioodi kokku võttes on rändemõju rahvaarvule olnud pluss- ja miinusperioode tasakaalustavalt küllalt väike, jättes ometi teatavasse ülekaalu väljarände.

LOOMULIKU JA RÄNDEIIBE ÜLDKORDAJA
Valgamaa 1965-1997

Võrreldes rahvastikurändega on loomuliku iibe mõju Valgamaa rahvaarvu muutumisele olnud tagasihoidlikum. Kuni seitsmekümnendate aastate keskpaigani oli tegemist väikese, vaid paaril aastal üle 100 inimese piiri ulatava juurdekasvuga, mille järel surmajuhtude arv saavutas sündidega võrreldes ülekaalu. Üheaegselt kogu Eestis valitsenud kõrgema sündimustasemega pöördus ka Valgamaa rahvastiku loomulik iive positiivseks kaheksakümnendate teisel poolel, püsis ca 50 inimeselise kasvu juures neli aastat ja muutus seejärel uuesti negatiivseks. Sündide surmajuhtude arvule allajääv olukord on aasta-aastalt järjest süvenenud ning rahvastiku eakas vanuskoostis lubab prognoosida rahvaarvu püsivat langustrendi järgneva põlvkonnapiikkuse ajavahemiku jooksul ka siis, kui sündimus peaks vahepeal oluliselt tõusma. Tuleb tõdeda, et Valgamaa loomuliku iibe trend on olnud küllalt sarnane naabermaakonna Viljandiga ja üldse valdavalt põlisrahvastikuga asustatud Eesti piirkondadele.

Silmatorkavalt omapärasena eristub aga üks aasta, nimelt 1982, üle 100 registreeritud enamsünni, samavõrra väiksema arvu surmajuhtude ja teatud määral ka väiksema väljarännete arvuga. Tavaliselt niisuguseid ühes suunas toimivaid ühe-aasta võnkeid tuleb harva ette ning sünnijuhtude kontroll näitaski tollase statistika ilmselget viga, millised arvud ja selgitused on esitatud allpool. Kuigi sünniandmestiku vigasus leidis tuvastamist, nõuab tõese arvu esitamine juba hoopis mahukamat tööd individuaalandmetega, mis käesoleva töö raames polnud võimalik. Samuti on selgusetu, kas Valgamaa sünniandmete ebatäpsus kandus edasi Eesti kogurahvastiku vastavatesse arvudesse. Sama aasta surma- ja rändesuhtude arv osas pole ka kontrollhinnangut veel anda ega seetõttu võimalik rahvaarvu kogumuutust hinnata. Nimetatud asjaoludest tingituna osutus paratamatuks käesolevas kogumikus jääda omaaegse ametliku sündmusstatistika juurde, kuigi viga on ilmne ja nõuab tulevikus parandamist. Veel on mõistlik rõhutada asjaolu, et piirimuutustest on Valgamaa rahvaarv käsitluselusel perioodil 1965-1990 tühiselt mõjutatud ning rahvaarvu kogumuutus ühtib koguiibega.

Valgamaa rahvaarvu üldtrendiga võrreldes annab linna- ja maarahvastiku lahuskäsitlus hoopis erineva pildi. Linnarahvastiku arv ja eriti osakaal on Valgamaal pidevalt kasvanud, maarahvastikus on aga kuuekümnendate aastate teise poole väikese kasvu järel valitsenud kindel langussuund. Kokku on maarahvastiku arv 1965-1990 vähenenud enam kui 5000 inimese ehk ligikaudu 25 protsendi võrra. Rahvaarvu muutuskomponentidest selgub, et Valgamaa maarahvastikku on iseloomustanud nii negatiivne loomulik kui ka rändeiive. Rändeprotsesside toimel on rahvaarvu kadu olnud kokkuvõttes suurem, kuid see on ebaühtlasemalt jaotunud. Eriti väärib esiletõstmist asjaolu, et 1990 aastate alguseks maarahvastik juba rändeprotsesside mõjul kasvas. Surmajuhtude ülekaal sündide suhtes ei johtu arusaadavalt maarahvastiku liigmadalast sündimusest ega -kõrgest suremusest, vaid pika ajaperioodi kestel kumuleerunud rahvastiku liigvananemisest. Tänapäevaks on maarahvastiku vanuskoostis mõneti stabiliseerunud ja varasema sündimustaseme säilimine oleks viinud loomuliku iibe positiivseks. Käsitluseluse ajavahemiku vältel on maarahvas vähenenud igal pool Eestis, kuid Valgamaa esindab üht suurima rahvastikukaoga maakonda. Vastavalt on ka tühjenevate külade, taandareneva infrastruktuuri ja

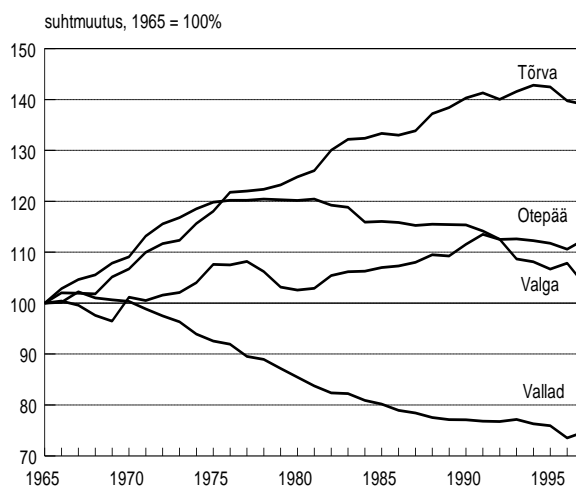
üldse territooriumi sotsiaalhõlmatusega seonduvad probleemid teravamad. Kõike seda rõhutab omakorda maakonna riigipiiriäärne asend ja loodus-geograafiline ebaterviklikkus.

Valgamaa linnarahvastik on käsitlusperioodi vältel kasvanud, kuid suur osa sellest jääb ajavahemiku esimesse kümnendisse 1965-1974. Tollal tõusis linnarahva arv nii loomuliku kui rändeiibe toimele ehk teisisõnu oli tegemist tüüpilise linnastumisega, täpsemini küll selle viimase, peamiselt linna- ja maarahvastiku vanuskoostise erinevusest kantud faasiga. Teadaolevalt on linnastumisprotsess seotud selgepiirilise ajavahemiku, demograafilise üleminekuga, mille jooksul maarahvastiku arvel kasvavad vanad ja tekivad uued linnad. Tõrva ja Otepää arengutee on saanud alguse just tollest perioodist, kuigi viimatinimetatud linna ajalugu kandub läbi mitmekordsete laastamiste ja hävingute tagasi muistsesse iseseisvusaega. Samuti kujundas just linnastumisprotsess ja tollane rändetagamaa iseloom ka tänase Valga ilme. Sagedasti jätkub linnarahvastiku rohkenemine veel mitmekümneks aastaks peale maakonna kogurahvastiku kasvufaasi lõppu. Mõneti on ka Valgamaa olukord olnud selline ja linnarahvastiku koguiive on jäänud positiivseks käsitleva perioodi lõpuni vaatamata paarile rahvaarvu kooastale. Ometi on ammendunud demograafiline kasvupotentsiaal viinud loomuliku iibe negatiivseks just 1980 aastate lõpus ja edaspidi ei suudaks ka teatud sisserände säilimine hoida ära linnarahvastiku depopulatsiooni.

Valgamaa pealinna rahvastikuareng erineb küllalt oluliselt teistest maakonna ning tegelikult enamikust Eesti linnadest, mille mõistmisel on kindlasti osa omanäolisel ajalool. Kuigi linnaõigused sai Valga veidi rohkem kui nelisada aastat tagasi, on asulat kirjalikult mainitud juba XIII sajandil. Tegemist on iidse piirilinnaga Sakala ja Ugandi, Tartu Piiskopkonna ja Liivi Orduriigi ning muidugi läti ja eesti asustuse vahel. Valgat läbis keskaegse Liivimaa üks tähtsamaid, Tartu-Riia tee ning ta oli oma keskse geograafilise asendi tõttu paljude nõupidamiste ja kohtumiste kohaks, sealhulgas pidas Valgas poolteise sajandi jooksul maapäeva Liivimaa konföderatsioon. Ometi jäi kants ja linnamüür ehitamata. Arvata, et omajagu oli põhjuseks kaitseehitiste seisukohalt kehvapoolne pinnavorm, kuid kindlasti määras just kaitsekindlustuste puudumine Valga üheks enim laastatuks Eesti asulaks läbi ajaloo. Seevõrra pole üllatav, et veel XIX sajandi alguses on tegemist 420 elanikuga (1820) pisiasulaga, millest mõned kümnendid tagasi oli tehtud peamiselt läti valdu ühendava uusloodud maakonna keskus. Valga kasvas plahvatuslikult 1880-1890 aastatel seoses raudtee ehitamisega, mis tegi linnast Liivimaa tähtsaima sõlmjaama. Just siis algas ka Valga eestistumine, mis tõstis eestlaste suhtarvu 23 protsendilt (1881) 59 protsendile (1914). Nõnda on huvitav tõdeda, et linnastumisprotsess "ei arvestanud" mitte administratiivset läti, vaid Valga sajanditetagust tegelikku tagamaad.

Veel kord kasvas Valga ülikiiiresti Maailmasõja algul ja, edestades Pärnut, tõusis rahvaarvult Eesti kolmandaks linnaks. Sellevõrra on arusaadav Eesti-Läti tüli Valga pärast ja järgnev salomonlik poolitamisotsus, millega polnud nõus ei tollane Eesti ega Läti valitsus. Kuigi Eestile jäi suurem osa linnast, oli sõjaegse väljarände tõttu rahvaarv langenud ning 1922 aasta loendus registreeris 9455 elanikku. Ajuti tõstis Valga rahvaarvu mitme tuhande inimese võrra Puraküla aleviku liitmine (1925), kuid üldtrendiks jääb linna taandareng: 1934 aastaks on rahvaarv juba linna uutes piirides langenud 10842 elanikuni (maksimumilt 14846 inimest aastal 1926) ja 8930 inimeseni 1941 aastal. Uuesti kasvatas Valga tähtsust piirilinna staatuse sisuline likvideerimine nõukoguvõimu tulekuga, kuid rahvaarvu kasvus mängis juba suurt osa välisränne ja mitte ajalooline tagamaa. Osalemine nn teises urbanisatsioonilaines kasvatas Valga rahvaarvu, kuid selle mõju kadus teiste samalaadsete linnadega võrreldes varem ning 1970 aastate teisest poolest algas kahanemisfaas. Valga

RAHVAAARV
Valgamaa linnad 1965-1997

rahvaarvu languse jätkumist on lihtne prognoosida mitmeks aastakümneks.

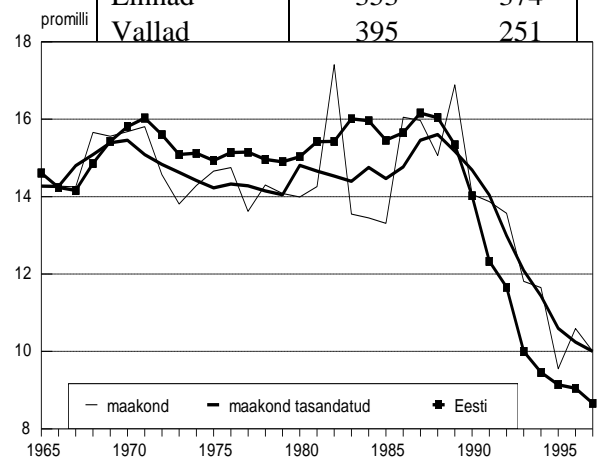
Otepää ja Tõrva rahvastikuareng on maakonna pealinnaga võrreldes olnud teistsugune ja ka omavahel on neil kahel olnud käsitlusalusel perioodil vähe ühist. Otepää on ajalooline linn, kirjaliku esmamainimise kohaselt koguni Tartu järgi vanuselt teine. Aga tänane Otepää ei paikne isegi asukoha mõttes vanal kohal, vaid rohkem kõrvalasuva mäe otsas. Selles kaasaegses tähenduses langeb nii Otepää kui Tõrva kujunemise algus demograafilise ülemineku aega ehk XIX sajandi teise poole. Esimene iseseisvusaegne rahvaloendus tõdes linnad enam-vähem ühesuurusteks: Tõrvas oli vaid 33 inimest rohkem. Edasi on rahvaarvu dünaamika aga lahknev, sest järgmise loenduse ajaks (1934) oli vahe juba pea 600 inimest. Arvatavasti mängis oma osa asjaolu, et Tõrva oli Valga kõrval maakonna üks kahest linnast ja kujunes asukoha tõttu endise Viljandimaa valdade keskuseks, Otepää aga Tartumaa koosseisus jäi mõneti suure maakonna äärel. Ka käsitlusalusel perioodil oli Tõrva endiselt kogu Eesti ulatuses kiiresti kasvav linn: rahvaarv suurenes enam kui tuhande inimese võrra ehk üle 40 protsendi. Otepää seevastu esindas nulliibe-lähedast stabiilset rahvastikudünaamikat. Tänapäevaks on Tõrva rahvaarvult Otepääst ligikaudu poole suurem. Ühine on aga kummalegi suhteliselt kõrge sündimus ja tasakaalustatud vanuskoostis ja seetõttu on säilinud ka demograafiline kasvupotentsiaal. Samuti on säilinud tavapärased seosed tagamaaga ning sellest tulenev rahvastiku ja sotsiaalse keskkonna homogeensus, milline asjaolu võib osutada üsna tähtsaks arengueelduseks nüüdis-Eestis. Mõlemad linnad võivad jätkuvalt rahvaarvult kasvada ka üle-Eestilise depopulatsiooni tingimuses, mõneti on selleks Otepääl isegi paremad eeldused.

1.2. Sündimus

Valgamaa elussündide koguarv on käsitlusalusel perioodi vältel püsinud teatud languste ja tõusudega kuue ja poolesaja lapse ümber. Suurim arv vastsündinuid registreeriti 1971 aastal (716) ja väikseim 1985 aastal (558), kui kõrvale jätta käesoleva kümnendi kiirest sündimuslangusest mõjustatud periood. Tõsi, maksimaalse sündinute arvu osas tuleb tähele panna, et kogumiku rahvastikusündmuste tabel esitab suurima sündinute arvu (748) hoopis 1982 aasta kohta. Mitmel põhjusel tekitab kõnealune arv kahtlusi, eelkõige maarahvastiku üheaastase ülesvõnke tõttu enam kui saja lapse võrra, pealegi linnarahvastiku enam-vähem ühtlase sündimusarengu taustal. Niisugusel juhul on mõistlik üles otsida omaaegsed statistilised algtabelid ja kontrollida, kas viga pole tekkinud ümberkirjutamisel teisesallikatesse või mõne tollase ametialaseks kasutamiseks mõeldud kogumiku trükietapil. Antud juhul kinnitasid kõik statistilised arhiivi- ja trükiallikad üksmeelselt Valgamaa sündide arvuks 1982 aastal 748 last. Ometi näitas edasine kontroll Perekonnaseisumeti algandmete arhiivis, et ikkagi on tegemist veaga.

Kõrvalolev tabel toob ära Valgamaa perekonnaseisubüroodes kõnesoleva aasta vältel täidetud sünnilehtede summeerimisel saadud kontrollarvu, kõrvutades seda ametlike andmetega. Maakonna kõigi kolme linna osas langevad sündinute arvud suurusjärgu mõttes kokku, maarahvastiku puhul on vahe aga ligi 150 last, mis üheselt viitab ametlike andmete ebaõigsusele. Nõukoguliku statistikorralduse kohaselt ei tehtud tollaseid kokkuvõtteid vallati, muidu oleks viga tõenäoselt kohe leitud, mitte 15 aastat hiljem. Nõnda võib vea olemasolu lugeda tõestatuks, ometi ei saa endist sündide arvu tabelis toodud kontrollarvuga asendada. Perekonnaseisuameti arhiiv on süstematiseeritud laste registreerimisaja, mitte sünniaja järgi, mistõttu ühe konkreetse aasta sündinud laste kindlakstegemiseks tuleb läbi töötada vähemalt ka järgmise aasta andmestik. Veel olulisem on aga asjaolu, et valgamaalastest emad-isad võisid lapse sünni registreerida ka maakonna piires väljaspool. Tavaliselt pole see arv suur, kuid selle täpsustamine nõuab juba kogu Eesti algandmestiku läbitöötamist. Vahendeid ega ka aega sellise töö tegemiseks polnud käesoleva kogumiku ettevalmistamisel võtta, mistõttu esialgu jääb asjaomastesse tabelitesse paratamatult püsima vigane arv. Õppida on avastatud tõigast küll: rahvastikustatistikas tuleb lohakus alati välja ega kiida tegijat. Pole ilmselt Eesti huvides, kui täna tekkivaid samalaadseid või hoopis suuremaid vigu hakkab homme parandama mõni Euroopa Liidu andmekasutaja, kuid just niisuguse perspektiivi tõenäosus on kahjuks kindlam kui kõnealuse vea olemasolu Valgamaa sünniandmetes.

VALGAMAA SÜNNID 1982		
Linn/vald	Ametlik arv	Kontrollarv
Valga	271	292
Otepää	32	30
Tõrva	50	52
Helme	...	45
Hummuli	...	14
Kaagjärve	...	21
Otepää	...	20
Palupera	...	10
Puka	...	23
Riidaja	...	23
Sangaste	...	27
Taheva	...	9
Tõlliste	...	41
Õru	...	18
SÜNDIMUSE ÜLDKORDAJA Valgamaa 1965-1997		
Linnad	353	374
Vallad	395	251

Valgamaa rahvastiku sündimuse üldkordaja on käsitlusaluse ajavahemiku vältel läbinud kaks kasvuperioodi. Neist esimene 1960 aastate lõpul esindab Eesti põlisrahvastikule iseloomulikku ning toleaege Euroopa sündimustrendi kontekstis ainulaadset tõusu [Festy 1984; Katus 1994]. Üldkordaja saavutas kõrgtaseme 1971 aastal, teisisõnu pöördus Valgamaa rahvastiku sündimus langusele vähemalt aasta võrra varem kui Eestis tervikuna ja ka sündimustase jäi üleriigilisest keskmisest madalamaks. Viimatinimetatud erisus jäi maakonna sündimuse üldkordajale iseloomulikuks kuni 1990 aastate alguseni. Ajatrendi juurde tagasi tulles, järgnes 1960 aastate tõusule Valgamaa sündimuskordaja langus ning 1980 aastatel uus tõus. Kirjeldatud muutused üldkordaja trendis jäävad paraku ilmselgelt varju käesoleva kümnendi sügavale ja hoopis uut sündimusarengut peegeldavale langusele. Sündimuslangus on olnud sarnane üleriigilisele trendile, kuid ligikaudu kaks aastat hilinenud algus on hoidnud Valgamaa rahvastiku sündimuse viimastel aastatel Eesti keskmisest pidevalt kõrgema. Kõnealuse üldnäitaja puhul tuleb mõistagi tähele panna rahvastiku vanuskoostise mõju, millega seletub enamik trendivõnkeid 1970-1980 aastatel.

Üldkordajaga võrreldes ei sisalda sündimuse summaarkordaja endas vanuskoostise eksitavat mõju, mistõttu kõnealune näitaja on enim soositud üldistav näitav sündimuse aegtrendide ja rahvusvaheliste võrdluste esitamisel. Paraku nõuab summaarkordaja arvutamine sündinute jaotust ema vanuse järgi, millist teavet nõukoguaegne statistikorraldus rajooni ega külanõukogu kohta ette ei näinud. Kompuutriseeritud individuaalandmestik võimaldaks seda ju tagantjärele leida, kuid see on säilinud alles 1986 aastast ülespoole ehk teisisõnu käsitlusaluse perioodi seisukohalt vaid nelja aasta kohta. Heameel on tõdeda, et siinkohal on abi EV Isikuandmenõukogu otsusel kujundatavast Eesti Rahvastiku Sünniandmepangast, kuhu just äsja, peale mitmetahulist andmekontrolli lülitus loendusvahelise perioodi 1959-1970 sünniandmestik. Uustöötlu

tulemused on alles jõudmas trükki [EKDK 1999], kuid andmestik oli Valgamaa ühtlusarvutuste tarvis juba kasutatav. Nii oli võimalik tabuleerida sündinute arv ema vanuseti 1959-1969 ja arvutada summaarne sündimuskordaja peale suuremate piir muutuste lõppemist 1963 aastast alates kõigi Valgamaa haldusüksuste lõikes.

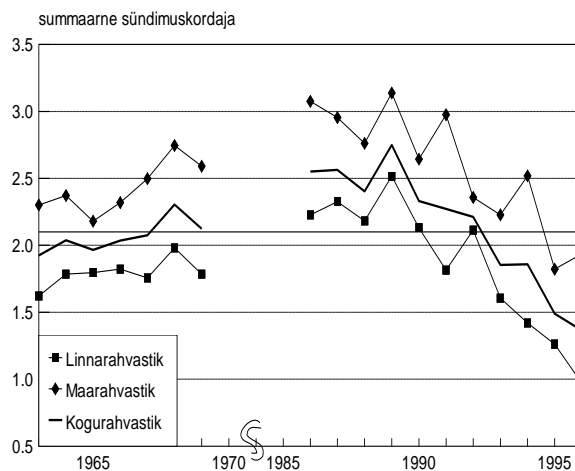
Kõrvalolev joonis esitab Valgamaa summaarse sündimuskordaja kogu-, linna- ja maarahvastiku lõikes, tuues võrdluseks ära ka hilisema ajaperioodi (alates 1986 aastast) teabe. Tervikpildi saamiseks tuleb muidugi oodata Sünniandmepanga täienemist ülejäänud loendusvahemikega, kuid ka praegu kasutadaolev andmestik võimaldab äärmiselt huvipakkuvaid järeldusi. Jooniselt on näha üle-Eestilise, taastepiirist madalama sündimusepohhi (tinglikult 1928-1968) lõppfaas, mille järel perioodsündimus tõusis kõnealusest tasemest kõrgemale. Valgamaal leiab see muutus aset 1968 aastal, kuigi linnarahvastiku sündimus jääb veel allapoole. Tuleb tähele panna, et protsessi perioodnäitajad on edaspidi käsitletavate põlvkonna näitajatega võrreldes süsteemsete teatud määral kõrgemad, eelkõige sündimusajastuse noorenemise tõttu. Vahepealsete aastate teave puudub, kuid Valgamaa rahvastiku suhteliselt kõrge sündimus veel

1980 aastate keskpaigas viitab kaudselt sündimustõusu jätkule 1970 aastate alguses ja taseme säilimisele pea kahekümne järgneva aasta jooksul. Tähelepanuväärsetel kombel on linna- ja maarahvastiku omavaheline sündimuserisus püsinud üsna ühesugusena sõltumata valitsenud sündimustasemest. Samuti illustreerib joonis tõsiasi, et 1980 aastate teisel poolel ei toimunud põlisrahvastiku sündimustõusu (immigrantide sündimus siiski tõusis), vanuskoostisest tugevasti sõltuvad sündinute arv ja sündimuse üldkordaja kasvasid tänu suurema arvulise põlvkonna sünnitusikka jõudmisele. Kõnealune põlvkond oli kujunenud 1960 aastate lõpu sündimustõusu najal, niimoodi leiab veelkord kinnitust nõue käsitleda rahvastiku protsessi vähemalt põlvkonnapiikkuses ajaraamis, kui on soovi põhjuslikke seoseid mõista.

Maakonna sündimusarengu käsitlemisel pakub sündimusstatistikale täiendust rahvaloendusandmestik, kui võrd loendusprogrammis sisalduv küsimus sünnitatud laste arvu kohta võimaldab heita tagasipilgu sündimustrendile enam kui poolsajandi vältel. Elussündinud laste arv, ehk rahvastikustatistilist sõnavara kasutades summaarne põlvkonnasündimuskordaja, on sisutihe näitaja, mis muuhulgas toob esile ka sündimustaseme seose rahvastikutasandega. Teatavasti on rahvaarvu püsimiseks tarvis, et laste põlvkond oleks pidevalt sama arvukas kui vanemate oma. Summaarkordajaga mõõdetuna vastab taastetasandile tinglikult 2.1 elussündi iga naise kohta keskmiselt, vanemaid rahvastikupõlvkondi iseloomustanud kõrgema imikusuremuse tõttu proportsionaalselt enam. Põlvkonna näitajana ei ole kõnealune kordaja mõjutatud ajastustegurist ja võimaldab seetõttu esile tuua tegeliku sündimustrendi. Peegeldades demograafilise ülemineku varast ajastust ja pereplaanimise kasutuselevõttu üheaegselt rahvastikuarengu pioneerriikidega Põhja- ja Lääne-Euroopas, iseloomustab ka kõige eakamaid Valgamaa naispõlvkondi taastetasandi lähedane sündimus. Võrdluses oma naabermaakondadega jäi Valga veidi taha Viljandimaa ja Tartumaa rahvastikuarengust, kuid edestas Võrumaad [Katus 1994].

Valgamaa ja Eesti võrdluses naabermaakondadega tuleb sündimustaseme pikaajalise madaluse kõrval tõdeda ka põlvkonnasündimuse märkimisväärset püsivust enam-vähem samal tasemel enam kui poolsajandi vältel, mis tuleneb ühelt poolt osundatud varajasest demograafilisest üleminekust, teisalt aga sõjajärgse beebibuumi ning üle-Euroopalise 1960 aastate lõpu – 1970 aastate sündimuslanguse puudumisest [Katus 1997]. Eesti piires kuulub Valgamaa koos Jõgeva, Põlva ja Võru maakonnaga siiski nende regioonide hulka, kus on valitsenud üleriigilisest veidi kõrgem sündimus. Tasemestabiilsuse raames tuleb teise trendina esile sündimuskäitumise sarnastumine. Kogumikus esitatud andmed kinnitavad, et järjekindlalt on kasvanud nende naiste osakaal

SUMMAARNE SÜNDIMUSKORDAJA
Valgamaa 1963-1996

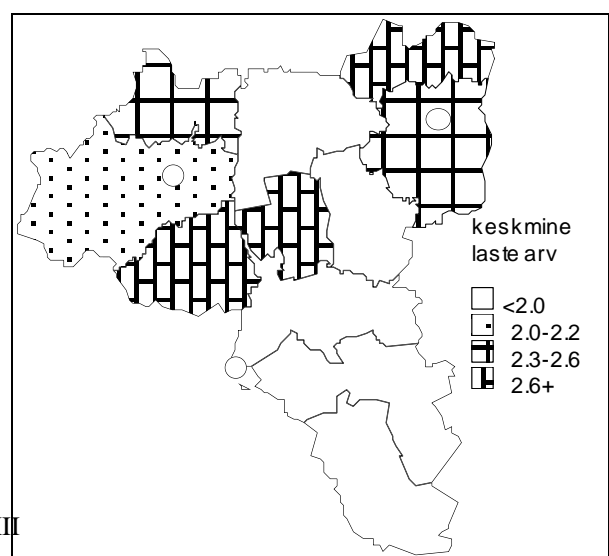
põlvkonnas, kes lõpetab oma rahvastikutaastelise karjääri kahe lapsega, ning vähenenud on lapsesuse äärmusrühmade esindatus. Siiski on kuni viimase ajani Valgamaa naispõlvkonnad ligikaudu kahekordselt edestanud Eesti-keskmist nelja ja enama lapse sünnitanud emade suhtarvu poolest. Lastetute osakaal Valgamaal on üleriigilise trendina vähenenud poolsajandi jooksul ligi neli korda ja langes 1950 aastatel sündinud naispõlvkonnas alla 8 protsendi. Kokkuvõttes iseloomustab eakaid põlvkondi küllalt sarnase lapsesustaseme raames nooremate põlvkondadega võrreldes nii kõrgem lastetus kui paljulapselisus.

Lastetuse vähenemine nooremates põlvkondades on märgiks sündimus- ja abielukäitumise omavahelise seose teisenemisest ja kummagi elutahu iseväärtustatuse kasvust [EAPS/BiB 1992]. Nimetatud areng avaldub muuhulgas ka vallassündimuse suurenemises, kuivõrd tänapäeval ei sega lapsesaamist abielu juriidiline vormistamatus. Pigem on seos lapse sünni ja abiellumise vahel kujunenud traditsioonilisega võrreldes vastupidiseks: lapsesaamissoov ja asjaomane otsus eelneb abielu registreerimisele. Enam kui üheksa kümnendikku põlisrahvastiku esmasrasedustest algab väljaspool juriidilist abielu ja just raseduse üheksa kuu vältel leiab aset intensiivseim abiellumine. Seda teevad siiski vaid ligikaudu pooled esmassündi ootavad naised, mille tõttu vallassündimus kasvabki. Muidugi ei tähenda asjaomane tendents üksikemaduse hüppelist kasvu, millise järelduse poole juriidikale toetuv Eesti sündmusstatistika igat andmekasutajat ilmselgelt suunab. Tegelikult elab ligikaudu 90 protsenti vallassündidena registreeritud lastest ikka mõlema vanemaga [Katus, Puur, Sakkeus 1995a].

Piirkondlikud erisused Valgamaa rahvastiku sündimuses paistavad silma Eesti keskmisega võrreldes veidi suurema varieerumise poolest nii ajas kui ruumis, kuigi ka traditsioonilistel tõsiasjadel on oma koht. Tüüpiliselt pole taastepiirini küündinud ükski linnanaiste põlvkond, seevastu maarahvastiku sündimus on kõikunud selle taseme ligiduses. Valgamaa omapärana on maarahvastiku põlvkonnasündimus küllalt hüplik: keskmisest selgepiirilisel eristub ühena (kõige) madalama sündimusega demograafilise ülemineku lõppfaasi kandev ja teisena sõjaaegset sündimustõusu esindav põlvkond. Igatahes on jäänud sündimus sajandi esimese poole Valga maanaiste sünnipõlvkondades keskmiselt madalamaks kui nooremates sünnikohortides. Viimatinimetatute tõttu jõuabki Valga maarahvastiku sündimus sajandikeskmiselt taastetasandini, kui kõrvale jätta praeguse aja uus käitumistrend. Linnarahvastiku sündimus on olnud viimased kuus-seitsekümmend aastat üsna ühtlane, kuid tähelepanu väärib pikka aega valitsenud maakonnapealinna ja ühtlasi suurima kohaliku linna rahvastiku veidi kõrgem sündimus Otepää ja Tõrvaga võrreldes. Kõrvalolev kaart esitab piirkondlikud sündimuserisused Valgamaa eakamates naispõlvkondades, kes kujundasid maakonna sündimusolukorra 1930-1950 aastatel. Tol ajal oli taastetasandist madalam sündimus kõigi kolme linna kõrval ka Helme, Kaagjärve, Puka, Sangaste, Taheva ja Tõlliste vallas. Kõnealusel taastepiirist oli sündimus kõrgem vaid viies vallas, kuid liidervaldade Hummulu ja Paluperä (2.9 last) tase ületas näiteks Puka (1.7) sündimuse enam kui ühe lapse võrra. Sündimuse märgatavad tasemeerisused püsivad Valgamaal ka nooremates põlvkondades, kuid enamik piirkondi vahetab olulisel määral oma reastust ning püsivalt kõrgema-madalama sündimusega valdu pole võimalik välja tuua. Lapsesuse sotsiaalerisus, kajastatud käesolevas kogumikus ennekõike haridustunnuse kaudu, on järjekindlalt vähenenud, suurim koondumus kahelapsesusele iseloomustab kõrgharitud naise.

Eestis tervikuna ja ka Valgamaal on sündimus 1990 aastatel kiiresti langenud. Lähemad aastad annavad vastuse, kas sünnitusikka jõudnud noored põlvkonnad toovad viimasel poolsajandil valitsenud sündimustrendi stabiilsusse pöörde või mitte. Sündimuse peajoone määrab mitte niivõrd lastetute ega ammugi mitte paljulapseliste, vaid juba üht last omavate perede edasine käitumine. Olles loobunud teisest lapsest oma elu kahekümnendatel aastatel võivad nad selle hiljem tasa taha, kuid võivad sellest

NAISPÕLVKONNA 1910-1929 LAPSESUS
Valgamaa 1989

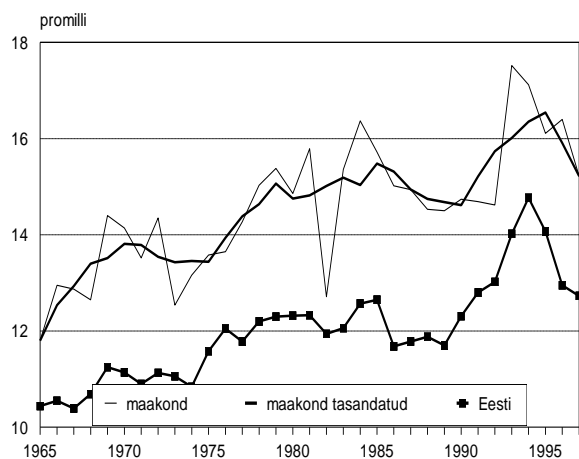
ka lõplikult loobuda. Sõltumata edasisest arengust on 1990 aastate sündimuslangus fikseerunud rahvastikupõlvkondade järsu ebahütlusena ning moodustunud demograafiline laine jääb kestma järgneva 70-80 aasta vältel, mõjutades Valgamaa ja kogu Eesti üldist arengut.

1.3. Suremus

Käsitlusperioodil on surmajuhtude arv ja suremuse üldkordaja Valgamaa rahvastikus enam-vähem pidevalt tõusnud. 1980 aastate alguseni iseloomustas maakonna rahvastikku surmajuhtude arvu kasv ligikaudu saja surma võrra ehk kahesajalt juhult kolmesajani aastas. Järgneval kümnendil tõusutrend lakkas, küll aga esines lühiajalisi võnkeid. Kasvutrend taastus 1990 aastate alguses ning rekordarv surmajuhte registreeriti Valgamaal 1993 aastal. Sedasama üldtrends kirjeldab kõrvaleoleval joonisel ka suremuse üldkordaja. Nimetatud üldnäitajate kasvust ei saa siiski järeldada nagu oleks samavõrra halvenenud Valgamaa rahvastiku tervises seisund, teadupärast sõltub suremuse üldkordaja lisaks käsitletavale protsessile veel rahvastiku vanuskoostisest. Eeskätt on tähtis vanemaaliste osakaal, kelle hulgas suremisintensiivsus on mitmekordselt kõrgem. Tegelikult ongi seitsmekümnete ja eakamate vanusrühma osakaalu kiire suurenemine peamiseks põhjuseks, miks asjaomased suremusnäitajad on käsitlusperioodil sedavõrra jõudsalt kasvanud. Samuti on just rahvastiku vanuskoostisest tingituna Valgamaa suremuse üldkordaja püsinud kogu käsitlusaluse perioodi vältel märkimisväärselt kõrgemal Eesti keskmisest. Vanuskoostise erisused seletavad ka suurema osa suremuskordaja piirkondlikust variatsioonist. Omaette väärib veelkord tähelepanu aasta 1982, mil registreeritud surmajuhtude arv tegi järsu hüppe alla, sedapuhku nii maa- kui linnarahvastiku seas. Vaevalt kõnealuse aasta ametlik arv saab õige olla, kuid ilma mahuka arhiivitööta pole parandamine võimalik.

Rahvastikuteaduses kasutatakse suremuse mõõtmiseks tavapärast elutabelimeetodit, mis võimaldab rahvastikukoostise ja eelkõige vanusstruktuuri mõju kõrvale jätta ning keskenduda puhtakujuliselt asjaomasele protsessile. Õnnetuseks oli omaaegne NLiit liiga suur, et Moskva oleks jõudnud elutabeleid rajooniti teha (kohapealses statistikas ei peetud vajalikuks ega osatudki ning teadlaskond hoiti arvandmetest eemal). Nõnda on käsitleva ajavahemiku piires Valgamaa kohta koostatud elutabel vaid ühel korral [EKDK 1994a]. Selle tabeli kohaselt oli maakonna meeste sünnieluiga 65.3 ja naistel 74.9 aastat (1986-1991), olles väga lähedal Eesti

SUREMUSE ÜLDKORDAJA
Valgamaa 1989

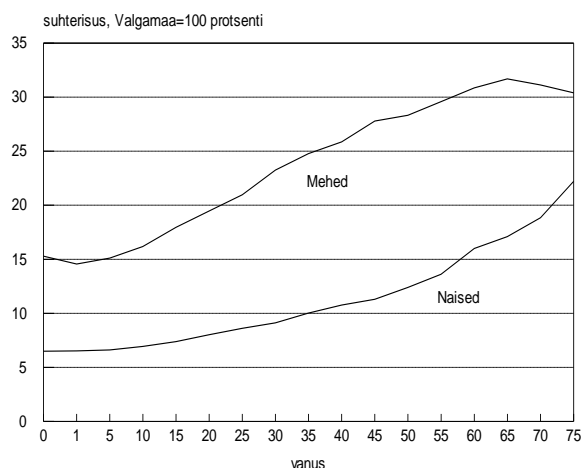

kurvavõitu keskmisele mõlema soo lõikes. Maakonnavahelises pingereas paigutub Valgamaa eeldatava sünnieluea pikkuse poolest kindlalt esimese poole hulka. Eelkõige on selle põhjuseks suhteliselt kõrge maarahvastiku eluiga. Valgamaast on meeste osas (64.6 aastat) eespool vaid kolm maakonda ja naiste osas (75.3) omab maakond koguni liidripositsiooni Eestis. Maapiirkondadega võrreldes on linnarahvastiku meeste sünnieluiga mõnevõrra kõrgem (65.8), aga naiste eluiga 0.6 aasta võrra madalam (74.7). Linnarahvastiku suremusnäitajate osas jääb Valgamaa mõlema soo lõikes Eesti keskmisest madalamale ning naiste võrdluses on koguni tagantpoolt kolmas. Kokkuvõttes iseloomustab Valgamaa rahvastikku Eesti oludes äärmiselt väike linnamaa suremuserisus ning ka soodiferentsiatsioon jääb eestikeskmisele alla.

Maakonna ühtlusarvutuste kogumikes on rahvastiku tervises seisundile tausta loomiseks juba traditsiooniks saanud võrdlemine mõne kaugema maaga. Meelega pole selleks valitud ühtegi kõrge elustandardi poolest tuntud Euroopa riiki, et vältida teistsugusest majandusarengust nii lihtsalt järelduma kippuvat eneselohtutust. Valgamaa rahvastiku suremust aitab rahvusvaheliselt suhtestada Küpros, mille puhul on Eesti olude jäägitu kehvemus

igatahes küsitav. Vahemärkusena olgu täheldatud, et Valgamaa elutabeli arvutamisel on kasutatud ÜRO standardmetoodikat nagu ka Kuprose puhul [United Nations 1998], mistõttu kaks tabelikomplekti on mõõndusteta võrreldavad. Kõrvalolev joonis selgitab, et Valgamaa rahvastiku eluiga jääb märkimisväärselt maha Kuprose standardist, eriti meeste osas. Naiste sünnieluiga on Kuprosel ligi seitse protsenti kõrgem, meeste vahe on koguni viisteist protsenti. Hoopis kõnekam on asjaolu, et elu jooksul vahe pidevalt suureneb valgamaalaste kahjuks ja seda nii meeste kui naiste puhul. Kasv algab umbes kümnendast eluaastast ja tõuseb pikka aega meestel veidi kiiremini, pensionieas läheb naiste eluea suhterisuse tõus juba meeste omast ette. Võrdlusest ilmneb Eesti rahvastiku üldmise tunnusjoonena täiskasvanusuremuse pikaajaline seisak ja omaaegse kõrge taseme säilimine, suremusnäitajate olulist paranemist pole selles osas toimunud alates 1950 aastate lõpust. Ilma mahuka eriuuringuta on põhjusi võimatu eristada, ülaltoodud võrdlusest peaks aga olema selge meil valitseva ühiskonnakorralduse tunduvalt väiksem inimsõbralikkus kui Kuprosel, sealse kreeka ja türki kogukonna pikaajalisest ja vahel isegi sõjaks paisunud vastasseisust hoolimata.

KESKMINE ELUIGA
Valgamaa 1986-1991 ja Kupro 1995

Eesti piirkondlikule suremusandmestikule iseloomuliku vanustunnuse puudumise kiuste on ühe earühma, nimelt imikuea suremusarengut võimalik siiski ka trendina jälgida. Üldsotsiaalse progressi ilminguna langes imikusuremuse tase demograafilise ülemineku käigus mitmekümnekordselt ja tänaseks on sellest kujunenud suhteliselt harvaesinev sündmus. Seda enam omandavad juhuvõnked rahvaarvult väikese maakonna nagu Valgamaa puhul küllalt arvestatava mõju, mis teeb trendi leidmise ja jälgimise tülikaks. Olukorrast ülesaamiseks on imikusuremuskordajat tasandatud viieaastase liikuvkeskmisega, ometi jääb võngete amplituud maakonna kui terviku, seda enam haldusüksuste puhul järelduste tegemiseks sageli liiga suureks. Üldjoontes järgib Valgamaa imikusuremuskordaja käsitlusperioodi eestikeskmist trendi, langedes 1960 aastate keskpaigale iseloomulikult enam kui 20 promillilt käsitlusperioodi lõpuks kümnest promillist allapoole. Nõnda on imikusuremuse vähenemine maakonnas mõneti ulatuslikum: perioodi algul oli ta eestikeskmisest veidi kõrgem, lõpus aga veidi madalam. Rahvusvahelise sünnimääratluse rakendamise järel Eestis arvutati 1992 ja 1993 aasta imikusuremusnäitajad kaheselt. Uue määratluse kohaselt osutus Valgamaa imikusuremuskordaja maakondade seas Järva- ja Põlvamaa järel madaluselt kolmandaks [EKDK 1994b]. Imikusuremuse maakonnasisese variatsiooni puhul on juba viidatud juhtude väikese arvu tõttu mõistlik käsitleda vaid linna- ja maarahvastiku erisust. Käsitlusperioodi algupoolel oli maarahvastiku imikusuremus üldiselt kõrgem, kuid edaspidi hakkas vahe vähenema. Käsitlusperioodi lõpuks on linna- ja maarahvastiku imikusuremus juba tasakaalustumas, kuid võnkeamplituudi tõus ei luba teha veel ühest järeldust.

Eeltoodu valgusel tuleb rahvatervist pidada tõsiseks rahvastikuprobleemiks nii Valgamaal kui Eestis tervikuna. Sarnaselt mitme teise Kesk- ja Ida-Euroopa riigile pole Eesti rahvastiku keskmine eluiga 1950 aastate lõpust eriti pikenenud, meestel on vahepeal olnud koguni tagasilangus. Võrdselt mõtlemapanev peaks olema suremuskõvera tüübi teisenemine, mille käigus meessuremus omandas arengumaa tunnusjooned [Katus, Puur 1991]. Teatavasti räägivad 1990 aastate algupoole andmed eluea täiendavast langusest, mis lähendasid eelneva mitmekümneaastase suremusseisaku tervisekriisini. Surmapõhjuste struktuur Eestis ei erine põhimõtteliselt arenenud maadele omasest, probleem taandub inimeste kiiremale läbikulamisele ning ühtede ja samade surmapõhjuste varasemale mõjulepääsemisele [Katus, Puur 1997]. Lisateavet Valgamaa rahvastiku surmapõhjustest üldkordaja kaudu esitatuna võib leida Eesti suremusatlasest [Baburin, Gornoi, Leinsalu, Rahu 1997]. Olukorra parandamiseks vaevalt lihtsaid retsepte leidub ning rahvastikuprotsesside suure inertsuse tõttu ei saa ka kiiret edu loota, kindlasti ei ole põhjust sellena käsitleda eluea tõusu paari viimase aasta vältel seisakueelsele tasemele. Rahvatervise kumulatiivne iseloom lubab pööret paremusele oodata alles pärast seda,

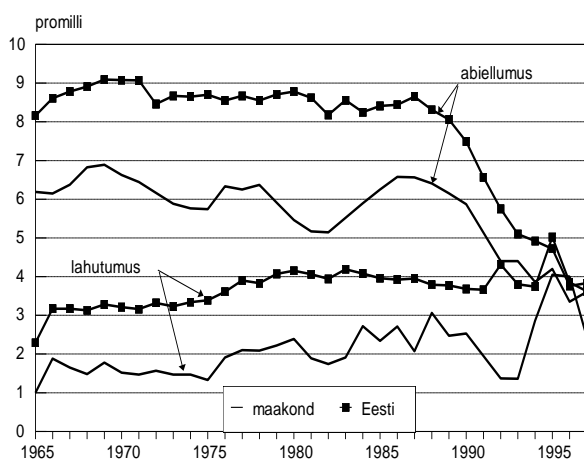
kui ühiskondlike olude stabiilsus ja saavutatud heaolu hakkab toimima läbi mitmekümneaastase põlvkondliku kogemuse. Seni tuleb osata arvestada liigsuremuse mõju erinevatele eluvaldkondadele, mille näitena olgu toodud eluea soodisproportsioonist johtuv väga kõrge üksikute osakaal naisvanurite hulgas. Arusaadavalt ei luba tänased rahvatervise näitarvud rääkida Eesti asumisest Euroopas.

1.4. Abielu ja perekond

Kooseluvormide mitmekesisuse ja abielulahutumuse suurenemisele vaatamata kannab rahvastikutaaste peafunktsiooni jätkuvalt perekond, sajanditagusesse minevikku vaadates koguni oma tähendust kasvatanult. Endiselt pärinevad just perekonnaringist rahvast omanäoliseks vormiv kultuur, käitumisharjumused ja -eelistused. Eelkõige sõltub rahvastiku perekonna- ja leibkonnastruktuurist eluaseme ning püsitarbeesemete tarvidus, mille osakaal rahvuslikus koguproduktis on järjekindlalt kasvamas. Samuti on perekond toimetuleku tagajana asendamatu eakate, vaegurite ning mistahes teiste piiratud teovõimega rahvastikurühmade jaoks, kelle osakaal modernses rahvastikus paratamatult tõuseb. Taolise mitmekesise sotsiaalse tähenduse tõttu on rahvastiku perekonnateave pigem oma väärtust suurendamas kui vastupidi.

Valgamaal registreeritud esmas- ja kordusabielude arv on kogumiku käsitusperioodil olnud muutlik ning trendi väljatoomine seetõttu keerukas. Maakonnas on jälgitavad kolm abiellumiste arvu tõusulainet, neist esimene 1960 aastate lõpul ning kaks järgnevat ligikaudu kümneaastase vaheajaga. Paigutudes üldkordajaga mõõdetult 6-7 promilli vahemikus, jäävad need Valgamaa kõrgpunktid ometi Eesti keskmisega võrreldes veerandi jao madalamaks. Võnkeline trendi põhjust tuleb ilmselt otsida mitme teguri koostoimes, millest esmaoluline osa on enamiku abiellumissündmuste suhteliselt kitsastes eapiiridesse koondumise tõttu rahvastiku vanuskoostisel. Nii näiteks langes kõige intensiivsemas abiellumiseas rahvastikurühma väikese arvu tõttu 1970-1980 aastate vahetusel küllalt lähedaselt kokku abiellumiste arvu ning üldkordaja madalseisuga. Üleriigilist trendi järgides vähenes abielujuhtude arv 1990 aastatel järsult, tänaseks on abiellumiste aastakeskmine arv langenud tublisti alla poole varasemast.

ABIELLUMUSE JA LAHUTUMUSE ÜLDKORDAJA
Valgamaa 1965-1997

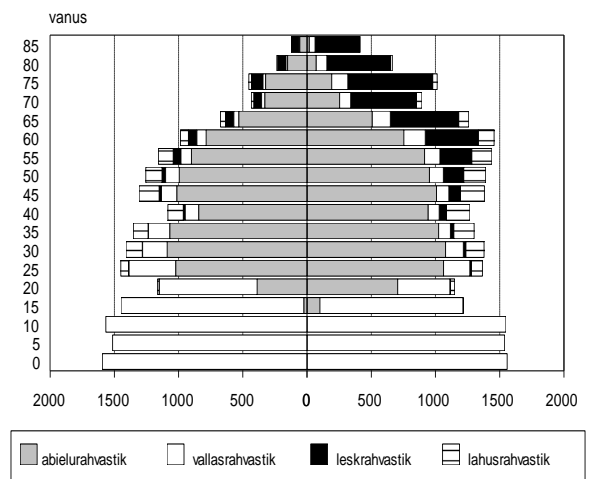
Lahutuste arv on Valgamaal, nagu Eestis tervikuna, käsitusperioodil kasvanud. Kolm aastakümnet tagasi oli lahutus veel suhteliselt harvaesinev sündmus, kogu maakonna peale registreeriti siis alla saja lahutusjuhu aastas. Absoluutarvu ja lahutumuse üldkordaja suurenemine jätkus lühiajaliste kõikumistega käsitusperioodi lõpuni, kokku on kasv olnud ligi kahekordne. 1990 aastatel lahutusnäitajate muutlikkus suurenes, mõneaastase languse järel kasvas lahutuste sagedus kümnendi keskpäras hüppeliselt. Kuivõrd abielude arv oli selleks ajaks juba langenud, tekkis Valgamaal harukordne situatsioon, kus lahutused abielujuhte absoluutarvuliselt ületasid. Osundatud abielumus- ja lahutusnäitajate põhjal järeldusi tehes tuleb muidugi kogu aeg meeles pidada, et Eesti sündmusstatistikas kajastub üksnes registreeritud abielu, milline kooseluvorm on põlisrahvastiku nooremates

põlvkondades kiiresti asendumas vabaabieluga [Katus, Puur, Sakkeus 1995a]. Ka Valgamaal viitab 1990 aastate abielumuslangus eelkõige sellesamale protsessile. Pikemas perspektiivis teevad samasuunalise arengu läbi muidugi ka lahutusnäitajad, sest lahutusena registreeritakse samuti vaid juriidilise abielu purunemist.

Eriti moonutatud ettekujutuse annavad abiellumus- ja lahutumusnäitajad asjaomaste protsesside maakonnasisesel diferentsiatsiooni kohta, milline asjaolu on välja tulnud kõigi seni ühtlusrarvutatud maakondade puhul [EKDK 1996-1998]. Vahest kõige enam torkab silma lahutumusnäitajate muutus Valgamaa valdades ning väikelinnades 1980 aastate alguses. Maal algas näitajate ühesuunaline vähenemine tegelikult juba eelmise kümnendi lõpul, 1983 aastast alates esineb lahutussündmusi statistikas vaid üksikjuhtumitena. Neid arve tõemeeli võttes tuleks trendimuutust kõige tõsisemalt uurida: ehk leiab just Valgamaalt tõhusa retsepti perekonna tugevdamiseks ning rahvastikupoliitika edendamiseks. Tegelikult pole siiski tarvis keerulisi seletusi otsida, lihtsalt lahutajate (aga ka abiellujate) elukohajärgne arvestus asendati miskipärast registreerimisjärgsega. Erinevalt maakondadest, mida iseloomustab rahvastiku madalam linnastumistase, jäi Valgamaa pealinnas lahutuste arvu sagenemine lahutumuse üldise tõusutrendi taustal suhteliselt vähemärgatavaks.

Sündmusstatistika regionaalse kasutamatus juures jääb võimalus pöörduda loendusandmestiku poole, mis annab pereprotsessidest rahvastikuseisundilise ülevaate. Viimase rahvaloenduse andmetel moodustasid abielu- ja vabaabieluinimesed Valgamaa kogurahvastikus pisut vähem kui poole, vallalised ligi kaks viiendikku, lesed kümnendiku ning lahutatud ja lahuselavad kokku kuus protsenti. Niisuguse jaotusega kuulub Valgamaa keskmiste maakondade hulka, kuigi vallalisi ja leski on pisut rohkem, abielu- ja lahusrahvastikku aga pisut vähem kui Eestis keskmiselt. Kogumiku käsitlusperioodil on rahvastiku abielulisus mõnevõrra suurenenud abiellumise üldise noorenemise tulemusena, kuid samuti sõjas deformeerunud soosuhete järk-järgulise normaliseerumise tõttu. Lahutumuse kasvu peegeldusena on ootuspäraselt suurenenud ka lahutatute, vähenenud aga vallaliste ja leskede osakaal rahvastikus. Juuresolev rahvastikupuu näitab, et põlvkonnas saavutab abielusolijate osakaal kõrgtaseme kolmekümnendates eluaastates, sealtpeale hakkab abieluinimeste osatähtsus järk-järgult vähenema, esmalt lahutumuse, vanemas eas lehestumise tõttu. Peegeldades sajandi keskpaigani Eestis valitsenud nn Euroopa abiellumustüübi ja sõja järelmõjude kadumist, näitab viimane loendus pilt kooselusuhetest täielikult kõrvalejäänud rahvastikuosa vähenemist nooremate põlvkondade suunas. Lahutanuid leidub seevastu kõige enam neljakümnendates eluaastates, kus asjaomane rühm ületas seitsmendiku naispõlvkonnast. Nagu mujalgi Eestis, nii võib ka Valgamaal selgesti tähele panna ebavõrdsest elueaväljavaatest tulenevat erisust vanemaeliste meeste ja naiste perekonnaseisus. Et lesknaisi kohtab ligi seitse korda rohkem kui leskmehi, tõstab see üsna tüüpiliselt ka Valgamaa valdavaks naisprobleemiks üksikvanuritega seonduva [Sakkeus 1995]. Pensioniealiste naiste hulgas moodustavad üksielavad ligi poole, maarahvastikus on üksielavad naised vanavanurieas aga koguni enamuses.

RAHVASTIKU PEREKONNASEIS
Valgamaa 1989

Valgamaa rahvastiku perekäitumise piirkonnaerisused on suhteliselt tagasihoidlikud. Paari vanemat earühma kõrvale jättes ületas meeste puhul linnarahvastiku abielulisus maarahvastiku oma, naiste puhul oli olukord vastupidine ning abielulisus kõrgem hoopis maal. Osundatud abielulisuserisuste tagamaid ei tule siiski otsida maal elavate naiste ja linnas elavate meeste suuremast huvist kooselusuhete vastu, vaid pigem erinevast rahvastikukoostisest. Nii võib Kaagjärve, Otepää, Palupera ja Taheva valdades täheldada märgatavalt meeste kasuks nihkunud soosuhet, vaatamata kõrgemale suremusele püsis meesülekaal maal neljakümnendate eluaastate keskpaigani. Teisalt oli linnades naised rohkem juba teismeliste seas, kuigi Valgamaa elutabeli kohaselt peaks soosuhete võrdsustumine toimuma kolmekümnendate eluaastate paiku. Üldiselt kõige kõrgema abielulisusega vanusrühmades ületas vallaliste osakaal maameeste hulgas naiste sama näitaja pea kahekordselt. Rändest tingitud, võib soosuhete nihke tekkepõhjus olla põhimõtteliselt kahesugune: naiste sooselektiivne lahkumine maalt peremoodustuseelsel eluperioodil linnakeskkonnale asetatud lootuste ajal või abielusuhetest kõrvalejäänud

naiste linnasuundumine pettumusest. Arvata, et tasakaalustamata soosuhe ei piirdu negatiivse toimega rahvastikutaastele, vaid avaldub piirkondliku arengu muudeski valdkondades.

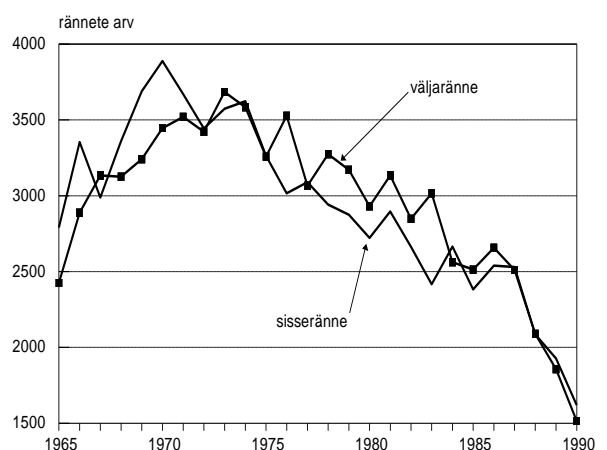
Erisused leskrahvastiku osakaalus taanduvad suuresti haldusüksuste elanikkonna vanuskoostisele, vanema rahvastikuga kaasneb haldusüksustes üldjuhul ka lehestunute, kuid samuti üksielavate vanurite kõrgem osakaal. Loendusstatistika kinnitab lahutumuse märksa laiemat levikut linnarahvastiku hulgas, näiteks nooremates põlvkondades on lahutanuid Valgas ligikaudu 50 protsendi võrra rohkem kui valdades. Kuivõrd Otepää ja Tõrva maapiirkondadest selles suhtes oluliselt ei erine, peegeldub rahvastiku perekonnakoostise regionaalerisustes ilmselt ka sisserännanud rahvastiku, kelle lahutumusnäitajad kipuvad põlisrahvastiku omadest kõrgemad olema, koondumine maakonna pealinna. Et üldjuhul on abieluinimeste, samuti vallasrahvastiku toimetulek parem kui üksijäänutel, on mõistlik arvestada rahvastiku perekoostise mõju mitmelaadsete sotsiaalteenuste tarvidusele. Taolisest seisukohast väärivad lesk- ja lahusrahvastik kindlasti rohkem tähelepanu, kui neile seni on pööratud.

1.5. Ränne ja paiksus

Valgamaa rändeareng 1965-1990 on järginud põhijoontes üle-Eestilist trendi. Rändeintensiivsuse pikaajalise languse katkestas voogude ajutine kasv 1960 aastate lõpul: elukohavahetajate arv saavutas maakonnas kõrgpunkti kümnendivahetusel 1960-1970, mil aastakeskmiselt registreeriti üle 3500 sisse- ja väljarände. Eesti kogurahvastikuga sarnase üldarengu taustal väärivad tähelepanu ka Valgamaa rändeprotsesside mõned omalaadsused. Esiteks on rändetase, nii sisse- kui väljasuunas, olnud Eesti keskmisest püsivalt kõrgem. Rahvastiku suuremat ruumilist liikuvust seletab põlisrahvastiku riigikeskmisest mõnevõrra kõrgem osakaal maakonnas: teadupärast osaleb põlisrahvastik siserändes alati märksa intensiivsemalt kui riiki saabunud immigrandid, käsitlusperioodil moodustas rahvastiku siseliikumine Eesti kogurändest aga kolm neljandikku. Teiseks edestas sisserände vähenemine Valgamaal väljarände langust, mille tulemusena iseloomustas maakonda 1970 aastatest järgneva kümnendi keskpaigani püsivalt negatiivne rändeiive. Käsitlusperioodi lõpul jõudis sisserände vähenemine väljarände langusele järele ning rändevood saavutasid modernsele taastetüübile omase tasakaalustatuse. Absoluutarvudes langes rännete arv 1980 aastate keskpaigaks 2500 juhuni aastas.

Oluline muutus Valgamaa rändenäitajates toimus 1980 aastate lõpul. Kuigi esmapilgul võib jääda mulje, et tegemist on varasema langustrendi süvenemisega, on elukohavahetuste arvu seekordne vähenemine hoopis statistilise iseloomuga ja trendina varasemaga mittevõrreldav. Muidugi on juriidilisele sissekirjutusprotseduurile põhinev statistika tegelikelt rändeprotsessidest alati erinenud (näiteks tähendas maakonna maahaldusüksuste vahel ning haldusüksuste piires toimuvate elukohavahetuste mitteametamine rändetaseme püsivat alamõõtmist), kuid põhimõtteliselt sarnasena püsinud arvestusreeglite tõttu võib rändenäitajate dünaamikat kuni 1980 aastate lõpuni siiski enam-vähem tõepäraseks lugeda. Ühiskonnamuutuse süvenedes ja nõukoguaegse korralduse lagunedes minetas sissekirjutus kui administratiivne lubatäht oma senise toime, aastatel 1986-1987 alanud protsessi viis vormiliselt lõpule Riigikogu otsus 1992 aastast sissekirjutusnõue tühistada. Paraku ei suutnud isegi see samm tuua pööret elukohaarvestust korraldava ametnikkonna toimetustesse, kes lähtub endiselt sissekirjutusest kui ainumõeldavast. Tulemusena lahknevad statistilised ja tegelikud rändeprotsessid juba täielikult, ning nagu tõdetakse Euroopa Liidu/Euroopa

SISSE- JA VÄLJARÄNDEVOOG
Valgamaa 1965-1990

Nõukogu hiljuti valminud raportis, on Eesti kaasaegsed rändeandmed kõlblikud vaid mõttemänguks [Kupiszewski et al 1998].

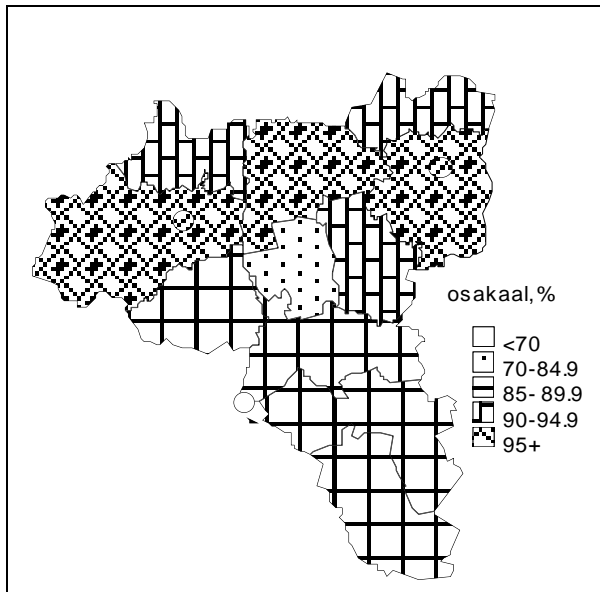
Nagu äsja esitatud, koondab sündmusstatistiline pilk põhitähelepanu rändeintensiivsuse ajalis-ruumilisele muutumisele. Rände mõju rahvaarvule ning rahvastikukoostisele on rändevoogudest ning -selektiivsusest muidugi tuletatav, kuid protsessi tulemuse vahetuks avamiseks on mõistlik elukohavahetusstatistikat täiendada loendusele põhineva rahvastikuseisundi käsitlusega. Vahemärkusena olgu lisatud, et Eesti oludes pakub viimane ainsana tuge ka omavalitsuste tarvis, mille kohta sündmusstatistiline rändeandmestik on üldse puudunud. Seejuures väärib keskset tähelepanu rahvastiku põlisus, mis kätkeb endas päritolu- ja elukohamaa vahekorda: põlisrahvastikul langevad mõlemad kokku, mittepõlisrahvastik on pärit teistest riikidest. Põlisuse tähenduse mõistmiseks tuleb esmalt rõhutada selle rahvastikutunnuse suurt püsivust võrreldes enamiku sotsiaaltunnustega, piltlikult öeldes pole kellelgi võimalik oma sünnimaad valida ega muuta, sest selle on otsustanud inimese eest tema vanemad. Sisulises mõttes ei seisne põlisus siiski mitte formaalses sünnikohafaktis, vaid seotuses teatud kindlat tüüpi ühiskonna- ja looduskeskkonnaga. Sünnimaale iseloomulik keskkond, milles toimub inimese esmane sotsialiseerumine kujundab suure osa isiku sotsiaaltunnustest ning määrab nende kaudu sünnijärgse kuuluvuse kindla rahva ehk geodemograafilise süsteemi hulka [Pavlik, Hampl 1976]. Veel on oluline vanematekodu ja laiema ümbruse mõju ühtelangevus, mille tavapärastel kindlustab vähemalt kolme põlvkonna vältel omandatud kogemus. Teisisõnu, põlisrahvastiku hulka saab inimene kuuluda vaid ühel maal, ja sedagi vaid eeldusel, et kõnealuses keskkonnas on elanud juba tema vanemad ja vanavanemad.

Muidugi võib inimene hilisema elu jooksul oma asukohamaad vahetada. Kui sellega kaasneb sattumine sotsiaalses või loodusgeograafilises mõttes sünnijärgsest erinevasse keskkonda, tuleb läbi teha uus adapteerumisprotsess ehk teisene sotsialiseerumine. Rahvastiku geneetilise, sotsiaalse, aga eriti põlvkondliku järjepidevuse tähtsuse tõttu on selletaoline uussotsialiseerumine küllalt pingutav ja aeganõudev. Põlistumise eel kuulutakse sisserännanute ehk immigrantide hulka ning see rahvastikuosa erineb alati suuremal või vähemal määral maa põlisrahvastikust. Üsikindviidina võib mõni inimene läbida teisele adapteerumise kiiremini, demograafilisest vaatenurgast aga ei ole sama protsess rahvastikurühma jaoks kuidagi võimalik ühe inim põlve vältel. Esimese põlve immigrantidel säilivad paratamatult tugevad sidemed oma sünnijärgse kodumaa ja sealse keskkonnaga. Sama kindlalt võib väita, et põlistumisprotsess ei jõua lõpule ka teises põlvkonnas. Selle põhjuseks on vanematekodust pärinevad sidemed algse kodumaaga, mida võib täiendavalt toetada suhtlemine sealelava sugulaskonnaga, olgu näiteks vanavanematega. Kui uue asukohamaa põlisrahvastik erineb tunduvalt sünnimaale omasest või pole sotsiaalne lävimine uues keskkonnas piisavalt intensiivne, võib sisserännanute põlistumine toimuda veelgi aeglasemalt. Teisalt kujutab mittepõlisrahvastik endast uuel asukohamaal kaugemas perspektiivis siiski ajutist nähtust, aja jooksul ta kas põlistub või järk-järgult lahku.

Üldteada tõsiasjade kohaselt on Eesti mittepõlisrahvastiku kujunemine ning kiire kasv arvukaks rahvastikurühmaks olnud seotud NLiidu territooriumilt, eeskätt Venemaa Euroopa-osast lähtunud immigratsiooniga Teise maailmasõja järel. Vahest on vähem teada nimetatud protsessi rahvastikuarenguline tagapõhi. Rändearengu klassikalise skeemi kohaselt järgneb demograafilise ülemineku käivitumisele paarikümnendilise ajanihkega rahvaarvu kasvu järsk kiirenemine ning rändepotentsiaali kuhjumine, mis realiseerub linnastumises, väljarändes, või asustamata territooriumide olemasolul, sisekolonisatsioonil [Zelinsky 1971]. Eestis toimus rändepotentsiaali kumuleerumine XIX sajandi viimasel kolmandikul ning mitme asjaolu koosmõjul realiseerus see valdavalt idasuunalises, st toliaegse Vene Impeeriumi aladele suundunud väljarändes. Käesoleva aastasaja keskpaigaks olukord teines ja rahvastikuarengu seaduspärane kulg pööras rändevahetuse suuna eelmise sajandi lõpu ja selle algusega võrreldes vastupidiseks. Varase demograafilise ülemineku tõttu oli Eesti oma väljarändepotentsiaali suures osas ammendanud ning juba 1930 aastatel võis täheldada märke tööjõu impordist, samas jõudis Venemaal rändepotentsiaal kõrgpunkti just sõjajärgsetel aastatel [Vishnevski, Volkov 1983, Andreev, Darski, Harkova 1998]. Teisisõnu lõi osundatud demograafilise arengu ebasünkroonsus objektiivsed eeldused sisserändeks Venemaalt ja teistest NLiidu piirkondadest Eestisse. Baltimaade uus geopoliitiline olukord, suur rahvastikukadu sõjategevuse ning sotsiaalse ümberkorralduse tõttu, samuti riiklikult suunatud venestuspoliitika suurendas aga nende realiseerumise ulatust. Just see viimane eristab Eestit teistest

sarnases demograafilises arengujärgus asunud Euroopa riikidest, keda samuti tuntakse immigratsioonimaadena Teise maailmasõja järel. Viimase rahvaloenduse kohaselt moodustasid välissündinud 26 protsenti Eesti kogurahvastikust, koos teise põlvkonnaga ulatub mittepõlisrahvastiku osakaal koguni 36 protsendini [Katus 1997b; Sakkeus 1998]. Kõnealused suhtarvud on Euroopa maade hulgas rekordilised, ühtlasi kõrgeimad ka endise NLiidu riikide seas [Council of Europe 1998]. Lisades siia sisserännanud rahvastiku laiaulatuslikust päritoluareaalist tuleneva seesmise heterogeensuse, kontsentratsiooni teadaolevatesse meelislinnadesse ning poolsajandilisest sovetiajast tingitud põliskeskkonna nõrgestatuse, saab selgeks mittepõlisrahvastikuga seotud probleemipuntra keerukus ning kiiretele lahendustele rajatud lootuste naiivsus.

RIIGISÜNDINUD RAHVASTIK
Valgamaa 1989

ulatub peaaegu pooleni kogurahvastikust. Erinevalt maakonnapealinnast on Otepää ja Tõrva suures osas säilitanud rahvastiku päritolulise homogeensuse ning vastava elumiljöö, mõlemas väikelinnas piirdub välissündinute osakaal viie protsendiga. Omavalitsustest leidub välispäritolu rahvastikku suhteliselt enam maakonnapealinna lähikonda jäävates Öru (19.7), Kaagjärve (15.9), Taheva (13.8), Hummuli (13.1) ja Tõlliste valdades (12.6), kõige madalam on välissündinute osakaal Otepää vallas (2.8).

Valgamaa välissündinute vanuskoostis on rändelisele rahvastikule tüüpiliselt ebahütlane. Absoluutarvuliselt oli viimasel rahvaloendusel kõige arvukamaks 45-49 aastaste vanusrühm, millele järgnesid 60-64 aastased. Tegelikult moodustavadki 1920 teise poole sündinud kõige arvukama immigrandipõlvkonna, kes saabus Eestisse, sealhulgas Valgamaale, 1940 aastate lõpul – 1950 aastate algul. Välissündinute vanuskoostise noorema "küüru" puhul on sobilik juhtida tähelepanu asjaolule, et tegemist pole mitte esimese rändelaine järelpõlvga, vaid teise suure, 1960 aastatest pärineva immigratsioonikohordiga. Teadaolevalt peegeldab teine rändelaine Eesti nõukoguaegse rändetagamaa, sisuliselt kogu Euroopa-Venemaa rahvastiku vanuskoostise ebahütlust. Välissündinute osundatud struktuur tuleb kõige selgemini esile Valga linnas, kus põlisrahvastik on mõnedes vanusrühmades koguni vähemuseks tõrjutud. Rahvastiku integratsiooniprotsessi muudab selline olukord mõistagi keerulisemaks kui naabermaakondades, eriti arvestades nõukoguaastatest tulenevat põliskeskkonna nõrkust.

Põlisusest lokaalsemalt käsitleb rahvastiku sünni- ja elukoha seost paiksus. Kuivõrd enamus inimesi on oma elu jooksul mingil põhjusel ikka elukohta vahetanud, moodustavad ühes ja samas paigas elanud inimesed rahvastikus tavaliselt vähemuse. Valgamaal on sünnipaiksete osakaal lähedane riigikeskmisele, ületades veidi kahte viiendikku kogurahvastikust. Vanusrühmiti on sünnipaikseid kõige vähem 20-30 aastaste hulgas, keda

iseloomustab suhteliselt kõrge liikuvus õpingute, peremoodustuse, tööotsingute ning muude asjaolude tõttu. Vanemates vanusrühmades sünnipaiksus suureneb, saavutades kõrgtaseme 80-84 aastaste hulgas, kellest ligi pooled on jäänud elama oma sünnikohta. Kuivõrd põlvkonnapaiksus eeldab pikemaajalist asumist uues elukohas, saab asjakohane rahvastikurühm kujuneda eelkõige keskealise ja vanema rahvastiku hulgas. Ootuspäraselt leidub põlvkonnapaikseid enim 60-69-aastaste hulgas, kus nende osakaal ulatub kahe viiendikuni põlvkonnast. Lühipaiksete kontsentratsioon on tüüpiliselt suurim vanusvahemikus 15-45 aastat, kus nad moodustavad enamuse. Kokkuvõttes koosnebki maakonna elanikkond valdavalt sünni- ja lühipaiksetest, kusjuures arvukaimaks rahvastikurühmaks on nii linna- kui maarahvastiku hulgas sünnipaiksed, mis on kooskõlas väljarände pikemaajalise ülekaaluga.

Maakonnasisestest erisustest tuleks esile tõsta märkimisväärselt kõrget sünnipaiksete osakaalu Puka ja Riidaja vallas, kus asjaomane rühm moodustab kogurahvastikus absoluutse enamuse. Ootuspäraselt on sünnipaiksete osakaal madalam rände toel kasvanud linnades, kuid samuti Helme ja Hummuli vallas. Kutseõppeasutuse paiknemist peegeldavalt on Helme vald Valgamaal ühtlasi ainsaks omavalitsuseks, kus lühipaiksete osakaal ületas kaht ülejäänud rühma koosvõetuna. Põlvkonnapaiksete suurim, kogurahvastikus ligi veerandini ulatuv osakaal iseloomustab Valga linna. Rahvastikutunnusele omase vanussõltuvuse tõttu seletub suur osa piirkondlikest paiksuserisustest muidugi vanuskoostisega.

1.6. Rahvastiku vananemine

Sündimus, suremus ja ränne kujundavad aja jooksul rahvastiku vanuskoostise, mis tänapäevase taastetüübi juures akumuleerib vähemalt 70-80 aasta arengu. Sündimustase määrab terveks inimeaks ette põlvkondade proportsioonid, mida märkimisväärselt saab mõjutada üksnes sõda või muu katastroof. Niisuguse järjepidevuse tõttu avaldavad näiteks tänased protsessid Valgamaa rahvastikuarengule mõju veel järgmise sajandi lõpupoolel. Olgugi muude sotsiaalprotsessidega võrreldes väga inertne, pikemas ajaperspektiivis rahvastiku vanuskoostis muutub. Koostise teisenemine allub seejuures kindlatele seaduspärasustele, mille toime põhjus-tagajärje ajalise lahutavuse tõttu osutub aga mõnikord raskesti hoomatavaks. Põhimõttelisim teisenemine vanuskoostises, tuntud rahvastiku vananemisena, kaasneb demograafilise ülemineku ja modernse taastetüübi kinnistumisega. Vananemise käigus saab pöördumatult uue kuju laste, täiskasvanute ning vanavanemate vahekord rahvastikus, seetõttu võibki protsessi kvantitatiivselt määratleda vanurite, tavapäraselt 60- või 65-aastaste ja eakamate inimeste osakaalu ning rahvastikuvanuse suurenemisena. Kuivõrd peremoodustus, õpingud, töö, pensionileisirdumine, sotsiaalne toetamine, tegelikult inimese sotsiaalne roll ja koht ühiskonnas üldse on vanusstratifitseeritud, omandab rahvastikuvananemine demograafilisest kaugelt laiemat tähendust. Ühiskonnaprogressi olulise ilminguna loob rahvastiku kaasaegsele taastetüübile vastav vanusjaotus ning individuaalse elutsükli avarumise uusi võimalusi, teisalt tekitab seesama vanusjaotus aga senitundmatuid sotsiaalseid asetusi. Ütlema tagi on selge, et vananemisprotsessi süvenedes tärkab vajadus omada ühiskonnapoliitikat, mis aitaks eri eluvaldkondi muutuvat olukorraga kohandada.

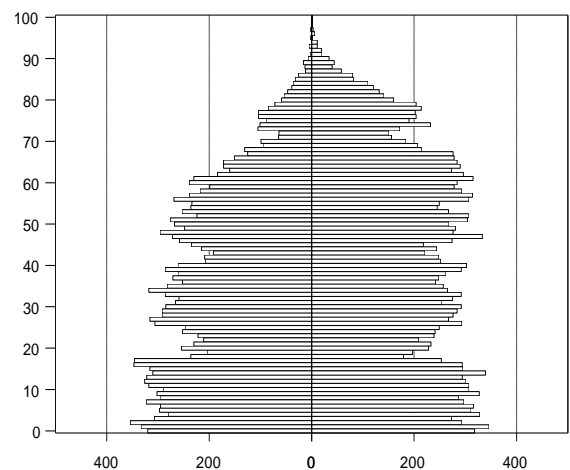
Nagu Eestis üldiselt, ulatub rahvastikuvananemise algperiood Valgamaal tagasi XIX sajandi keskpaika, mil sündimus ja suremus pikkamööda vähenema hakkasid. Varajase demograafilise ülemineku tõttu leidsid kõige kiiremad muutused rahvastiku vanusjaotuses aset juba eelmise sajandi teisel ning käesoleva sajandi esimesel poolel [Katus 1995]. Maakondade seas kuulus Valgamaa rahvastiku vananemisastmelt keskmiste hulka, edestades protsessi ajastuselt mõnevõrra Harju-, Viru-, Võru- ja Petserimaad. Naabermaakondadest oli Valgamaa kõige sarnasem Tartumaale, jäädes tublisti maha Viljandimaast. 1922 aasta rahvaloendus andis vanurite osakaaluks Valgamaal 12.4 protsenti, järgnevatel aastatel üsna ühtlaselt suurenedes jõudis see 1934 aastaks 15.4 protsendini. Sündimusarengut peegeldavalt toimus samaaegselt laste osatähtsuse kiire alanemine, suurearvuliste sünnipõlvkondade täisikka jõudmisega tööeliste osakaal rahvastikus aga suurenes.

Vanurite osakaalu kasv jätkus Valgamaal kuuekümnendate lõpuni, kõrgpunkt saavutati seitsmekümnendate keskpaiku, mil vanuriikka jõudis Eesti üle aegade arvukaim rahvastikupõlvkond. Nii moodustasid 1976 aastal 60-aastased ja vanemad maakonna kogurahvastikust 21.1 protsenti, millist vananemistaset tuleb tänasegi Euroopa taustal kõrgeks hinnata [Council of Europe 1998]. Sealtpaale asendus rahvastiku vananemine aeglase, kuid järjekindla noorenemisega, peegeldades nõnda sajandialguse sündimustrendi. 1979 aasta loendusel moodustasid eakad 20.2 protsenti Valgamaa elanikkonnast, 1980 aastate teisel poolel näitaja pisut tõusis ulatudes viimase loenduse ajal 20.8 protsendini. Absoluutarvuliselt elas kuuekümnenda eluaasta piiri ületanud maakonnas üle kaheksa tuhande; vanavanureid, kelleks tinglikult võib lugeda 75-aastaseid ja vanemaid, aga ligi kolm tuhat. Erinevalt sõjaeelsest on Valgamaa rahvastiku tänane vananemisaste maakondade hulgas üks kõrgemaid, jäädes üksnes pisut maha külgnevast Võru- ja Põlvamaast. Olukorra põhjusi tuleb otsida eeskätt väljarändes, mille tulemusena on noorema rahva lahkumine olnud Kagu-Eestis suhteliselt suurema ulatusega kui mujal. Keeruka rahvastikusituatsiooni kokkulangemine majandusülemineku tõsiste raskustega on toonud asjaomase piirkonna regionaalpoliitika fookusse ning andnud tõuke asjakohase riikliku programmi käivitamiseks. Rahvastikuarengu seisukohalt on otsus igati põhjendatud, veidi kummastav on küll programmi juhtide hoolimatus rahvastikuteabe osas: ettepanek teostada ühtlusarvutused ka Võru- ja Põlvamaa osas sai äraütleva vastuse.

Juuresolev joonis esitab Valgamaa rahvastiku vanuspuu viimase rahvaloenduse seisuga, millel on kokkuvõtlikult kajastunud maakonna demograafilise arengu pöörded sajandivahetusest alates. Selgelt märgatava tühikuna on pildi ülaosas näha Esimese maailmasõja ja Vabadussõjaaegne sündimuse madalseis, samuti sündimusülemineku lõpulejõudmist tähistav väikesearvuline sünnikohort kolmekümnendate aastatest. Järgmine lünk püramiidis osutab Teise maailmasõja lõpu ning järelaastale, kus uus võim leidis osa rahvast (ja muidugi nende järeltulijad) uude ühiskonda mitesobiliku olevat. Selle lünga demograafiliseks kajaks on vanuspuu kitsenemine kahekümnendate eluaastate kohal, mida on Valgamaal aidanud suurendada noorte lahkumine maakonnast 1960-1970 aastatel. Seevõrra on vanuspüramiidi keskosa 30-40 aastaste kohal märgatavalt kitsam kui näiteks naabermaakonnas Viljandis. Puu alaosas on nooremate põlvkondade suurenemises selgesti jälgitav 1960 aastate lõpul toimunud põlisrahvastiku sündimustõus ning selle lähedus taastetasemele kahel järgneval aastakümnel.

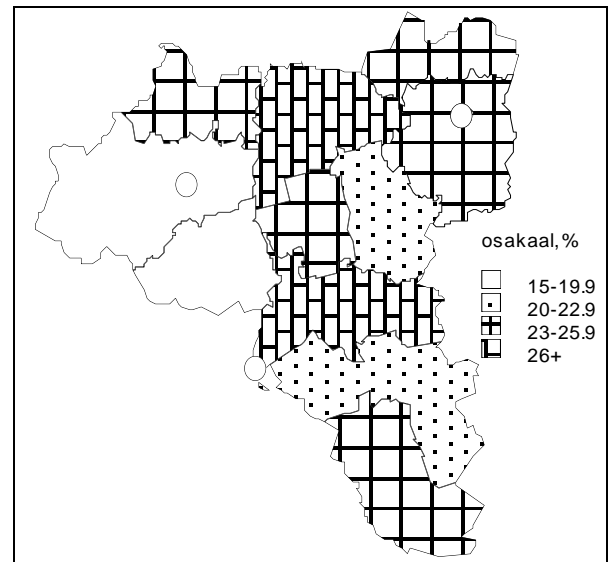
RAHVASTIKU VANUSPUU
Valgamaa 1989

Valgamaa vanuspuu kõneleb veel mitmest teisestki rahvastikuloo tahust. Puu ülaosa ebasümmeetria viitab suurele erisusele tänaste meeste ja naiste eluea vahel. Vastsündinute hulgas tavapärase poisslaste ülekaal asendub kolmekümnendate eluaastate alguseks sugupoolte tasakaaluga, mispeale hakkab süvenema vastupidine suhe. Märgatavaks muutub see viiekümneste hulgas, kuuekümnendate eluaastate lõpust alates ületab naiste arv meeste oma enam kui kahekordselt. Sedavõrd ulatusliku soosuhete deformatsiooni on tinginud sõja ning jätkuva suremusstagnatsiooni kuhjumõju, eriti silmatorkavalt 1920 aastate algupoolel sündinud meespõlvkonnale. Soosuhete väike hälbumus ajateenistusealistes vanusrühmades viitab tõsiasjale, et Valgamaal suuremat võõrväge ei paiknenud, ligi neljakordne meesülekaal Helme vallas peegeldab maakutsekooli erialaprofiili.

Rahvastikuvananemise maakonnasiseste erisuste juurde tulles tõi linnade kasvus olulist osa etendanud ränne ka Valgamaal endaga kaasa linna- ja maarahvastiku vanuskoostise eristumise. Kuivõrd elukohavahetajate hulgas domineerivad alati nooremad vanusrühmad, kaasneb rahvastiku ümberpaiknemisega kiirenev vananemine väljarändepiirkonnas, sisserändepiirkonnas aga noorenemine. Nii on kogu käsitusperioodi vältel Valgamaa linnaelanikkonda iseloomustanud kõrgem tööealiste ning madalam vanurite, enamasti ka laste osakaal. Linna- ja maavahelise rändevahetuse iseloomu peegeldavalt oli vanuskoostise erisus linna- ja maapiirkondade vahel suurim käsitusperioodi algaastatel. Käsitusperioodi lõpupoole on rändeprotsesside järk-järguline tasakaalustumine, linnarahvastiku jätkuv vananemine ning maarahvastiku noorenemine viinud linna- ja maarahvastiku vananemisastme lähenemisele.

VANURRAHVASTIK
Valgamaa 1989

Käsitusperioodi lõpul iseloomustas Valgamaa linnu küllalt sarnane rahvastiku vananemisaste, kuigi Otepääl ja Tõrvas oli vanurite osakaal pisut kõrgem. Valga linna puhul aitas vananemisprotsessi pidurdada osalemine välisrändest kantud sõjajärgses urbanisatsioonilaines, väljastpoolt Eestit saabunute tõttu noorenes linna rahvastik tublisti ning sõjaeelne rahvastiku vananemisaste saavutati Valgas uuesti alles 1970 aastate lõpul. Valdadest paistavad vanema rahvastiku poolest silma Puka, Riidaja, Taheva ja Tõlliste. Neis valdades ulatus vanurite osakaal veerandini kogurahvastikust ning, nagu ka Paluperas, ületas vanurite arv absoluutselt laste oma. Maakonna kõige noorema rahvastiku leiame Helme vallas, ülejäänud paigutuvad nimetatud äärmuste vahele. Omavalitsuste jaoks tähendab rahvastiku vananemisseisund asjakohaseid rõhuasetusi hariduse, majandustegevuse, tervishoiu ja vanurihoolduse valdkonnas, sealhulgas kohalike eelarvete kujundamisel. Lisateavet piirkondliku rahvastikuvananemise kohta leiab asjahuviline Eesti Vanuriuuringu väljaandest [Katus, Puur, Sakkeus 1995b; UN ECE 1999].

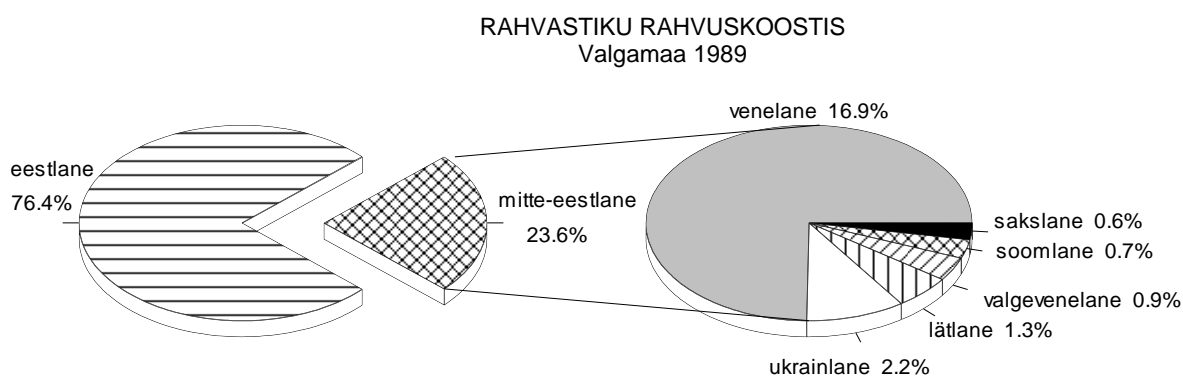
Viimaste aastate muutustest on rahvastiku vanuskoostisse kahtlemata kõige sügavama jälje jätnud sündimuse äkklangus. Kulgedes järk-järgult läbi ühiskonnastruktuuride, alates tänasest lasteaiast ning lõpetades XXI sajandi vanadekoduga, sunnib põlvkondade arvukuses toimunud nihe sotsiaalseid institutsioone ennast kohandama. Lähema kümne-viieteist aasta jooksul kaasneb sellega ülalpeetava rahvastikuosa suhteline vähenemine, edasi muutuvad aga põlvkondade suhted ilmselt pingelisemaks, kuivõrd tänased väikesearvulised lastekohordid peavad tagama sotsiaalsed garantiid arvukamale vanemate põlvkonnale.

1.7. Rahvus ja keel

Rahvustunnus on määratud rahvastiku etnokultuurilise ja üldistavalt kogu vaimuelu kuuluvusega sarnast identiteeti kandva rahvastiku hulka. Rahvuse määramisel ühise kultuuri kaudu tuleb tähele panna, et sotsiaalse nähtusena on kultuur küllalt keerukas ja mitmeplaaneline, pealegi ajas muutuv ning seetõttu tänapäeval sisult hoopis teistsugune kui näiteks sada või kolmsada aastat tagasi. Arusaadavalt teeb rahvuse mõiste taoline struktuur tema teadusliku käsitluse ja mõõtmise keerukaks, tuleks ju nõ objektiivseks hinnanguks koguda lõpmata hulk mitmesugust kultuuri- ja vaimuelualast teavet ning see siis sobiva mudeli abil tervikuks summeerida. Siiski pakub rahvuse üldarusaadavus, ka näiteks kirjaoskamatu inimese seisukohalt, selle ülesande lahendamiseks sootuks lihtsama tee: rahvuse defineerimise individuaalse enesemääratluse kaudu, millist võtet

ongi praktikas laialdaselt rakendatud. Enesemääratlus annab eriti hea tulemuse, kui tegemist on pikemat aega ühel ja samal territooriumil elava rahvaga.

Viimaste aastakümnete praktikas on siiski selgunud, et rahvuse mõõtmisel pole enesemääratlus piisav, kui tegemist on (hilis)migrantide kireva ja suure hulga või segaabelude kõrge esinemissagedusega. Neil juhtudel on osa inimeste rahvuslik enesemääratlus paratamatult marginaalne, st etnokultuuriline side esineb mitme rühmaga üheaegselt. Sellises olukorras võib enesemääratluse alusel kogutud andmestik muutuda ebaselgeks – isik võib tõdeda teatud rahvuskuluvust isegi mingi kõrvalise asjaolu tõttu, mida teine samas seisundis isik ei tõde. Tänapäeva dünaamilises maailmas on rahvuskuluvuse mõõtmine vaid ühe tunnuse, individuaalse enesemääratluse alusel, leidnud edasiarendamist laiema tunnuskompleksi kaasamise näol, et rahvusmääratlus vastaks adekvaatsemalt tegelikule olukorrale. Euroopa Liidu maades (tegelikult Euroopa Nõukogu kaudu kogu nn Euroopa regioonis) on kasutusel lähenemisviis, mis leidis liikmesriikide konsensusliku heakskiidu vähemusrahvuste arengut 1910–1995 käsitleva võrdlusuuringu raames (PO-S-MIN). See käsitlusviis määrab rahvuse viie üksteist täiendava üksiktunnuse kaudu: põlisus ehk isiku ja tema (vana)vanemate sünnimaa, rahvuse individuaalne enesemääratlus, emakeel ja/või tavakeel, usukuuluvus ja kodakondsus. Üksteist täiendades toovad neli esimest tunnust välja Euroopa eri maade rühmade kõige olulisemad tunnusjooned, kodakondsus on vormilis-juriidilise isikutunnusena lisatud mõne riigi omaaegse statistikakorralduse tõttu.

Rahvastikuteaduslikust vaatenurgast on selline kontseptuaalne areng paratamatu ajaperioodil, kui riike hakkab emigratsiooni asemel iseloomustama immigratsioon ning sellest johtuv mittepõlisrahvastiku kujunemine. Euroopa Nõukogu rahvusdefiniitsioon toetub selgepiirilisele arusaamale, et oma ajaloolisel kodumaal elavaid rahvusi – nii enamus- kui vähemusrahvusi – iseloomustab küllalt erinev sotsiaaldemograafiline areng, võrreldes ühe või teise (hilis)rände tulemusel moodustunud rühmaga. Eesti rahvastikuareng, kus emigratsioon asendus valdava immigratsiooniga juba rohkem kui poole sajandi eest, nõuab arusaadavalt tänapäevase rahvuskontseptsiooni rakendamist, eelduseks kõigi nimetatud viie rahvastikutunnuse registreeritus. Eesti puhul on nõuetekohane teave olemas sõjaeelse iseseisvusaja osas, paraku aga mitte nõukoguperioodi kohta: sõjajärgselt jäi asjakohasest tunnuskomplektist ainsana läbivana kasutusele enesemääratlus, osaliselt fikseeriti ka emakeel. Sünnikoha (erandiks vahetult enne NLiidu lagunemist ning seetõttu juba vabamates oludes läbi viidud 1989 aasta rahvaloendus) ja usu kohta teavet ei kogutud. Liitumisel Euroopa institutsioonidega tuleb Eestil osundatud poolsajandiline andmetühik täita, vähemusrahvuste osas toimub arengutrendide taastamine Põlisusuuringu abil. Siiski piirdub alljärgnev rahvuskäsitlus seni kasutada oleva informatsiooniga.

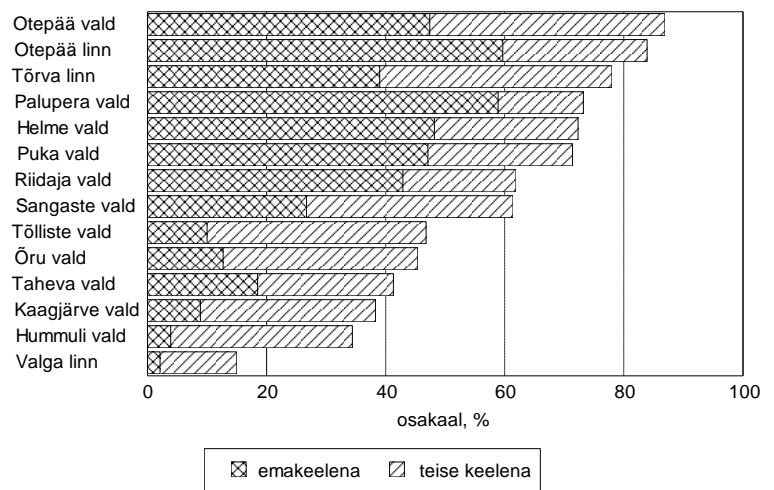
Enne sõda iseloomustas Valgamaad Eesti piirimaakondade seas suhteliselt homogeenne rahvuskoostis. Eestlaste osakaal maakonna kogurahvastikus ulatus 92.5 protsendini (1934), teiste rahvuste osakaalu poolest ületas Valgamaa mõnevõrra küll Pärnu- ja Võrumaad, kuid jäi samas selgelt tahapoole idapoolsetest Petseri-, Viru- ja Tartumaast, kuid samuti Harju- ja Läänemaast. Valgamaa rahvastikukoostise kujunemisel oli oluline osa asjalikul piiritõmbamisel Eesti ja Läti vahel, mis endise Liivimaa alade jagamisel kahe riigi vahel võttis aluseks rahvastiku etnilise territooriumi. Sõjajärgsest immigratsiooniprotsessist on Valgamaa mitme teiste Eesti piirkondadega võrreldes märksa rohkem puudutatud olnud. 1940-1950 aastate rändelaine tõstis mitte-eestlaste

osakaalu maakonna rahvastikus 17 protsendini, absoluutarvuliselt elas Valgamaal 1959 aastal üle kuue ja poole tuhande mitte-eestlase (loendusjärgsetes piirides). Ehkki järk-järgult aeglustudes jätkus mitte-eestlaste arvu kasv ka kahel järgneval kümnendil, absoluutarvuliselt saabus kõrgpunkt 1970-1980 aastate vahetusel, mil Valgamaal elas üle kümne tuhande mitte-eestlase. Käsitlusperioodi lõpukümnendil kõnealuse rahvastikuosa kasv peatus ning asendus aeglase vähenemisega. Kuivõrd eestlaste absoluutarv maakonnas negatiivse loomuliku iibe ning väljarände ülekaalu koostoimes kõigil loendusvahemikel vähenes, jätkus Valgamaal kuni käsitlusperioodi lõpuni eestlaste osakaalu langus ning mitte-eestlaste osakaalu tõus.

1989 aastal ulatus mitte-eestlaste osakaal Valgamaa rahvastikus ligi veerandini (23.6 protsenti). Eesti maakondade hulgas tuleb seda näitajat suhteliselt kõrgeks hinnata, veel suurema osa kogurahvastikust moodustavad mitte-eestlased üksnes Harjumaal, Ida- ja Lääne-Virumaal ning Tartumaal. Samas on huvitav märkida, et rahvastiku rahvuskoostise üldiselt radikaalsele teisenemisele vaatamata pole Valgamaa suhteline positsioon maakondade järjestuses muutunud. Absoluutarvuliselt elas maakonnas 9784 mitte-eesti rahvusest elanikku (1989), kellest ligi kolm neljandikku moodustasid venelased. Venelastele (kogurahvastikus 17.0 protsenti) järgnevad arvukuselt ukrainlased (2.2), lätlased (1.3), valgevenelased (0.9), soomlased (0.7) ja sakslased (0.6), üksiklasi kaasa arvates on maakonnas esindatud nelikümmend rahvust. Esitatud andmetest ilmneb, et mitte-eestlaste osakaalu kasvuga sama ulatuslik on olnud selle rahvastikurühma palgejoonte muutus. Mäletatavasti moodustasid enne Teist maailmasõda Valgamaa mitte-eestlaste tuumiku lätlased, kelle suurimaks kontsentratsioonialaks maakond oligi ning kes arvukuselt ületasid muid rahvusrühmi koosvõetuna. Võrreldes endisaegsega on lätlaste arvukus tänaseks langenud üle kolme korra, viimasel kolmel rahvaloendusel on nende arv piirdunud viiesaja inimesega. Pilk lätlaste vanusstruktuurile annab põhjust oletada, et vähemalt osaliselt on sellele protsessile kaasa aidanud segunemine eestlastega. Siiski, langusele vaatamata on lätlaste suhteline esindatus Valgamaal kõrgem kui mistahes teises Eesti maakonnas.

Enesemääratluse kõrval teiseks tähtsaks, Eesti oludes aga võib-olla koguni peamiseks tunnuseks rahvastiku rahvuskoostise määratlemisel on emakeel. Viimase rahvaloenduse ajal oli eesti keel emakeeleks 77.1 protsendil valgamaalastel, seega keele järgi on Valgamaa rahvastik pisut homogeensem kui rahvuse enesemääratlus näitab. Maakonna kogurahvastikust oli 19.5 protsenti vene emakeelega, teiste keelte osatähtsus ulatus 3.4 protsendini. Rahvastikus toimuvat eesti- ja venesuunalist keelevahetust arvestades ei ole viimast sugugi vähe. Iseloomustades maakonna rahvastikku eesti keele oskuse seisukohalt, ei saa mööda minna selle kehvast tasemest: Valgamaal elavate mitte-eestlaste hulgas oskas eesti keelt emakeele või teise keelena ainult napp viiendik. Sellise näitajaga jääb Valgamaa oluliselt maha kõigist naabermaakondadest, veel nõrgemat mitte-eestlaste integratsiooniastet kohtab tegelikult üksnes Harjumaal ning Ida-Virumaal. Riigikeskmisega võrreldes kehvem keeleoskus seletub muidugi maakonnas elavate mitte-eestlaste ülekaalukalt rändelise päritoluga. Rahvusrühmiti paistavad kõige parema eesti keele oskusega silma Ingerimaalt Eestisse asunud sugulasrahvad: eesti keelt kõnelejate osakaal ületab nende hulgas neli viiendikku, kusjuures üle kahe kolmandiku on üle läinud eesti emakeelele. Kõigi ülejäänud rühmade puhul kipuvad proportsioonid olema vastupidised. Nii on isegi lätlaste hulgas eesti keele oskust nimetanud vähem kui kolmandik, venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste ja sakslaste seas piirdub keeleoskajate suhtarv aga 10-20 protsendiga. Arusaadavalt seonduv

MITTE-EESTLASTE EESTI KEELE OSKUS
Valgamaa 1989

taoline olukord Eesti sõlteaastatega, mis võib neis rahvastikurühmades tekitada paratamatut nostalgiat endiste aegade vastu. Siiski tuleb järeltule tegemisel arvestada, et loendus tundis huvi üksnes kahe kõige paremini osatava nõukogurahvaste keele vastu, eesti keele oskamine näiteks kolmanda keelena ei ole seetõttu kajastatud.

Maakonnasiseselt on mitte-eestlaste kontsentratsioon kõrgeim muidugi Valga linnas, kus nende osakaal lähenes poolele kogurahvastikus (47.1 protsenti), teisisõnu on maakonnapealinna sõjajärgne kasv toimunud pea täielikult välismaalt Eestisse suundunud sisserände arvel. Käsitlusperioodi lõpupoole kaasnes Valgas mitte-eestlaste juurdetulekule eestlaste arvu absoluutne kahanemine. Otepää ja Tõrva ei ole sõjajärgses sisserändes praktiliselt osalenud ning mitte-eestlaste osakaal piirdub neis sarnaselt 1930 aastatele paari-kolme protsendiga. Veel enam, paaril viimasel aastakümnel on vastav suhtarv isegi langenud, muutes mõlemad väikelinnad kõige eestilikumateks omavalitsusteks maakonnas. Valdadest kohtab teisi rahvusi enam Öru (21.9), Taheva (13.2), Kaagjärve (12.9) ja Tõlliste vallas (12.3). Eranditult kõigis omavalitsustes moodustavad mitte-eestlaste suurima rühma venelased, üldjuhul on venelaste kõrval suuruselt järgmiseks ukrainlased, kuid Otepää ja Tõrva linnas, Helme, Kaagjärve, Otepää ja Palupera vallas on vastava positsiooni hõivanud ingerisoomlased. Lätlasi leidub kõige enam maakonnapealinnas (2.6), valdadest on endiselt esikohal Kaagjärve, kuid sõjaeelselt viiendikult on lätlaste osakaal seal kahanenud pooleteise protsendini. Kõige madalama mitte-eestlaste osakaaluga on Valgamaal Otepää (2.1), Palupera (4.2), Puka (3.5), Riidaja (3.8) ja Sangaste (4.5) vallad. Trendi seisukohalt väärib märkimist mitte-eestlaste arvu ja osakaalu vähenemine Valgamaa maarahvastikus pea kogu käsitlusperioodi vältel.

Sarnaselt teistele maakondadele, võib Valgamaalgi täheldada seost mitte-eestlaste arvulise kontsentratsiooni ning keelelise integratsiooni vahel: mida suurem on esimene, seda väiksem on teine. Juuresolevalt jooniselt on selgesti näha, et mitte-eestlaste madal eesti keele oskuses on tooniandvaks Valga linn ning mõnevõrra vähemal määral maakonnapealinna külgnivad ja/või suuremaid mitte-eestlaste kogumeid sisaldavad omavalitsused. Tänapäeva seisukohalt on see ühtlasi märgiks, kuhu peaks olema koondatud põlistamispuudluste raskuspunkt.

1.8. Haridus

Rahvastiku sotsiaalse palge iseloomustamisel on asendamatuks näitajaks haridus, kõnekas ühtviisi nii tasasemal kui murrangulisel ajajärgul, mil enamikust stratifikatsiooninäitajatest on vähe abi. Lisaks osalemisvõimalusele erinevatel ameti- ja tegevusaladel kujundab haridus inimese huvisid, vajadusi ja väärtushinnanguid, tegelikult ju suurt osa põhimõttelist laadi sotsiaalseid valikuid. Pikaajaliste traditsioonide tõttu on haridus eesti rahva silmis olnud ühiskondliku edenemise mõõdupuuks, mis viimasel ajal näib olevat oma ajuti devalveerunud tähendust taastamas. Teisalt kajastab rahvastiku hariduskoostis akumuleeritud inimkapitali, millest sõltub piirkondliku arengu, eelkõige täna aktuaalse majandusümberkorralduse edukus.

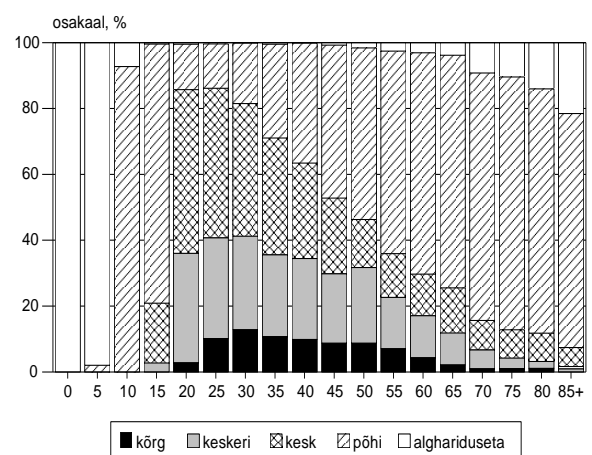
Kõrvutades omavahel nelja sõjajärgse rahvaloenduse andmeid, ilmneb rahvastiku haridustaseme märkimisväärne tõus Valgamaal. Alustades haridusredeli ülemiselt astmelt, moodustasid kõrgharidusega mehed-naised 1959 aastal maakonna kogurahvastikus napilt ühe protsendi (tolleaegsetes rajooni piirides), omajagu oli haritlaste vähesusele kaasa aidanud ka võimupoolsete repressioonide koondumine just enamkoolitatud ning seeläbi eneseteadlikumale rahvastikuosale [Katus, Puur, Sakkeus 1995a]. Kolme järgneva aastakümnega suurenes kõrgharitute osakaal järjepidevalt, jõudes 1980 aastate lõpuks viie protsendini, absoluutarvuliselt oli Valgamaal selleks ajaks üle kahe tuhande kõrgkooli lõpetanu. Haridusastmestiku eelnevate tasemeteni jõudnute osakaal on aja jooksul samuti mitmekordistunud, ehkki suhtjuurdekasv on nii kesk- ja kui keskerihariduse puhul olnud pisut tagasihoidlikum. Viimase rahvaloenduse ajaks oli maakonnas keskeriõppeasutuse lõpetanuid ligi kuus tuhat, vähemalt keskharidust omas aga neliteist tuhat inimest. Põlvkonniti toimunud haridustaseme tõusule vaatamata moodustasid Valgamaa kogurahvastikus kõige arvukama, ehkki kahaneva osakaaluga rühma alg- ja põhiharidusega isikud. Sisuliselt lõpule on jõudmas alghariduseta rahvastikurühma sajandipikkune vähenemine, mis piirdub tänaseks valdavalt koolieelikute ning algklasside õpilastega.

Eesti üldisel taustal võib Valgamaa rahvastiku haridustaset pidada keskmiseks või isegi madalapoolseks, näiteks kõrgharitute osakaalu poolest jäävad Valgast tahapoole vaid Põlva- ja Võrumaa. Olulist mahajäämust see tegelikult siiski ei tähenda, kuivõrd Harju- ja Tartumaad kõrvale jättes on maakondlike hariduserisuste ulatus üpris tagasihoidlik. Maakonnasiseselt on ka Valgamaal ootuspäraselt domineerivaks tendentsiks kõrg- ja keskharitud rahvastiku koondumine linnadesse, peegeldades ühelt poolt inimkapitalinõudlike tegevusalade paigutust, teisalt erisusi rahvastiku vanuskoostises. Rahvastiku kõrgeima haridustaseme leiame maakonnapealinnas, kuid Valga edumaa Otepää ja Tõrva ees pole suur ning kõrgharidusrahvastiku osakaal on olnud nimetatud väikelinnades kohati isegi suurem. Valdade vahel esineb haridusrühmade osakaalus enam kui kahekordseid erisusi. Rahvastiku keskmisest kõrgemat haridustaset kohtab lisaks maakonnapealinnaga külgnevale Kaagjärvele veel Otepää, Puka ja Sangaste vallas, kõige vähem on kõrgkoolitatuid jagunud Riidaja, Taheva ja Öru valda. Keskhariduse osas on diferentsatsioon omavalitsusüksuseti ootuspäraselt tagasihoidlikum. Piirkondliku arengu seisukohalt võib käsitlusperioodil positiivse asjaoluna esile tuua maakonnasiseste hariduserisuste mõningase tasandumise kesk- ja kõrgharitute osakaalu suhteliselt kiirema kasvu tõttu maarahvastiku hulgas.

Rahvastiku haridustaseme kujunemisest ning eriti selle muutusmehhanismist ettekujutuse saamiseks on mõistlik täiendada üldpilti hariduse põlvkonnaerisuse käsitlusega. Põlvkondliku lähenemise kaudu tuleb vahest kõige kujukamalt esile rahvastiku haridusheterogeensuse ulatus, mis üldnäitajates paratamatult varjatuks jääb. Kogumikus esitatud rahvaloendused teevad Valgamaa haridusarengu jälgitavaks möödunud sajandi lõpukümnendite sünnipõlvkondadest alates. Neis põlvkondades piirdus haridustee reeglina algkooliga, keskhariduseni jõudnute osakaal ei ületanud paari protsenti ning veel suurusjärgu võrra madalam oli kõrghariduse omandamise tõenäosus. Nooremate põlvkondade suunas liikudes, kesk- ja kõrghariduse saanute osakaal järk-järgult kasvab. Nagu mujalgi Eestis seondub kiireim haridusmurrang ajavahemikul 1920-1930 sündinutega, kelle hulgas kõrgharitute osakaal enam kui neljakordistus, lähenedes kümnendikuni põlvkonnast. Hiljem kõrghariduse lisandumistempo aeglustus ning peamiseks veelahkmeks noorte ja nende vanemate vahel kujunes hoopis keskharidus: 1940 aastate sünnipõlvkondades asendus keskharitute vähemus enamusega ning asjassepuutuvatest valgamaalaste vanusrühmadest kõige nooremates ületas keskharitute osakaal kaheksakümne protsendi taseme. Ülejäänud, ligikaudu seitsmendikuni ulatuv osa noorematest põlvkondadest on kohustusliku keskhariduse omandamisest edukalt kõrvale hiilinud, tuues esile selle omaaegse nõude loosunglikkuse. Ühtlasi on põlvkonniti märgatav keskhariduse suunitluse teisenemine: veel 1960 aastatel polnud keskkooliharidus eesmärgiks omaette, vaid suuresti vaheetapiks haridusredeli kõrgemate astmeteni jõudmisel. Pärastpoole on eelistuse saanud just üldise keskhariduse laiendamine. Soolises plaanis on ka Valgamaale iseloomulik hariduse mõningane naisestumine, mis väljendub naiste üleesindatuses kõrg- ja keskharidusrahvastiku hulgas. Keskhariduse osas ületas naiste haridustase meeste oma juba sajandi alguskümnendi põlvkonnas, kõrghariduse puhul 1940 aastate sünnipõlvkonnas.

Rahvastiku hariduskoostise võrdlus Põhja- ja Lääne-Euroopaga viitab tõsiasjale, et nõukoguaja lõpupoole kaotas Eesti paljus haridust sisuliselt väärtustava käitumislaadi: keskhariduse laiendatud kättesaadavusega ei kaasnenud märkimisväärset edasiminekut haridussüsteemi järgmistel astmetel. Tulles tänapäeva on kiirenenud ühiskonnamuutuste taustal tingimata tarvis üle saada hariduskorralduse nõukoguajal juurdunud ametkondlikkusest ning kujundada elutsüklilist pidevharidust eesmärgistav riigipoliitika. Tõsist tähelepanu tuleb

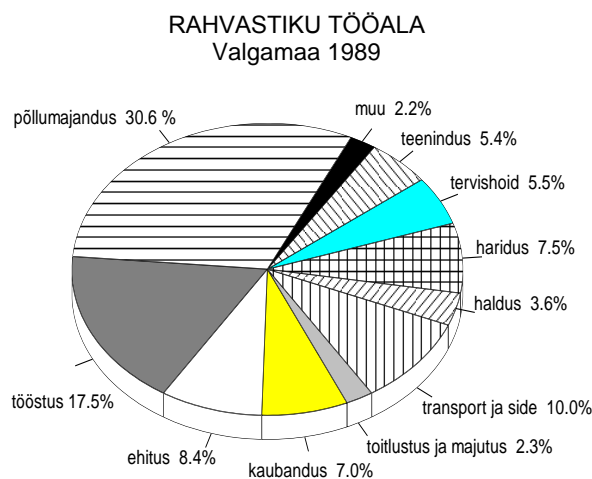
RAHVASTIKU HARIDUSTASE
Valgamaa 1989

seejuures pöörata vastuolulistele nüüdistrendidele, mis kõrghariduse mõnevõrra kasvanud populaarsuse kõrval (muuhulgas endistele kutseõppeasutustele kõrgkooliitli omistamise kaudu) viitavad kesk- ja isegi põhiharidusega hõlmatud põlvkonnaosa vähenemisele ning keskmise haridustee lühenemisele, vaatamata keskkooliõppe aastasele pikenemisele [Heinlo 1998]. Valgamaa rahvastiku haridustaseme tulevikutrend on paljus määratud eespoolkirjeldatud põlvkonnaerisusega: vanemate põlvkondade taandumisel maakonna rahvastiku haridustase muudest asjaoludest sõltumata tõuseb. Täiendavalt on 1990 aastatel haridustaseme paranemist edendanud ka suremuse kasv ning vanemate põlvkondade elueaperspektiivi lühidus. Pole ilmselt ülearune veelkord rõhutada, et koolisüsteemis astunud edumeelsete sammude mõju ilmneb rahvastiku haridustasemes alles aastatepikkuse toimimise järel, teisalt kulub sama palju aega ka tegematajätmistest või möödalaskmistest ülesaamiseks.

1.9. Majandustegevus

Käsitlusperioodi rahvastiku majandustegevuse, eelkõige töajandustatistika omapäraks Eestis on olnud jäägitu tuginemine ettevõtte/asutuse aruandlusele, milles ühe näitajana leidis kajastust aastakeskmise nimestikuline töötajate arv. Selles ühes arvus tõsiseltvõetav hõiveinformatsioon muidugi sisalduda ei saanud, mistõttu rahvastiku majandustegevusteabe põhiallikaks on sõjajärgsel ajal loendusstatistika. Arvtabelite kasutamisel tuleb tähele panna, et neis kajastatud olukord on erinevalt enamikust kogumikus esindatud valdkondadest nüüdseks oluliselt muutunud. Teisalt sisaldab informatsioon siiski palju sellist, mis inimest elutsüklikult iseloomustades on küllalt püsiv (näiteks amet) ja/või pakub tarvilikku teavet käimasoleva majandusülemineku eelduste kohta.

Rahvastiku majandustegevuse käsitlusel väärrib kõigepealt tähelepanu rahvastiku jaotus töötavaks ning mittetöötavaks: esimesena nimetatud osa määrab maksubaasi suuruse, teisega on seotud mitmesugused sotsiaalkulud. Valgamaa rahvastikust moodustasid töötavad veidi üle poole ehk täpsemalt 53 protsenti, absoluutarvuliselt oli maakonna kogutööjõu suuruseks 22 tuhat inimest. Koolieelikud ning õpilased üheskoos moodustasid rahvastikust ligi 28 protsenti, pensionäride osakaal ületas 16 protsenti ning ülejäänute osa piirdus kokku paari protsendiga. Tänapäevaga võib töötava ja majanduspassiivse rahvastikuosa osundatud vahetada üsna äärmuslikuks lugeda. Täielikku tööhõivet eesmärgistanud majanduskorraldusele iseloomulikuna ulatus hõivetase tööealistes vanusrühmades saja protsendi

piirimaile, paraku madala efektiivsuse hinnaga. Lisaks löid suhteliselt madalad pensionid, mis nõukoguaja viimastel kümnenditel inflatsiooniga üha vähem suutsid pidada, soodsa pinnase töö jätkamisele pärast ametliku tööea lõppu. Maakonna hõivekõveratest ilmneb, et Valgamaal oli tegeliku töölopetamise mediaanvanus nihkunud vanusesse 65.0 eluaastat meestel ja 58.6 aastat naistel.

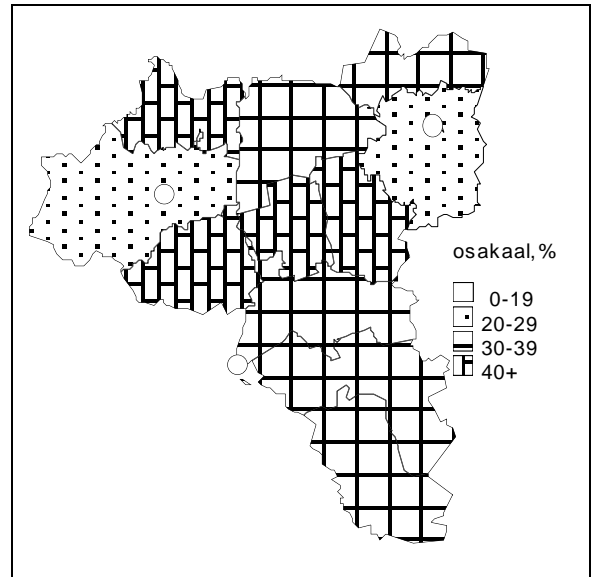
Rahvastiku rakendusvaldkondadest oli Valgamaal 1989 aastal suurimaks põllumajandus, mis koos metsandusega andis tööd 31 protsendile töajandust ehk ligi seitsmele tuhandele inimesele. Eesti maakondade hulgas kuulus Valgamaale selle näitaja poolest üheksas positsioon, seega on tegemist tüüpilisest pisut vähem põllumajandusliku maakonnaga. Huvitav on märkida, et vastupidiselt üldlevinud tendentsile, mille kohaselt esmasharude osakaal rakendusvaldkonnana väheneb, annab kogumikus esitatud järjestikuste loenduste võrdlus tunnistust hoopis põllumajandushõive teatud kasvust käsitlusperioodi lõpul. Hõivestruktuuri sellelaadilist stagnaerumist kinnitab ka rahvastiku vanusjaotus, mille kohaselt pole märgata põhimõttelist erisust 1960, 1970 ja 1980 aastate töajandupõlvkondade vahel. Valgamaal järgnes põllumajandusele tähtsusetult teise majandusharuna

tööstus, kus oli rakendatud 18 protsenti hõivatutest ehk neli tuhat inimest. Peegeldades Valga rolli olulise raudteesõlmena on maakonna kolmandaks suuremaks tööandjaks transport (kümnendik töötegijatest). Veel võis nimetamisväärselt tegevusalaks, igaiühes rakendatud tuhatkond või enam töötegijat, pidada ehitust, haridust, kaubandust, teenindust ja tervishoidu. Ülejäänud tööalade osakaal piirdus kokku mõne protsendiga. Mitme erineva asjaolu kokkulangevuse tõttu (rahvastiku suhteliselt kõrge linnastumisaste, väljaarenenud transpordifunktsioon) iseloomustas Valgamaad käsitlusperioodil tertsiaarharude suhteliselt kõrge osakaal, vastava näitaja poolest kuulus maakonnale Harju- ja Tartumaa järel kolmas koht Eestis.

Teisest vaatenurgast saab rahvastiku majandustegevusest ülevaate ameti kaudu, mis peegeldab vahetult tehtava töö sisu. Võrreldes tegevusalaga ilmneb rahvastiku ametijaotuses primaarsektori mõnevõrra väiksem osakaal: näiteks oli otseselt põllumajanduslikel kutsealadel rakendatud veerand töolistest. Professionaalset ettevalmistust nõudvaid ametikohti oli maakonnas tervikuna vähevõitu, küll aga ilmnis nende täitumuses soodisproportsioon. Meeste vastavat taset enam kui kahekordselt ületades ulatus naiste hõivatus kõnealustes ametites veerandini, kuid seejuures tuleb muidugi arvestada, et nõukoguajal piirdus professionaalsus pahatihti vaid kõlava ametinimetusega. Sarnaselt harukoostisele selgub ka ametijaotusest tööjõu struktuuri vähenemine muutlikkus, mis pole muidugi ainuüksi Valgamaale omane tunnusjoon. Professionaalsetes ametites rakendatuse tõusu on Eestis muuhulgas piiranud rahvastikupõlvkondade hariduskoostise stagneerumine 1970-1980 aastatel.

Tänu ühtlustuvale vanuskoostisele on rahvastiku hõivekoormus maakonna piires küllalt sarnane. Sündimuserisusi peegeldavalt iseloomustas Valgamaa maarahvastikku pisut suurem koolieelikute ning õpilaste osakaal, linnarahvastikku aga varasema töölopetamise tõttu veidi kõrgem pensionäride suhtarv. Nagu enamikus maakondades, nii on ka Valgamaal linlaste hõivekoostises ülekaalus kolmandassektor, maal aga esmassektor. Ootuspäraselt on haldustegevuse, teeninduse, tervishoiu, panganduse jms osatähtsus kõige kõrgem Valga linnas, koonduvad ju sinna ka vastavad maakondlikud funktsioonid. Tähelepanuväärselt oli ligi viiendik maakonnapealinna tööjõust rakendatud otseselt transpordiharudes, kaudselt oli transpordi mõju linna majandusstruktuurile aga ilmselt veelgi suurem. Kõige tööstuslikuma profiiliga omavalitsusüksuseks maakonnas oli väikelinn Otepää, mis tegelikult räägib pigem tööstuse üldiselt tagasihoidlikust esindatusest Valgamaal. Sarnaselt Eestile tervikuna oli Valgamaal maarahvastiku peamiseks tegevusalaks põllumajandustootmine. Kõige ühesuunalisema põllumajandusliku hõivekoostisega valdadeks olid Hummuli, Riidaja, Sangaste ja Taheva, kus esmassektori osakaal ulatus üle 70 protsendi. Mitmekesisema hõivekoostisega on lisaks linnadega külgnevatele Kaagjärvele, Otepääle ning Helmele ka Puka vald. Ainsana jäi primaarsektor vähemusse Helmes, mida iseloomustas valdadest kõige mitmekesisem harustruktuur.

PÕLLUMAJANDUSTÖÖLISED
Valgamaa 1989

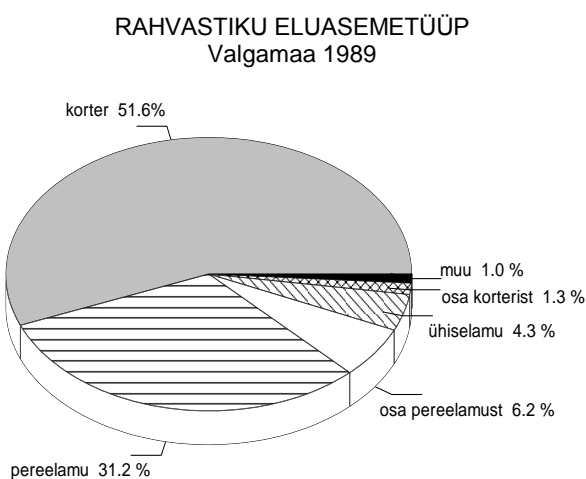
Kuivõrd põllumajandus ja tööstus on Eestis üleminekuperioodil kõige enam kitsenenud tööaladeks, viitab üleminekuvalde hõivekoostis potentsiaalsete ümberstruktureerimisprobleemide erinevale ulatusele omavalitsuseni. Paradoksaalselt võib suurimat ümberkorraldust tarvis minna just seal, kus omaaegne spetsialiseerumine oli kõige kaugemale jõudnud. Eesti Tööjõu-uuringu tulemuste kohaselt on hõivetase Valgamaal 1989 aastaga võrreldes langenud rohkem kui 20 protsendi võrra, mis on eestikeskmisest tuntavalt enam. Rahvusvaheliselt võrreldava meetoodika järgi hinnatud töötustase ulatus Valgamaal 1995 aasta kevadel ligi 15 protsendini, mis ületab mitmekordselt ametlikult registreeritud töötuse [Puur 1997]. Kuigi viimaste aastate

andmed kõnelevad olukorra stabiliseerumisest, jääb alternatiivsete rakendusvõimaluste leidmine ning majandusarengu ergutamine maakonnas väga tõsiselt päevakorda.

1.10. Eluase

Rohkem kui viiekümneaastase vaheaja järel viidi 1989 aastal koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus. Kuivõrd kogutav eluasemestatistika oli ja on seni ametkondade vahel killustatud ning rahvastikuandmetega seostamata, siis on nimetatud loendus tänaseni ainus ülevaatlik ja süsteemne andmestik antud valdkonnas. Igapäevase elukeskkonnana on korterioludel tähtis osa rahvastiku elulaadi ja heaolu kujunemisel. Arvata on just see ka üks peamine põhjus, miks eluasemevajadust peetakse Euroopas inimõiguste lahutamatuks osaks; oma konkreetsuses sõltub see vajadus muidugi elanikkonna vanus- ja leibkonnakoostisest.

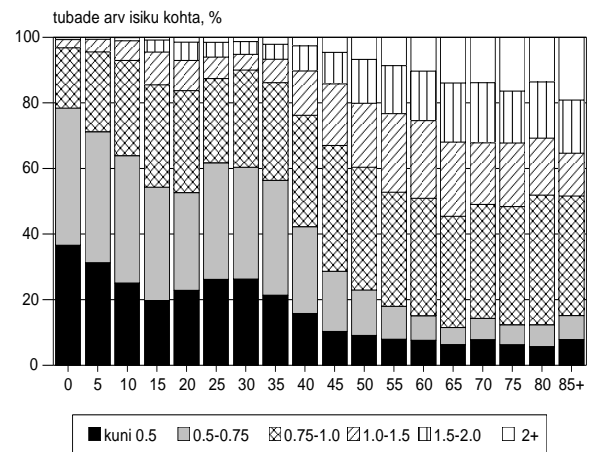
Rahvastiku eluasemeülevaadet on sobilik alustada eluasemetüübist, mis pinna suuruse ning mugavusastmega seonduvana ühendab endas kokkuvõtlikult kõik elamistingimuste põhiaspektid. Nagu juuresolevalt jooniselt ilmneb, on Valgamaal käsitlusperioodil valdavaks eluasemetüübiks kujunenud korruselamu korter, kus elas üle 23 tuhande inimese ehk ligi kolm viiendikku maakonna rahvastikust. Peremaja annab peavarju enam kui kolmandikule ehk absoluutarvuliselt 15 tuhandele valgamaalasele. Ühiselamus elas maakonna rahvastikust 1989 aastal veidi üle nelja protsendi, põhiliselt õppurid ning vähemal määral ka hooldusametuste elanikud. Absoluutarvuliselt elas Valgemaal ühiselamutingimustes ligi kaks tuhat inimest. Allüürnike seisuses või mitteleluruumides elunevate osakaal jäi aga veelgi väiksemaks.

Tartumaad kui raskesti võrreldavat kõrvale jättes, on Valgamaa eluasemejaotus naabermaakondadest küllalt sarnane Viljandimaaga, madalama linnastumisastme tõttu on Võru- ja eriti Põlvemaal kortermaja levimus eluasemetüübina jäänud tagasihoidlikumaks.

Eluaseme suurust ja asustustihedust võib statistiliselt iseloomustada mitmeti, sisukam on teha seda tubade ning elanike arvu suhtestamise kaudu. Kogumiku arvtabelitest nähtub, et sarnaselt Eestile tervikuna on ka Valgamaale tunnuslik kõrge asustustihedus. Nii on omaette tuba igale pereliikmele, mida arenenud riikides talutavusnormiks peetakse, kasutada vaid neljandikul maakonna rahvastikust. Normaaloolkorda, kus tubade arv pereliikmete arvu ületab, esineb vastavalt veelgi harvemini. Nõnda elab kolm neljandikku valgamaalastest kõrge tiheloleku või koguni üleasustuse tingimustes, kus omaette tuba asendab toanurk. Tubade arvu neis elavate inimeste hulgaga suhtestamata jääks taoline olukord muidugi märkamata, kuivõrd tervikuna pole maakonnas tube sugugi vähem kui elanikke. Teise olulisema eluaseme iseloomustava näitaja, mugavusastme kaudu, paistab eluasemepilt Valgemaal küll mõnevõrra parem, kuid vaevast on põhjust sedagi rõõmustavaks pidada. Veevärgi ja kanalisatsioonita peab läbi ajama kaks viiendikku maakonna rahvastikust, keskküte ja soe vesi on olemas veel vähemal ja nii tuleb ahjukütmise ja/või veesoojendamise tegelda kahel kolmest valgamaalastest. Arvata võib, et kasinamate mugavuste tõttu kulub neil muidugi vähem raha üürile ning eluasemetoetuse vajajaid on vastavalt vähem. Eesti üldtaustal seonduv rahvastiku eluaseme suhteliselt kesine mugavusaste Valgamaa elamufondi vanusega, maakondadest on enne Teist maailmasõda ehitatud hoonete osakaal suurem vaid Hiiu- ja Viljandimaal.

Esitatud üldnäitajate taga peitub rahvastiku elamistingimuste ehk üllatavaltki suur heterogeensus, millest rahvastiku- ja eluasemestatistika lahususe tõttu on seni ettekujutus puudunud. Rahvastikutunnusena käsitlemisel omandab ka eluasemeteave iseloomuliku vanussõltuvuse, mis eluasemetüübi puhul taandub suuresti peremajas ning korterites elava rahvastikuosa vahekorra muutumisele. Nooremates vanusrühmades on valdavaks korteriselamine, mis hõlmab kuni kolm neljandikku põlvkonnast. Vanusskaalal edasi liikudes hakkab vahekord järk-järgult muutuma ning seitsmekümneaastastest elas Valgamaal kortermajades vaid kolmandik. Demograafilisest vaatenurgast võib eri eluasemetüüpide esinemissageduses toimunud muutusi käsitleda elutsükliliste ja põlvkondlike tegurite koostulemusena. Vaatamata asjaolule, et loendusandmestiku hetklõikeline iseloom ei võimalda kummagi tegurirühma mõju täpselt piiritleda, viitab täheldatud sõltuvus kohorttegurite domineerimisele. Et vajadused ning võimalused peremajja asuda pensionieas vaevalt suurenevad, peegeldab osundatud eluasemekoostis sõjajärgse Eesti elamuehituse ühesuunalist orientatsiooni korterikesksusele.

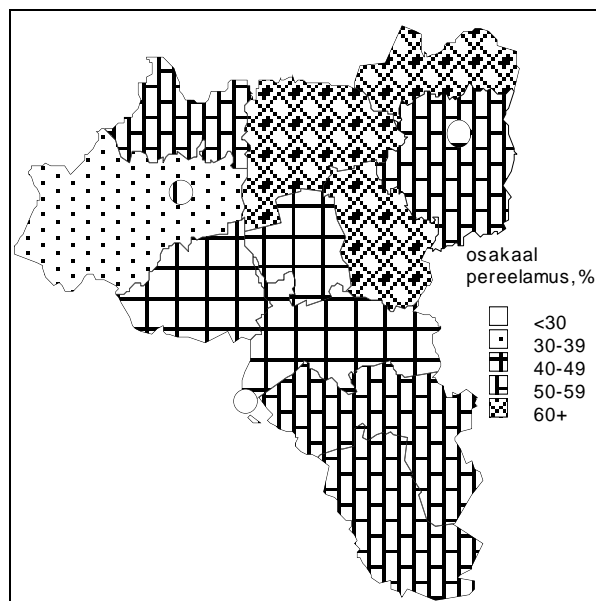
RAHVASTIKU TIHELIOLEK
Valgamaa 1989

Eluasemetüübiga võrreldes kohtab vanuseti veelgi suuremaid erisusi rahvastiku tiheliolekus. Rahvastikutaaste seisukohalt on lausa ebamõistlik kõrge asustustihedus lapseperede hulgas, kellest vaevalt kümnendiku elamistingimusi võib euroopaliku standardiga hinnata talutavaks. Asjaomane ruumiprobleem hakkab leevenema alles pärast neljakümndat eluaastat seoses laste järk-järgulise kodust lahkumisega. Edasi aitab elamistingimuste lahendamaks muutumisele kaasa lehestumine, elueaerisuste tõttu saavad sellest paraku rohkem osa naised. Kuuekümnne- ja seitsmekümneaastaste hulgas saab pereliikmete ja eluruumide mõistliku suhte üle heameelt tunda juba enamik, selles vanuses on ühel valgamaalasel kasutada keskmiselt ligikaudu poolteist tuba. Seevastu mugavusastme vanussõltuvus on tiheliolekuga võrreldes vastupidine: eluasememugavustega kindlustatus on kõrgeim nooremates vanusrühmades, langedes miinimumini vanurite hulgas. Näiteks noorema rahvastiku hulgas omab veevärki üle kahe kolmandiku, vanavanuritest omab sama mugavust vaid veerand; keskkütte ja sooja vee osas on erisused aga veelgi suuremad. Erinevalt eluaseme tihelioleku vähenemisest ei seonu mugavustaseme alanemine vanemaaliste hulgas individuaalse elutsükliga, vaid tuleneb otseselt põlvkonnategurist. Kuivõrd veevärgi puudumine ning ahjuküte nõuavad füüsiliselt raskete majapidamistööde tegemist, võib eluaseme madal mugavusaste tekitada tarviduse toimetulekuabi järele. Valgamaal paistab selline olukord lahenevat peamiselt laste juurde asumise kaudu, vanavanurite institutsionaliseeritusaste piirdub maakonnas paari protsendiga.

Ehkki suuri linnasid Valgamaal pole ning ka rahvaarvult kuulub maakond pigem väiksemate hulka, kohtab rahvastiku elamistingimustes piirkonniti üsna märgatavaid erisusi. Sõjajärgset elamuehituse paigutust peegeldavalt on linnarahvastiku jaoks saanud valdavaks korteriselamine, mis iseloomustab kaht kolmandikku linlastest. Suurelamute ehitamine väljaspoole linnakeskkonda on toonud kaasa korteriselamise leviku ka maal, erinevalt mitmest teisest Eesti maakonnast säilitas pereelamu Valga maarahvastiku hulgas ülekaalu kuni nõukoguaja lõpuni. Linnadest tõuseb valdava korteriselamise poolest esile maakonnakeskus oma enam kui seitsmekümne protsendini ulatava korterielanike osakaaluga, Valga linnas on peremaja eluasemeks vaid veerandil rahvastikust. Uuemast elamufondist tingituna iseloomustab pealinna ka parim varustus korterimugavustega, kuid paraku ka rahvastiku kõrgeim tiheliolek. Valgaga võrreldes näivad nii Otepää kui Tõrva nõukoguagaegsest ehitusstiilist palju vähem puudutatud olevat – muidugi mitte seetõttu, et seal oleks ehitatud kuidagi teisiti, vaid lihtsalt vähema riikliku ehitusmahu tõttu. Oma maja on Otepääl eluasemeks ligi poolel rahvastikust, Tõrvas moodustavad peremajas elavad aga enamuse. Kõnealune eluasemekoostis omab kindlasti eeliseid elustiili mõttes; kanalisatsiooni, veevarustuse ning muu linliku infrastruktuuri väljarendatus

pole mainitud väikelinnades oluliselt kehvem kui Valgas. Maahaldusüksustest paistavad korterikesksuse poolest silma Helme, Hummuli ja Öru vald, kus asjaomane elamisviis on saavutanud selge ülekaalu. Eelnimetatute vastaspoolust esindavad kõige selgemini Palupera, Puka, Riidaja ja Sangaste. Kooskõlas viidatud tüübijaotusega võib eluaseme mugavusastmes täheldada maahaldusüksuste vahel enam kui kahekordseid tasemeerisusi. Rahvastiku tihedus on seevastu kõikjal üsna kõrge, peegeldades nimetatud probleemi üldist iseloomu.

Kokkuvõtlikult ilmneb arvtabelitest sovetliku korteripoliitika tekitatud probleemipundar, mille algpõhjus on rahvastiku eluasemevajaduse aastakümnetepikkune ignoreerimine. Konkreetsemalt on halva olukorra tekkimises süüdi orienteeritus väikekorteritele, kusjuures suuremate pindade ehitamist-omandamist kohati isegi administratiivselt piirati. Tulemuseks on kahe peamise eluasemevajadust iseloomustava näitaja, pinna suuruse ja mugavusastme mujal Euroopas harukordne pöördvõrdeline sõltuvus. Nagu eespool selgitatud, rahvastikus asetab taoline süsteem lastega pered kõige kitsamatesse, vanurid aga kõige vähema mugavusega tingimustesse. Piiratud võimaluste puhul peaks vähemalt see jaotus olema just vastupidine. Aastakümnete jooksul ühes suunas toimunud liikumise pööramine võtab aega ning kogumikuandmete valgusel jääb eluaseme inimväärsus Eestis probleemiks veel pikkadeks aastateks. Lähitulevikuks ennustab vanussõltuvus jätkuvat liikumist (väike)korterikeskse elamisviisi suunas, vaatamata tüüpehituse lõppemisele. Inimarengulise tähenduse ning investeeinguvajaduse poolest pole rahvastiku eluase sugugi vähem oluline kui haridus, tervishoid või sotsiaalhoolekanne, mistõttu ametivõimudel tasuks elamuküsimuste üle senisest rahvastikukesksemalt aru pidada.

2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED

2.1. Sündmusstatistika

2.1.1. Rahvastikusündmused

Rahvastiku sündmusstatistika tugineb enamtähtsate isikusündmuste kõikele ja pidevale registreerimisele sõltumata nende toimumiskohast. Samuti on tarvilik üheselt piiritleda rahvastik, kelle isikusündmused registreeritakse. Käesoleva kogumiku puhul on käsitlusalune rahvastik määratud Valgamaa piires asuva tava/alalise elukohaga, seega territoriaalset kriteeriumi rakendades. Sündmusstatistika hõlmatuse seisukohalt on tähtis just tavaelamine maakonnas, samas kui Valgamaa rahvastikuga aset leidvad sündmused ise võivad toimuda ka mujal Eestis või välismaal. Rahvastiku elukoha ja sellesama rahvastikuga asetleidvate isikusündmuste toimumispaiga mittetäielik kokkulangevus on olnud ajast aega, ja on ka tänapäeval, põhimõtteline probleem. Muuseas tuleb just siit otsida põhjust, miks ainuüksi oma territooriumil asetleidnud rahvastikusündmuste fikseerimine ei anna ühelegi omavalitsusele ega maakonnale piisavat andmekogumit rahvastiku sündmusstatistika pidamiseks.

Eestis ulatub rahvastikusündmuste kõikse registreerimise algus tagasi Rootsi aega. Aastal 1686 andis Karl XI välja Kirikuseaduse, millega muudeti kohustuslikuks sündide (tol ajal ristimiste), surmade (matusetalituste) ja abielude (laulatuste) kirikuraamatusse kandmine. Koos sündmuse fikseerimisega pandi kirja ka sündmuses osalenute isikuandmed. Korraldus oli uudne just selles mõttes, et esmakordselt kohustati üles märkima kõik

asetleidnud asjakohased sündmused, rakendades niimoodi üht peamist tänapäevase sündmusstatistika põhimõtet, kõiksust. Eelkõige selle põhimõtte kasutuselevõtmise tõttu loetakse Karl XI Kirikuseadust moodsa isikusündmuste registreerimissüsteemi nurgakiviks. Eesti oli tol ajal Rootsi krooni all, seetõttu laieneb meilegi au olla maailma vanima riigiandmekorralduse emamaa. Eesti ala liitmise järel Venemaaga, kus sedalaadi tegevusest tol ajal veel hoopiski ei hoolitud, säilitas kohalik kirik isikusündmuste registreerimise, veidi ehk Balti erikorda rõhutava kiusu pärast.

Vene vägede Põhjasõja-aegne laastustöö ning 1711-1712 aasta katkulaine vähendas Eesti rahvaarvu pea kolmekordselt. Sedavõrd ulatuslik rahvastikukriis halvas ühiskonnaarengut mitmel viisil, paljudes kihelkondades katkes ka isikusündmuste registreerimise pidevus teatud ajaks. Osa ülestähendatud andmeid on tollaste ja hilisemate keeruliste aegade käigus kaduma läinud, kuid alates aastast 1834 on kirjapandu kogu Eesti territooriumi hõlmavana säilinud. Meie arhiivides asub üks maailma ajaliselt ulatuslikem sündmusstatistilise allikmaterjali kogu, vanim on see näiteks kõigi Ida- ja Lõuna-Euroopa riikidega võrreldes. Alljärgnevas tabelis on esitatud praeguseni säilinud rahvastiku sündmusstatistiliste allikmaterjalide loetelu Valgamaa territooriumil asuvate (ka osaliselt) luterikihelkondade kohta. Nimekiri toetub Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames valminud Heldur Palli asjakohasele ülevaatele [Palli 1995].

Jättes isikusündmuste registreerimise põneva ajaloo siinkohal käsitlemata, on siiski tarvis rõhutada andmekorralduse põhimõttelist pööret 1926 aastal, mil rahvastikusündmuste registreerimiskohustus anti kirikult riigiametile [Teder 1939]. Reformi ettevalmistustöö tehti põhjalikult ning tagantjärele saab tõdeda tollase ümberkorralduse igakülget õnnestumist. Reformi käigus loodud Perekonnaseisuamet arenes andmekvaliteeti ja selle tagamiseks vajaminevat tööd väärtustavaks asutuseks. Koos tollal eeskujulikult töötava Statistikaametiga suudeti Eestis realiseerida kõik toonased rahvusvahelised rahvastikustatistilised soovitusel. Nii kujunes Eesti sündmusstatistika lühikese aja jooksul üheks täpsemaks ja üksikasjalikumaks kogu maailmas. Paradoksaalselt annab tollase andmekorralduse tugevusest tunnistust Eesti sõjaaegne (kuni 1944 aasta suveni) rahvastikustatistika, kus säilis isikusündmuste registreerimise täpsus ja detailsus tasemel, milleni tänane korraldus enam kaugeltki ei küüni. Korrastatud sündmus- ja loendusstatistika oli ka sotsiaalteaduste kiire arengu aluseks ja tõukejõuks Eestis.

Kuigi Eesti sovetiseerimisega võeti Perekonnaseisuametilt ära osa tema endisi riigifunktsioone (sealhulgas rändesündmuste fikseerimine ning rahvastikuregistri pidamine, millist tööd alustati vahetult enne sõda), pisendati tema sotsiaalset kandepinda, ning sisuliselt kaotati andmekvaliteeti tagavate eeskirjade esmatahtsus, registreeriti veel 1950 aastatel rahvastikusündmusi küllalt eeskujuliku täpsusega. Võib-olla veidi liialt sirgjooneliselt üldistades, tundub Perekonnaseisuameti töö sealtpeale aasta aastalt, endiste töötajate pensionilesiirdumise ja üldise sovetiseerimisega käsikäes alla käivat, kuni Vähi-Savisaare valitsuse otsuseni amet kui iseseisev riigiasutus likvideerida ning selle maakonnaarhiivid laiali jagada. Nõnda on nõukogude periood just sündmusstatistikat teiste andmeallikatega võrreldes eriti tugevasti räsitud. Eesti pole mitte ainult kõrvale jäänud poole sajandi pikkusest arengust teistes riikides, vaid kaotanud ka palju omaenese varasemast tasemest. Olemasoleva rahvastikustatistika madal kvaliteet, eelkõige andmete puudulik võrreldavus ajas ja ruumis on tõsiseks piduriks sotsiaalteaduste arengule [Anderson, Katus, Silver 1994; Katus, Puur, Sakkeus 1997].

RAHVASTIKUSÜNDMUSED VALGAMAA LUTERIKIHELKONDADES

Kihelkond	Sünnid	Surmad	Abiellumised
-----------	--------	--------	--------------

Valga-Jaani	1851-1869 1875-1933	1892-1929	1834-1932
Valga-Luke	1922-1940	1922-1940	1922-1940
Valga-Peetri	1880-1940	1880-1940	1880-1940
Hargla	1717-1940	1717-1940	1717-1940
Helme	1729-1938	1729-1940	1729-1940
Karula	1715-1940	1717-1940	1717-1940
Laatre	1730-1750 1777-1819 1834-1937	1730-1750 1777-1819 1834-1937	1730-1750 1777-1819 1834-1940
Otepää	1716-1940	1716-1940	1716-1940
Rõngu	1711-1940	1715-1940	1710-1940
Sangaste	1685-1703 1714-1751 1776-1833 1835-1940	1685-1703 1714-1751 1776-1833 1835-1940	1685-1703 1714-1751 1776-1833 1835-1940

Võttes teadmiseks Eesti oludes tähtsat rolli mänginud andmekorralduse kujunemislool, pidas käesoleva kogumiku poolt kogu käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul arvestust sünni-, surma-, abielu- ja lahutusjuhtude üle Perekonnaseisuamet. Kehtinud korra kohaselt lasus sünni- ja surmajuhu informeerimiskohustus üksikisikul, Perekonnaseisuamet täitis asjaomase juriidilise toimingu kõrval ka vastava registreerimislehe. Abiellumine ja lahutus registreeriti Perekonnaseisuametis, kus täideti ühtlasi registreerimisleht. Kõigi lehtede teine eksemplar saadeti Statistikaametisse, kelle kohustus oli info Moskva ettekirjutuste järgi kodeerida ja hilisemal ajal ka sisestada ning seejärel tabuleerida (kohaliku tabuleerimismasinaga, 1965-1980) või tabuleerimiseks Moskvasse saata (1981-1990). Nende toimingute järel tagastati registreerimislehed Perekonnaseisuametile, kes säilitas need eeskujulikult korrastatuna ameti keskarhiivis Toompeal.

Erandina registreeris elukohavahetusi, täpsemini väljastas sissekirjutuseks nimetatavat lubatähte elada kindlaksmääratud aadressil, Siseministeriumi alluvuses tegutsenud passilaud. Sissekirjutuse vormistamisega paralleelselt täideti ka asjakohane registreerimisleht, mis fikseeris sissekirjutusloa andmise nii elukohavahetuse tegelikust toimumisest kui selle toimumisajast sõltumata. Et peale muude eeltingimuste oli sissekirjutuseks nõutav ka eelmisest elukohast väljakirjutus, tegeles passilaud samuti väljakirjutuse vormistamisega, teisisõnu elukohast lahkumise fikseerimisega. Kuigi vormiliselt sarnane, oli viimatinimetatud toiming sissekirjutusest üsna erinev, sest ei nõudnud seaduste ja ametnike meelevolda kuulunud lubatähte taotlemist. Ometi polnud ka väljakirjutustoimingul otsesest sõltuvust tegeliku elukohavahetusega. Statistilisest seisukohast oli väljakirjutuse registreerimislehe vorm ja täitmisjuhised praktiliselt identne sissekirjutuslehega. Isikutunnuste osas oli nii sisse- kui väljakirjutuse registreerimisleht ebatäiuslik, samuti on kummagi andmetäpsus Perekonnaseisuameti registreerimislehtedega võrreldes märkimisväärselt madalam.

Elukohavahetuse registreerimislehed saadeti Statistikaametisse, kus järgnesid teiste rahvastikusündmuste arvestamisega sarnased protseduurid. Arhiveerimiskohustusega ei koormanud ennast ükski ametiasutus ja lehed visati peale kasutamist Statistikaameti poolt ära. Erandina taotles osa aastate sisse- ja väljakirjutuslehed endale professor Marksoo initsiatiivil Tartu Ülikooli geograafia kateeder, kus neid täiendavalt töödeldi. Peamiselt käsitsi aset leidnud töötlus on tüütu tööna meeles mitmel tolleaegsel tudengil; Statistikaameti arvutikandjal oleva andmefaili samaotstarbeline kasutamine ei tulnud aga kõne alla ei tollal ega hiljemgi, sest sisestatud info kustutati lintide korduvkasutuse eesmärgil (andmefailid on säilinud alles 1986 aastast). Prof. Marksoo ütluse järgi on säilinud elukohavahetuse registreerimislehed 1980, 1981, 1986, 1987 ja osaliselt 1988 aastast. Ka Statistikaametis on teatud osa hilisema aja registreerimislehti tallel, kuid pole teada millises ulatuses neid leidub Valgamaa kohta: vastavasisulisele järelpärimisele pole vastust laekunud.

Alljärgnevalt on selgitatud käesolevas kogumikus kasutatud näitarve, mille abil üksikisikute kaupa ülestähendatud sündmusjärgne informatsioon on integreeritud rahvastiku protsessi- ja seisundinäitajateks. Ülevaade definitsioonidest pole muidugi kõikehõlmav; eelkõige on rõhk asetatud nõukogudeaegse statistika erijoontele ja nendele määratlustele, mis käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul teisenedes on olulise tähendusega andmevõrreldavuse seisukohalt. Käsitlus liigub esmasnäitajatelt teises- ja integreeritud näitajate suunas, mis üksikasjades ei pruugi kokku langeda näitavude esitusjärjekorraga kogumiku arvtabelites.

Sündide, täpsemalt elussündide arvestus 1965-1990 toetub sünniakti nime kandvale dokumendile, mis on koostatud iga sünnijuhtumi kohta vanema(te) poolt Perekonnaseisuametile esitatud (osalt dokumentidelt pärineva) teabe ja sünnitusmajast antud sünnitõendi alusel. Eestis kehtinud NLiidu Tervishoiuministeeriumi määratluse kohaselt on sünnina arvestatud sellise lapse ilmaletulek, kelle sünnikaal oli vähemalt 1000 grammi ja pikkus 35 cm ning ema raseduskestus vähemalt 28 nädalat. Väiksema sünnikaalu või lühema raseduskestusega emahust väljunud loode registreeriti sünnijuhuna üksnes siis, kui ta elas seitsme päeva vanuseks, vastupidisel juhul aga iseenesliku abordina. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlus, mis arvestab sünnina loodet alates sünnikaalust 500 grammi, rakendati Eestis 1. jaanuarist 1992. Niisiis on definitsiooni erinevuse tõttu elussündide arv tegelikuga võrreldes pisut alahinnatud, kuid kogu käsitletava ajavahemiku jooksul siiski ajas võrreldav. Sünniaktis on lapse sünnikohana märgitud ema alaline elukoht, viimase puudumisel aga sünni registreerimisjärgne haldusüksus. Sama põhimõtte kohaselt on arvestatud ka sündi, mille on registreerinud Eestis alaliselt mitte-elavad vanemad. Kuigi sündide arvestus toimus erinevalt loenduselt juriidilise (sissekirjutusjärgse) elukoha järgi, võib sünniandmeid ning alalise rahvastiku loendusandmeid lugeda üksteise suhtes piisava täpsusega vastavuses olevaiks. Ajamääratluse mõttes on sünniandmed töödeldud lapse sünnikuupäevast, mitte sünni registreerimisajast lähtudes. Erandina on registreerimisaja järgi arvestatud neid sündi, millest Perekonnaseisuametile on teatatud sünniaastale järgneva aasta teises kvartalis või hiljem.

Sünnijuhtude hulgas on eraldi välja toodud *surnultsünnid*, mille arvestus tugineb samuti sünniaktile. Lapse ilmaletulek surnuna on niisugusel juhul märgitud omaette tunnusena. Surnultsündinuks on arvatud selline laps, kellel vahetult peale emahust väljumist puudusid elumärgid: puudus hingamine, südamelöögid ja spontaansed liigutused; omaaegse praktika kohaselt on nimetatud kolmest käsitletud peamise elutunnusena hingamist. Sünnidefinitsiooni eripära tõttu on osa surnultsündide registreeritud iseenesliku abordina, millekohane selgitus on esitatud allpool, imikusurmajuhu käsitlemisel. Surnultsündide osakaal sünnijuhtude koguarvus on olnud nii Eestis tervikuna kui ka Valgamaal 1965-1990 suhteliselt väike, mistõttu käibinud sünnidefinitsiooni mõju pole eksitav.

Surmajuhtude arvestus 1965-1990 toetub surmaaktile, mille täitis Perekonnaseisuamet iga üksikjuhtumi kohta meditsiinilise surmatõendi ja surnu dokumentide (pass) ja/või ligimeste poolt antud ütluste alusel. Meditsiinilise surmatõendi koostas reeglina arst, kuid maa-asulates oli dokumendi täitmisõigus ka velskril. Valdava osa surmajuhtude kohta jõudis teave Perekonnaseisuametisse mõne päeva jooksul pärast sündmuse toimumist, sest ameti pädevuses oli ka matusetalituse korraldamiseks nõutava tõendi väljastamine.

Surmaandmete territoriaalne arvestus on käsitletava ajavahemiku jooksul toimunud surnu alalise elukoha alusel, viimase puudumisel surmajärgse haldusüksuse järgi. Sarnaselt sündidega hõlmab ka surmajuhtude registreerimine piisava täpsusega loendusjärgset alalist rahvastikku, kuigi sündmus- ja loendusstatistikas rakendatud elukoha määratlused erinevad teineteisest. Ajalises mõttes on surmaandmete töötlusaluseks surma kuupäev, mitte surma registreerimise aeg. Erandina on registreerimisaja või oletatava surmaaja järgi arvestatud juhte, mille kohta surmaakt on koostatud sündmuse toimumisajast oluliselt hiljem, tavaliselt juurdlusandmetele ja/või lahkamistulemustele toetudes.

Surmajuhtude hulgas on eraldi arvestatud *imikusurmajuhte* nende erilise tähenduse tõttu ühiskonna sotsiaalse arengu indikaatorina. Imikusurmana on registreeritud elussündinud lapse surmajuht tema esimese eluaasta jooksul, mil suremus on teatavasti tuntavalt kõrgem hilisema lapseeaga võrreldes. Ka imikusurmajuhtude arvestus 1965-1990 tugineb Perekonnaseisuameti poolt koostatud surmaaktile, mis standardse dokumendiga võrreldes sisaldab teavet ka täiendavate surmaasjaolude ja lapse ema isikutunnuste kohta.

Kõnealuse ajavahemiku imikusuremusandmete kasutamisel tuleb silmas pidada omaaegsest sünnidefinitsioonist johtuvat mõju. Jättis ju NLiidu Tervishoiuministeeriumi sünnimääratluse rakendamine registreerimata just kõrgeima suremusriskiga (alakaalulise ja enneaegse) vastsündinu juhul, kui ta esimese elunädala jooksul suri. Loogilist rada edasi minnes jäi sünnijuhuna registreerimata laps muidugi välja ka suremusstatistikast. Kui tollane definitsioon alandas sündide arvu ebaolulisel määral, siis mõju imikusurmajuhtude arvule oli paraku tuntav. Sünnidefinitsiooni mõju imikusuremusnäitajatele on analüüsitud Eesti 1992-1993 andmestikule tuginevalt [EKDK 1994b]. Väärrib rõhutamist, et rahvusvahelise võrdluse keerukuse taustal on Valgamaa imikusuremusandmed ajatrendina siiski võrreldavad, kuivõrd sünnidefinitsioon oli ühesugune kogu käsitletava ajavahemiku jooksul.

Abiellumiste arvestus 1965-1990 toetub abieluaktile, milline dokument täideti Perekonnaseisuameti poolt üheaegselt sõlmitud abielu juriidilise fikseerimisega. Seadus nõudis abiellumise vormistamiseks kindlate tingimuste täitmist, mistõttu pruut ja peigmees olid kohustatud koos avaldusega esitama ka asjakohased andmed oma isiku kohta, mida kasutati abieluakti koostamisel. Iga abiellumise kohta täideti üks akt, st rahvastikusündmuseks on olnud abiellumine, kuigi selles osalevaid isikuid on ikka kaks. Niisiis on abiellunute arv kaks korda suurem abiellumiste arvust, samuti on Eesti oludes täpselt võrdne abiellumiste soostruktuur. Eespool käsitletud sünni- ja surmajuhuga võrreldes on abiellumisel veel seegi erisus, et üks ja seesama isik saab abielluda mitu korda. Nii esmas- kui korduvabiellumise puhul on abieluakti vormistus allunud ühelaadsele protseduurile.

Abiellumine on ainuke rahvastikusündmus, mida kogu käsitlusaluse ajavahemiku jooksul on kõikselt ja vahetult registreerinud Perekonnaseisuamet, mistõttu andmestik juriidiliselt sõlmitud abielude kohta on eriti täpne. Hoopis iseasi on muidugi abiellumise kui rahvastikusündmuse tähendus ühiskonnas. Veel paarsada aastat tagasi hõlmas abiellumisjuhtude juriidiline (tollal siis kiriklik) registreerimine praktiliselt kõiki uusloodud perekondi, andes niimoodi igati soliidsel alusel peremoodustusprotsessi käsitlemiseks. Aegamisi hakkas juriidiliselt vormistatud abielu sellist ainuformatsiooni kaotama, milline suundumus 30-40 aastat tagasi süvenes juba arvestatavaks. Eesti rahvastik säilitas teatavasti ka nõukogu ajajärgul oma traditsioonilise, peremoodustusprotsessi nn baltoskandia mudeli, kus juriidilise abielu tähendus vähenes eriti ulatuslikult. Nõnda pole ainuüksi abiellumisstatistika põhjal võimalik Eesti rahvastiku perearengu kohta järeldusi teha, hoopis ebapiisav, kui mitte kasutu, on see esmaskooselu käsitlemisel.

Tähelepanelik tuleb olla regionaalse abiellumisstatistika, niisiis Valgamaa tervikuna ja eriti maakonnasiseseid piirkondi iseloomustava teabe kasutamisel. Ühe abiellumisjuhu registreerimisega koguti teave kahe inimese kohta, kelle alaline elukoht võib olla erinev. Kogumikus hõlmatud ajavahemiku 1965-1990 vältel on abieluaktidele toetava abiellumisstatistika tegemisel valitsenud küll ühesugused nõuded, kuid seni pole ühtegi analüüsi selle kohta, mil määral järgiti reegleid ja mil määral need mõjutasid piirkondlikku abiellumisstatistikat. Abiellujate kokkulangeva aadressi, samuti ühe ja sama haldusüksuse piires elavate abiellujate puhul on

abiellumine arvestatud pruudi-peiu elukoha järgi. Eri haldusüksustest pärit abiellujatel on aga arvestatud abielu registreerimise kohta. Viimase suhtes polnud abiellujad päris vabad; reeglite kohaselt pidi selleks valitama ühe abielluja elukohajärgne perekonnaseisuaamet, mis kaudselt tähendas abiellumise arvestust ühe, enesemääratluse kaudu fikseeritud abikaasa elukoha järgi. Erandi moodustasid kinnipidamiskohtades viibivate isikute abiellumised, mis registreeriti kinnipidamispaiga asukoha järgi.

Vastandina probleemsele toimumiskoha arvestusele on abiellumise ajamääratlus täpne. Langeb ju abiellumise kui juriidilise sündmuse toimumis- ja registreerimisaeg õnnelikult kokku. Nõnda pole karta sedalaadi vastuolusid, mis surma- ning veel enam sünnijuhtude puhul on nõukoguperioodil küllaltki tüüpilised, eriti tolleaegsete statistiliste andmete kuulõikelisel esitusel.

Lahutuste või pikemalt abielulahutuste arvestus 1965-1990 toetub lahtusaktile, mis samuti nagu abieluakti täideti Perekonnaseisuaameti üheaegselt lahtuse juriidilise vormistamisega. Lahutuseks pole läbi aegade piisanud ainuüksi abielupoolte soovist, mistõttu lahtusstatistika on alati olnud suuremal või vähemal määral sõltuv seadusandlusest ja sisaldab seetõttu tegelike protsesside väärapeegeldusohu. Kogumikus käsitletava ajavahemiku algusse langevad kaks tähtsat (NLIidu Ülemnõukogu Presiidiumi määrus, 10. detsember 1965 ja uus Perekonnaseadus, 1. oktoober 1968) ja mitmed neist tulenevad õigusaktid, mis vähendasid lahtuse registreerimiseks esitatavaid nõudeid ja lihtsustasid protseduuri. Seetõttu on 1960 aastate teisel poolel lahtusi registreeritud hoopis rohkem kui varasematel kümnenditel, kuid asjakohane võrdlusprobleem jääb põhiosas siiski kogumiku ajaraamidest välja.

Eesti lahtusstatistikale on märkimisväärselt suurt mõju avaldanud omalaadne kord, mis lahtuse juriidilise vormistamise ajalisel kahestas. Kohtu poolt tehtud otsus abielu lahutada jõustus siis, kui endised abikaasad registreerisid otsuse Perekonnaseisuaameti. Sellekohast sundust praktikas aga polnud, kui isik ei kavatsenud uuesti abielluda, muuta (ennistada) oma nime või muul põhjusel pöörduda ameti poole. Nõnda on märgatav osa lahtusi Perekonnaseisuaameti registreeritud hilinemisega, pealegi ei sooritanud endised abielupooled toimingut üheaegselt. Samuti on küllaltki suur osa, eriti kesk- ja vanemaealisi naisi oma lahtuse hoopis registreerimata jätnud. Niisiis vormistati sündmusstatistika aluseks olev lahtusakt ajahetkel, mil esimene abielupooltest pöördus kohtuotsuse järel Perekonnaseisuaameti poole, kusjuures lahtuse toimumiskohana registreeriti pöörduja alaline elukoht.

Statistika vaatenurgast on hoopis mõistlikumalt arvestatud neid lahtusi, mille registreeris kohtuväliselt vahetult Perekonnaseisuaamet, sest neis langesid kõik tarvilikud juriidilised toimingud ajalisel kokku ja üheaegselt on fikseeritud ka andmed lahtajate kohta. Perekonnaseisuaamet sai õiguse lahtusi registreerida eelnimetatud seadusandlike aktidega ainult lastetute abielude puhul, kui mõlemad abielupooled esitasid ühisavalduse koos varalistest pretensioonidest loobumise äramärkimisega. Neid tingimusi täitvaid lahtusi on olnud muidugi tuntav vähemus lahtuste üldarvust, kuid siiski arvestataval määral nõrgestamaks niigi õnnetu lahtusstatistika metodoloogilist alust. Kokkuvõttes on kahte inimest puudutav lahtus registreeritud rahvastikusündmusena sageli vaid ühe osapoole kaudu ja erinevalt abiellumisest pole seda sündmust võimalik isikujärgselt analüüsida. Eelpool käsitletud abieluandmestikuga võrreldes on territoriaalne lahtusstatistika samal põhjusel ning samalaadsete, kuid tugevamalt toimivate asjaolude mõjul veelgi ebamäärasem. Samuti ühendab lahtust abiellumisega ka sündmuse kordumisvõimalus nagu ka esmas- kui korduslahutuse registreerimise ühelaadne protseduur.

Rändejuhtude arvestusaluseks ajavahemikul 1965-1990 oli kaks dokumenti: sisse- ja väljakirjutusleht, millest kumbki kajastas vastavasisulist juriidilist toimingut. Sissekirjutuseks kutsutud lubatähe saamiseks olid kehtestatud nõ seaduslikud piirangud, millele kohati lisandus ametnike omavoli. Nii näiteks oli sissekirjutuse saamiseks nõutud nn korterorderi olemasolu, "vaba" elamispiind mitte alla üheksa ruutmeetri inimese kohta (kuus ruutmeetrit lähisugulase asumisel asjaomasel elamispiind), maja mittekuulumine avariiohtlike või perspektiivsele lammutamisele minevate hoonete nimekirja jms. Suuremates linnades kehtisid täiendavad, nõ ülelinnalised piirangud, samuti teostas Siseministerium sissekirjutuse andmise või sellest keeldumise kaudu nii

omaenda ametkonna kui partei ning luureorganite julgeoleku- ja ideoloogiapoliitikat. Veel kehtisid sissekirjutuse erireeglid sõjaväelaste, erusõjaväelaste, liiduettevõtetele töölesuunatute, noorspetsialistide jt tarvis, mis üldjuhul andsid neile tavakodanike arvel teatud eelised. Kogu selle sasipuntra juures on arusaadav, et osa inimesi ei saanudki lubatähiks vajalike tingimuste puudumisel sissekirjutust soovitud paigas või loobusid seda taotlemast. Osal niisugustest juhtudest jäi ära ka plaanitud elukohavahetus, teisel osal leidis see siiski aset. Oli ju käsitletud ajavahemikul praktikas karistatav küll sissekirjutuse puudumine, mitte aga tegelik elamine sissekirjutusest erineval aadressil. Igal juhul tuleb tähele panna, et kõik juriidilise vormistusega tegelikud elukohavahetused on rändestatistikas kajastamata.

Sõjajärgsest rahvastikuarvestusest, sealhulgas rändestatistikast on tervikuna kõrvale jäetud Eesti piires asunud sõjaväeterritooriumidel toimunu. Tollase korra kohaselt vormistati tsiviilhaldusalalt armeehaldusalasse (ka kinnipidamiskohta) suundunud isikule väljakirjutus, kus sihtkoha mäрге puudus. Sellest nõ mustast august väljumisel vormistati omakorda sissekirjutus, kus puudus lähtekoht. Sedalaadi elukohavahetusi, mis on eri viisil ka registreeritud, tunti erirände nime all ja arvestati tavaliselt tsiviilrändest eraldi. Kõik liikumised mustas augus endas, seega siis sõjaväeterritooriumide ja kinnipidamiskohtade vahel Sahhalinist Saaremaani, pole aga rändestatistikaga hõlmatud. Rändestatistika seisukohast poleks sedalaadi korraldusel veel häda midagi, kui puudunuks erandid. Üheks selliseks erandolukorraks kipus kujunema sõjaväelase (ohvitseri ja üleajateenija) ning tema pereliikmete sissekirjutus armeehaldusalalt tsiviilalale. Selle vormistus toimus vahel samalaadselt ajateenistusest vabanenute sissekirjutuse vormistamisega, kuid võis jääda statistiliselt hoopis arvestamata. Mistahes linnas paiknenud sõjaväeterritooriumilt sama linna piires korteri saanud ohvitseripererele võidi sissekirjutuslehed täitmata jätta sel põhjusel, et elukohavahetus ju formaalselt ei ületanud linna administratiivpiiri. Muidugi jäi seejuures tähele panemata, et sõjaväeterritooriumile saabumisel, st kusagilt mujalt Eestisse saabumisel, ei täidetud ohvitseripere kohta mingeid rändearvestusdokumente. Sama olukord kehtis ka omalaadse seltskonna, nn sõjaväega sideme kaotanute suhtes, kellele tuli armeehaldusalalt minemaajamise järel elamispind anda tsiviilvõimul. Kokkuvõttes tuleb tähele panna, et armee- ja tsiviilhaldusterritooriumi vahelistest tegelikest elukohavahetustest jäi osa asjakohaselt vormistamata ning rändestatistikas kajastamata.

Ka sisse- ja väljakirjutusega hõlmatud elukohavahetustest on rändestatistikas arvestamist leidnud vaid üks osa, teine osa jäeti kõrvale tol ajal kehtinud rändejuhu ruumilise definitsiooni või segase ajamääratluse tõttu. Ruumilisest seisukohast kuulusid arvestamisele ainult need rändejuhud, mis toimusid üle maakonna või linna/alevi halduspiiri. Lisaks haldusüksuse siserändele jäeti kõrvale ka märkimisväärne osa maahaldusüksuste vahelisest rändest. Teadaolevalt ei arvestatud NLiidus maarahvastiku rändejuhute kuni 1956 aastani üldse. Eesti oli üks esimesi piirkondi, kus nimetatud ajast hakati pidama arvestust maarahvastiku rände selle osa kohta, mis mõjutas linnarahvastikku või väljus ühe maakonna piirest. Ülejäänud maarahvastiku rändejuhute statistika ei hõlmanud. Niisiis, Valgamaa rändearvestuses ajavahemikul 1965-1990 kajastub süstemaatiline maarahvastiku rändejuhute alaarvestus. Administratiivpiiride teisenemise korral tähendab see ühtlasi ka mittevõrreldavust ajas.

Ka rändejuhu ajaline määratlus koos alalise/ajutise staatusega põhjustas segadust, jättes veel ühe osa juriidiliselt vormistatud sündmustest statistiliselt arvestamata. Ühelt poolt nõudis kehtinud kord sissekirjutamist kolme (maa-asulas seitsme) päeva jooksul sõltumata sellest, kas elukohavahetus oli ajutist või alalist laadi. Sellest kogumist ei arvestatud rändestatistikas neid elukohavahetusi, mille kestus oli alla poolteise kuu või leidis aset puhkuse ja ravi (haiglas ja sanatooriumis viibimise aeg) eesmärgil. Teisalt polnud ajutise elukohavahetuse puhul nõuet vormistada väljakirjutust, kuigi sissekirjutus uues elukohas tuli registreerida. Kuivõrd ajutiseks loeti näiteks kõik õpingutega seotud elukohamuutused olenemata õpiaja pikkusest, siis jäid rändearvestusest välja ka viis ja enamgi aastat kestnud elukohavahetused. Kogu selle segaduse väljendusena ei lange Eesti siserände sisse- ja väljakirjutuste arv hoopiski mitte kokku. Veel on tarvis tähele panna, et rändearvestuses rakendatud alalise ja ajutise elukohavahetaja mõiste ei lange kokku vastava loendusjärgse rahvastikuosaga. Viimases arvestati alalise rahvastiku hulka teatavasti kõik antud territooriumil enam kui kuus kuud viibinud isikud.

Kirjeldatud kokku võttes tuleb tõdeda, et kogumikku lülitatud Valgamaa rändeandmed sisaldavad suuremal või vähemal määral kõiki andmetäpsust nõrgestavaid asjaolusid. Ühelt poolt on tegemist süsteemse sisse- ja väljarände alaarvestusega, teisalt ei lähe ka olemasolevad arvud omavahel kokku. Käsitleva ajavahemiku rändestatistika omaaegsed tabulatsioonid Valgamaa kohta on nii pinnapealsed, et andmekvaliteedi hinnangut pole võimalik anda, küll laseb sõjaväeterritooriumide suhteline vähesus maakonnas oletada vähemalt selle teguri poolt põhjustatud vea tagasihoidlikumat tähendust. 1988 aastast otsustas Eesti Statistikaamet rändearvestust pidada vaid sissekirjutuse alusel, hinnates ka väljarännet sissekirjutuslehe kaudu. Paraku pole analüüsitud selle olulise meetodikamuutuse mõju rändestatistikale, kuid eeldatavasti tekitab see teatud mittevõrreldavuse kogumiku kolme viimase aasta rändearvude osas. Niisugused Eesti oludesse mittesobivad rändearvestuse põhimõtted, mis toetusid elukaugele juristikale ning eirasid sündmusstatistika kõiksuse põhimõtet, säilisid käsitleva perioodi lõpuni, et paar aastat hiljem nn Rahvastikuregistri eestvõttel teiseneda kilplaslikuks süsteemiks. Nõnda on käsitleva ajavahemiku rändeandmestik kogu kirjeldatud probleemsusele vaatamata ometi hulga täpsem nüüdis-Eesti rändestatistikast.

2.1.2. Iive ja rahvaarv

Piisavalt suurearvulise rahvastikukogumi puhul koonduvad üksikud rahvastikusündmused stohhastilise protsessi tunnuseid omavasse voogu, mis kujundab rahvastikuseisundi. Iseenesest on rahvastikuseisundi teisenemine pidev protsess, kuid tavaliselt fikseeritakse muutus kokkulepitud ajamomendiks ning kindla ajasammuga. Rahvusvahelises võrdluses on enim kasutatud kalendriaastasammu, mis fikseerib rahvastikuseisundi aasta alguses (1. jaanuar) või keskpaigas (1. juuli). Eesti rahvastikustatistika on sõjaeelsele aega tagasiulatuvalt kohanenud esmanimetatud andmeesitusega, mida tavapärasena on rakendatud ka käesolevas kogumikus.

Suurimat integraalset tähendust omavad üksteise suhtes vastandliku toimega nõ paarsed põhirahvastikusündmused, sünni- ja surmajuhud ning sisse- ja väljaränne. Sünnide ja surmade arvu vahena leitakse *loomulik iive* ning sisse- ja väljarännete arvu vahena *rändeiive*. Mõlema sündmuspaari rahvastikuseisundit teisendav toime on üldine, teisisõnu hõlmab see rahvastikukoostist kõigi tunnuste lõikes. Reeglina muutub ka rahvaarv, vaid vastandsündmuste täieliku kokkulangevuse korral püsib see üldnäitaja stabiilsena. Loomuliku ja rändeiibe tervikmõju väljatoomiseks rahvaarvule esitatakse sageli ka protsesse summeeriv *koguiive*.

Iive erineb rahvastikusündmusest eelkõige selle poolest, et tegemist pole esmasprotsessiga, mistõttu erinevalt sünni- ja surmajuhust ning sisse- ja väljarändest võib see peale positiivse väärtuse omandada ka negatiivse. Samuti tuleb iibenäitajate kaudu kõige lihtsamal viisil esile rahvastikustatistika sisemise konsistentsuse olulisus: näiteks võib rahvastiku koguiive ja sealt tulenevalt rahvaarv osutada ebatäpsuseks ka siis, kui surma-, sünni- ja väljarändejuhud on äärmise täpsusega registreeritud. Just sedalaadi olukorra tõttu, jättes küll kõrvale viite äärmise täpsuse kohta mistahes rahvastikusündmuste fikseerimisel, kaldub nüüdis-Eesti rahvaarvu veamäär koguni kümne protsendini, so ligikaudu XVII sajandi olukorda iseloomustanud tasemeni.

Kitsamas, kuid valdavalt levinud tähenduses käsitletakse loomulikku ja rändeiivet (ning nende summana koguiivet) rahvaarvu *muutuskomponentidena*. Nimelt saab loendusjärgsele rahvaarvule iibe lisamisel leida *arvestusliku rahvaarvu* mistahes ajahetke kohta. Selle äärmiselt lihtsa tehte puhul tuleb siiski ette sagedasi ebatäpsusi ja koguni vigu. Esiteks on oluline tähele panna, et iibearvestusega hõlmatud ajaperiood langeks täpselt kokku loendusmomendiga. Enamasti pole see nii, sest rahvaloenduse kriitiline moment ei ole säitunud 1. jaanuarile, sündmusstatistilised kokkuvõtted hõlmavad aga tavapäraselt just kalendriaastat. Probleemist ülesaamiseks on kujunenud tavaks arvutada pigem loendusjärgne rahvaarv 1. jaanuari seisule kui sündmusstatistilised absoluutarvud loenduse poolt määratud ajavahemikule. Kui loenduse läbiviimisaeg on lähedal 1. jaanuarile (või 1. juulile toda standardit eelistava andmekorralduse puhul) ja iibenäitajad pole silmatorkavalt positiivsed või negatiivsed, võib loendusjärgset rahvaarvu kasutada ilma korrigeerimata. Nõnda

on isegi soovitatav toimida, kui sellest johtuv mõneinimeseline vahe rahvaarvus jääb hinnanguliselt suurusjärgu võrra iibeveast väiksemaks, sest sedaviisi on välditud erineva rahvaarvu kasutamine loendus- ja sündmusstatistikas. Valgamaa arvestusliku rahvaarvu leidmisel ja käesolevas kogumikus esitamisel ongi just niimoodi toimitud.

Teiseks on arvestusliku rahvaarvu leidmisel tarvis huvi tunda, missuguse rahvastiku kohta täpselt isikusündmuse registreeritakse. See teadmine on vajalik, et võtta loendusandmestikust just sama definitsiooniga võimalikult paremas koostöös olev rahvaarv. Eelpool on selgitatud, et kogumikus hõlmatud ajavahemikul 1965-1990 on rahvastikusündmused (väheste eranditega) registreeritud antud piirkonna alalise rahvastiku kohta. Siiski tuleb tähele panna, et loendusjärgne alaline rahvastik pole päris sama mõiste: loendusel fikseeriti tegelik alaline rahvastik, rahvastikustatistika aga lähtub juriidilisest alalisest rahvastikust. Eesti oludes tuleb arvestusliku rahvaarvu leidmisel selle mittevastavusega paraku leppida.

Hoopis tõsisema vea arvestusliku rahvaarvu leidmisel tekitab alalise rahvastiku asemel mõne teise määratluse järgi fikseeritud loendusjärgse rahvaarvu kasutamine. Pikka aega, kuni 1979 aasta loenduseni, oligi NLiidu rahvastikustatistikas miskipärast nimetatud rollis kasutusel kohalolev ehk faktiline rahvastik. Seetõttu tuleb ülima ettevaatusega suhtuda tolleaegsetesse loendusvahemike rahvaarvudesse, eriti nende kooskasutamisel andmetega hilisema perioodi kohta, kui üldiseks arvutusallikaks oli juba võetud alaline rahvastik. Mõistetavalt laieneb ebakonsistentsus rahvaarvu kaudu mistahes demograafilistele suhtnäitajatele, seetõttu võib ebakorrektnel rahvaarv osutada heaks teenäitajaks teiste vigaste andmete avastamisel. Eesti statistikaväljaannetes on ette tulnud kohaloleva rahvastiku kasutamist arvestusalusena isegi pärast sellekohase praktika ametlikku kõrvaleheitmist. Käesoleva kogumiku sündmusstatistika toetub kogu hõlmatud perioodi ulatuses ühtselt loendusjärgsele alalisele rahvastikule.

Rahvastikusündmuste ebatäpsest registreerimisest, loendus- ja sündmusstatistika ebakonsistentsusest ja teistest samalaadsetest vigadest tingituna on vastavalt moonutatud ka iibenäitajad. Iibe ebatäpsus kandub omakorda kumulatiivselt arvestuslikku rahvaarvu, viimasest loendusaastast ajas edasi liikudes. Seetõttu ei lange uue loendusaasta arvestuslik ja loendusjärgne rahvaarv praktiliselt kunagi omavahel kokku. Peale loenduse toimumist on tavapraktikasse juurdunud nõ tagasikorrigeerivad arvutused, mille käigus rahvaarvu akumulatsioon viga silutakse, kaasates võimalikult palju asjakohast loendus- ja sündmusstatistilist informatsiooni.

Käesolevas kogumikus on esitatud Valgamaa korrigeeritud rahvaarvud 1965-1989, vaid 1990 aasta rahvaarv tuleb järgmise loenduse asetleidmise järel täpsustamisele. Eraldi on välja toodud *rahvaarvu korrigeerimismuutus*, mis omandab teatud mõttes rahvaarvu muutuskomponendi tähenduse. Oma olemuselt väljendab see näitav rahvastikuarvestuse summaarviga: täiesti laitmatu rahvastikustatistika korral võrduks ju korrigeerimismuutus nulliga. Ühtlasi rõhutab see küllalt arusaadaval kujul ilmselget tarvidust loendus- ja sündmusstatistika koostöös järele. Valgamaal on peamiselt rändearvestusvigade tõttu korrigeerimismuutuse suurusjärg igati tähelepanuväärne, kahjuks täiesti kõrvutatav teiste muutuskomponentide mõjuga rahvaarvule. Praktilisest vaatenurgast on üldistava käsitluse korral mõistlik korrigeerimismuutus pigem liita rändeiibe kui tema mõju arvestamata jätta.

Valga maakonna (eraldi ka linna- ja maarahvastiku) rahvaarvud on kahe loendusvahemiku 1970-1979 ja 1979-1989 kohta arvatud soovanuskoostise nihet arvestades. Viidatud lähenemisviis oli küll töömahukas, kuid võimaldas täielikult ära kasutada kogu rahvastikuinformatsiooni, mis maakonna tasandil nende ajavahemike kohta olemas oli. Rakendatud arvutusmeetodika kirjeldus on varem avaldatud [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Maakonnatasandist väiksema haldusüksuse puhul pole vanusnihkel põhinevat korrigeerimismeetodit võimalik rakendada, sest käsitlusajavahemiku kohta puuduvad tarvilikud lähteandmed. Nii on Valgamaa linnade rahvaarvud ühtlusalvutatud mõneti lihtsama meetodi abil konsistentsena kõigi teiste Eesti haldusüksuste kohta. Nimetatud andmed sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Vähegi pikema ajavahemiku puhul on mõistlik jälgida käsitluseluse haldusüksuse *piirimuutusi*. Põhimõttelist laadi piirimuutuse korral tuleb rahvastikuarengu aegridade leidmisel rakendada just konkreetsele haldusüksusele sobivaimat lahendust, väiksema piirimuutuse puhul piisab asjaomase rahvaarvu muutuskomponendi leidmisest ja arvessevõtmisest. Ülevaade Valgamaa haldusüksustega 1965-1990 aset leidnud piirimuutustest on esitatud allpool, rahvastiku sündmusstatistikates tabelites sisaldub ka vastav andmeveerg. Tuleb tähele panna, et haldusüksuste piirimuutused on alati üksteist tasakaalustavad: igale konkreetsele muutusele mingis haldusüksuses vastab samaväärne, kuid vastasmärgiline teises. Tasakaalustamata muutused maakonna kui terviku tasandil viitavad juba maakonnapiiri teisenemisele.

Kokkuvõttes erineb eelmise aasta arvestuslik rahvaarv järgmise aasta rahvaarvust koguiibe ning piiri- ja korrigeerimismuutuse summa võrra. Parema ülevaate saamiseks on ka *rahvaarvu kogumuutus* sündmusstatistikates tabelites eraldi veeruna välja toodud.

2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad

Sissejuhatuseks pole ülearune veel kord meenutada, et rahvastikusündmuste absoluutnäitajate ja mitmesuguste kordajateks kutsutavate suhtnäitajate ühtlusarvutused on põhimõtteliselt erinevat laadi. Reeglina ei kuulu rahvastikusündmuste arvud iga loendustsükli järel korrigeerimisele. Erandkorras tuleb seda vahel teha suuremate piirimuutuste mõju kõrvaldamiseks, hoidmaks haldusüksuste rahvastikuandmestikku ajas võrreldavana. Harvem annavad korrigeerimiseks põhjust avastatud vead sündmusstatistikas. Õeldust ei tule muidugi järeldada sündmusstatistika äärmist korrektsust läbi aegade, eelkõige on põhjuseks suur töömaht, mis sedalaadi täpsustuse tegemiseks tuleb teha ka siis, kui viga tundub olevat tõenäone.

Eesti oludes pole rahvastikusündmuste piirkondlikku jaotusse tehtavad muutused tulevikus siiski välistatud, sel juhul puudutavad need ka käsitluselust ajavahemikku 1965-1990. Nimelt on arhiveeritud sünniaktidega alustatud töö näidanud, et väiksemate territoriaalüksuste puhul on kokkulangevus omal ajal nõ ametlikuna publitseeritud sündinute arvu ja tegelikult registreeritud sündinute arvu vahel küllalt madal, kuigi absoluuthälbe seisukohalt pole lahknevused suured. Sellise olukorra – väikesed lahknevused enamiku haldusüksuste lõikes – on arvatavalt tinginud Statistikaameti omapärane tööpraktika. Nimelt prognoositi iga-aastase esmaskokkuvõtte kiire publitseerimise eesmärgil (tegelikult saatmiseks "kõrgemalseisvatele organitele" poolsalastatud ehk ametialase kasutamise staatuses) aasta jooksul registreeritud rahvastikusündmustele juurde käsitluseluse aasta lõpu poole eeldatavalt toimunud, kuid veel registreerimata sündmused. Näiteks aastalõpu sündide registreerimise seadusega lubatud tähtaeg veebruari alguses; hilinejad pikendasid seda veelgi. Tagantjärele tundub, et lõpliku aastakokkuvõtte koostamisel ei ole viimase kuu prognoosiandmete asendamist tegelikega eriti tõsiselt võetud. Toiming oli küll ette nähtud ja Eesti kogurahvastiku osas arvatavalt ka nii- või naasuguse täpsusega seda teostati, kuid üksikute linnade ja tollaste külanõukogude puhul ei utsitanud Moskva eriti tagant. Selle oletatava süsteemse vea kõrval on võimalikud muidugi mitmed juhuslikku laadi ebatäpsused, mis sündmuste suure arvu puhul ju ikka tekkima tikuvad.

Niisiis võib süsteemse vea ilmsikstuleku korral tõstatada Eesti piirkondliku rahvastikusündmuste arvu täpsustamise vajadus. Paraku eeldab sellise ülesande püstitamise aja- ja rahamahukat arhiivitööd ning põhjalikku analüüsi, mistõttu pole kindlasti lähiaja ettevõtmine. Sedalaadi erandolukorda kõrvale jättes ei kuulu rahvastikusündmuste arvud muutmisele, kõik sündmusstatistikad suhtarvud alluvad aga rahvusvahelise praktika kohaselt ümberarvutusele iga loendustsükli järel. Põhjuseks on eespool selgitatud rahvaarvu ühtlusarvutus, mis rahvastikukoostise kõiki jaotusi puudutades käivitab korrigeerimisahela.

Loendustsükli teostatavad sündmusstatistika ühtlusarvutused, mis tagavad rahvastikuandmete ajalise võrreldavuse, on tavapärase statistikarutiini lahutamatu osa. Kui vastav korraldus on välja töötatud, ja mis peaasi, sündmusstatistikat peetakse kõnealust tarvidust arvestavalt, pole tegemist ei mainimisväärsest aega ega

raha nõudva ülesandega. Paraku on Eestis lood teistmoodi, kokkuvõtvalt kolme asjaolu koosmõjul. Esiteks, Eesti Statistikaamet pole nõukoguperioodil süsteemseid ühtlusarvutusi teostanud, need tehti kohaliku lähteandmestiku põhjal Moskvast. Kogemuse puudumine on takistanud ametil seda tööloiku kuni tänaseni tavapärase statistikorralduse osana käsitlemast. Teiseks, NLiidu Statistikaameti ühtlusarvutused teenisid eelkõige suurriigi vajadusi, avaldades Eesti andmetele negatiivset mõju kahel viisil. Standardsete võtete rakendamise tõttu jäi suur osa olemasolevast kohalikest teabest ühtlusarvutustes kasutamata ja seetõttu ei erine Eesti loendusjärgsete arvutuste täpsus enam kuigivõrd näiteks omaaegsetest Kesk-Aasia liiduvabariikidest, kuigi algandmete maht ja täpsus erinevad küllalt oluliselt. Moskvast hõlmati loendusjärgsete tagasiarvutustega peamiselt oblasti tasandil maa- ja linnarahvastiku lõikes, mis Eestile kohandatuna tähendas maakonna ja esmatasandi haldusüksuste väljajätmist arvutusprogrammist. Nõnda on Statistikaametis loendusvahemike 1970-1979 ja 1979-1989 kohta ühtlusarvutatud vaid kogu-, linna-, maa- ja Tallinna rahvastiku sündmusstatistika, seegi kohalikest vaatevinklist ebapiisava täpsusega. Teisisõnu pole rahvastikustatistika enam Eesti-siseselt võrreldav, sest kogurahvastiku uusarvud ei saagi haldusüksuste ümberarvutamata arvudega ühtida. Kolmandaks, ja ehk suurimaks probleemiks on sündmusstatistika hoidmine viisil, mis ei võimalda Statistikaametil ei praegu ega edaspidi loendusjärgseid ühtlusarvutusi rutiini osana teostada.

Eelöeldu püüab heita valgust käesolevas kogumikus esitatud sündmusstatistika tähendusele. Valgamaa kohta toodud näitarvud on ühtlusarvutatud nõnda, et nad koos järgnevais maakonnakogumikes esitatavate samalaadsete arvudega annavad konsistentse tulemuse Eesti kogurahvastiku suhtes. Olgu siinkohal veel kord rõhutatud, et kõrvale on jäetud kõik varem Moskva poolt teostatud ümberarvutused ning kogu Eesti rahvastikustatistika tervikuna on allutatud süsteemsele ühtlusarvutusprogrammile. Nii lähteandmed kui tulemused on arhiveeritud Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Omaette probleem on muidugi maakonna ja selle territooriumil paiknevate haldusüksuste andmedetailsus. Ühtlusarvutused ei saa algandmete mahtu suurendada, võivad ainult parandada nende täpsust ja pakkuda asjakohasemat teisesnäitajate süsteemi. Nii sisaldavad Valgamaa sündmusstatistilised tabelid pea eranditult üldkordajaid, kuivõrd omaaegsetel tabulatsioonidel puudub rahvastikusündmuste vanusjaotus. Maahaldusüksuste, tollaste külanõukogude kohta pole isegi sündmuste koguarve, mistõttu maarahvastiku sündmusstatistika on esitatud koondina. Alates 1986 aastast oleks suhteliselt kerge vaevaga võinud läbi viia sündmusstatistika uustöötlust, sest individuaalandmed on elektroonilisel kujul säilinud. Käesoleva kogumiku seisukohalt oleks selle töö väärtus aga küsitav olnud, kuna rahvastikustatistika aegread ei oleks praktiliselt midagi võitnud. Alljärgnevalt on toodud sündmusstatistiliste suhtnäitajate arvutusskeemid. Tegemist on küll kõige üldisemate näitarvudega, kuid isegi nende puhul on kogumikus hõlmatud ajavahemiku jooksul statistikaasutuste poolt rakendatud erinevaid lähenemisviise.

Suhtnäitajate tarvidus tuleneb asjaolust, et demograafiliste protsesside iseloomustamiseks ei piisa rahvastikusündmuste arvu teadmisesest. Kuivõrd viimane sõltub paratamatult haldusüksuse rahvastiku suuruselt, siis protsesside intensiivsuse käsitlemisel tuleb sündmuste arvud rahvaarvu suhtes ühismõõdustada. Rahvastikuteaduses toimub see traditsiooniliselt mitmesuguste kordajate arvutamise teel, kus sündmusi kajastav näitaja on lugejas, riskialust rahvastikku peegeldav näitav aga nimetajas. Eelpool selgitatud andmepiirangute tõttu on käesolevas kogumikus esitatud peamiselt *rahvastikusündmuste üldkordajad*. Arvutuslikult on kõik üldkordajad (CR) leitud suhtarvuna, mille lugejas on aasta vältel toimunud rahvastikusündmuste koguarv (S_t) ja nimetajas aastakeskmine rahvaarv leitud sama aasta (P_t) ja järgmise aasta (P_{t+1}) rahvaarvude poolsummana. Kordajad on esitatud 1000 inimese kohta, st promillides:

$$CR = 1000 * S_t / (P_t + P_{t+1})/2$$

Kogumikku on lülitatud *sünnimuse, suremuse, abiellumuse, lahutumuse ja väljarände üldkordaja*. Rahvastikuprotsesse kirjeldavate üldkordajatega samal põhimõttel on arvutatud ka rahvaarvu muutuskordajad: *loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe ja rahvaarvu kogumuutuskordaja*, mille puhul rahvastikusündmuse arvu valemis asendab rahvaarvu vastav muutuskomponent. Siinkohal pole vahest ülearune juhtida tähelepanu

üldkordaja kui näitajatüübi analüütilisele piiratusel. Rahvastikuprotsesside olemusliku vanussõltuvuse tõttu on üldkordaja tase, ajatrend ja heterogeensus protsessi intensiivsuse kõrval sõltuvuses ka rahvastiku vanuskoostisest. Lisainformatsioonita on nende kahe põhimõtteliselt erineva teguri mõju raske, kui üldse võimalik, eristada. Kuigi üldkordajad mõõdavad rahvastikuprotsessi intensiivsust halvasti, annavad nad samas integraalse ülevaate protsesside koondmõjust rahvastikumuutusele tervikuna. Samuti on just üldkordajate abil nende vähese andmenõudlikkuse tõttu võimalik konstrueerida pikemaajalisi ajatrende ja teostada mitmeplaanilisi piirkondlikke võrdlusi. Sellistena on üldkordajad siiani kasutusel ka kõige nõudlikemais rahvusvahelises demograafiakogumikes näiteks ÜRO ja Euroopa Nõukogu aastaraamatud [United Nations 1998; Council of Europe 1998].

Üldkordajate kõrval võimaldab olemasolev andmestik esitada veel *imikusuremuskordaja*. Tarvilikud andmed haldusüksuste kaupa on surmajuhude koguarvule lisaks ainuerandina tabuleeritud ilmselt imikusuremuse suure sotsiaalse tähenduse tõttu. Suremusprotsessi seisukohalt on oluline, et imikusuremuskordaja abil mõõdetakse suremistõenäosuskõvera langusosa kõige mittelinearsemat vahemikku. Imikusuremuskordaja konkreetne arvutusviis sõltub olemasolevate algandmete detailsusest ning vahel ka näitaja abil tehtava analüüsi eesmärgist. Sarnaselt kordajate arvutamise põhimõttele on näitaja lugejas aasta jooksul asetleidnud imikusurmajuhtude arv (M_t^0), nimetajas aga keskmine imikueas laste arv. Suremistõenäosuse mittelinearse languse tõttu esimesel eluaastal ei saa nimetajat arvutada vaadeldaval (B_t) ja sellele eelneval aastal sündinud laste arvu (B_{t-1}) poolsummana, vaid nende arvude kaalutud keskmisena, kus kaaludeks a ja b on vastavalt vaadeldaval ja eelmisel aastal sündinute osakaalud alla aasta vanuses surnute hulgas. Imikusuremuskordaja (IMR) väärtus väljendatakse promillides:

$$IMR = 1000 * M_t^0 / (a * B_{t-1} + b * B_t)$$

Kui imikusurmade puhul pole teada surnud laste sünniaasta, nagu see Eesti maakonna-andmestiku puhul üldiselt on, võib nimetajas kasutada tinglikke kaale (omaaegse kogemusliku traditsiooni kohaselt 1/3 eelmisel aastal sündinute ja 2/3 vaadeldaval aastal sündinute tarvis). Kuivõrd Eesti oludes on käsitlusaluse ajaperioodi kohta siiski teada surnud imikute sünniaastaline jaotus kogurahvastiku lõikes, siis haldusüksuste imikusuremuskordaja arvutamisel on eelistatud tingkaaludele Eestikeskmisi tegelikke kaale. Muidugi on niiviisi toimides sünniaasta kaal kõigi Valgamaa (nagu teistegi maakondade) haldusüksuste kohta ühe aasta ulatuses konstantne, kuigi ilmselt on need lisaks juhuslikele hälvetele ka piirkonniti süstemaatiliselt erinenud. Sellisest arvutusviisist tekkinud viga on eeldatavalt siiski väiksem kui tingkaalude kasutamise puhul. Valgamaa haldusüksuste väiksuse tõttu on neis iga-aastaselt registreeritud imikusurmade absoluutarv reeglina väike või koguni null. Sündmuste vähesusest on tingitud suure amplituudiga juhukõikumised, mis muudavad iga-aastase imikusuremuskordaja raskesti kasutatavaks. Juhuvõngete mõju vähendamiseks on kogumikus esitatav imikusuremuskordaja 5-aastase liikuvkeskmisega silutud. Tähele tuleb panna, et alates aastast 1989 liikuvkeskmine enam 5-aastast ajavahemikku ei haara.

2.2. Loendusstatistika

Kahe viimase aastasaja vältel on loendusest kujunenud rahvastikustatistilise andmestiku tähtsaim allikas. Loenduse kaudu kogutud teave erineb sündmusstatistikast mitmeti; kaks erijoont on seejuures põhimõtteliselt laadi. Esiteks hõlmab loendus kõiki antud territooriumil elavaid inimesi, sündmusstatistika aga puudutab vaid asjakohase rahvastikusündmusega seotud isikuid. Teiseks hõlmab sündmusstatistika alati teatud ajavahemikku, loendus aga huvitub olukorrast täpselt fikseeritud ajamomendil. Teisisõnu peatab loendus korra aja pideva voolu ja jäädvustab rahvastikuseisundi ühe hetkepildina, kus loendusele eelnenud rahvastikusündmused on kajastatud mitte ühekaupa, vaid kumulatiivse efektina. Rahvastikusündmuste poolt tekitatud muutused loendusaegses rahvastikuseisundis ilmnevad eriti selgesti, kui võrrelda tulemust eelmisest loendusest pärineva samalaadse pildiga. Erisustele vaatamata ei vastandu sündmus- ja loendusstatistika üksteisele, vastuoksas,

nüüdisaegses rahvastikustatistikas eeldab üks komponent teise olemasolu. Eelpool näiteks on tagasikorrigeerimisarvutustega seoses selgitatud loenduse kui rahvastikuinventuuri tähendust, mis võimaldab loendusvahelisel perioodil akumuleerunud sündmusstatistilised vead välja tuua ja ära parandada.

Loenduslaadsetel ettevõtmistel on pikk ajalugu. Maksimumajate ja potentsiaalsete nekrutite arvu teadasaamiseks korraldati Hiinas, Egiptuses ja Mesopotaamias rahvastiku ülestähendusi veel enne, kui Euroopa kultuurrahvad välja kujunesid. Vanas Kreekas ja Roomas olid rahvastiku üleskirjutused juba üsna regulaarse iseloomuga. Tollased ettevõtmised hälbisid siiski mitme olulise nõude osas kaasaja loendusest, mistõttu loendusajalugu arvestatakse hoopis hilisemast ajast. Kaasaja nõuetele vastavate loenduste algus langeb XIX sajandi esimesse poolde (USAs ja Kanadas XVIII sajandi lõppu). Üks riik teise järel alustas tol ajal perioodiliselt läbiviidavaid rahvaloendusi, mille põhimõtted on püsinud enam-vähem muutumatutena tänini. Teise maailmasõja järgsel perioodil on tehtud tõhusat tööd loendusprogrammi rahvusvaheliseks ühtlustamiseks, seda eelkõige ÜRO Statistikaameti juhtimisel. Samuti on välja töötatud üksikasjalikud juhtnõõrid enamiku asjaolude kohta, mida kaasajase rahvaloenduse läbiviimisel tuleb jälgida. Sellised põhiohused nagu loenduse üldisus, üheaegsus, perioodilisus ja isikulisus tunduvad olevat asjaomase valdkonna aabitsatõed, kuid juhul, kui kits on kärneriks hakanud, võib alati probleeme tekkida.

Eesti alal on toimunud üheksa kaasaja loenduskaasajate vastavat rahvaloendust. Esimesele neist 1881 aastal, mis hõlmas nn Balti provintse, oli eelnenud Liivimaa linnade loendus 1863 aastal ning Eestimaa kubermangu linnade loendus 1871 aastal. Järgmine ettevõtmine oli üle-Venemaaline rahvaloendus 1897 aastal (jäi ka ainukeseks Vene Impeeriumis). Eesti Vabariigis viis Statistika Keskbüroo läbi kolm loendust. Paar aastat peale Vabadussõja lõppu (1922) läbiviidud loenduse peaesmärgiks oli saada vajalik informatsioon Eesti ühiskonna korraldamiseks ja mitme esmatarviliku reformi läbiviimiseks. Tolle loenduse materjalid leidsid seniajani täiuslikema läbitöötuse, eelkõige tuleb märkida valdade ja linnade andmevajaduste rahuldamist, sest infopuudus omavalitsuste tasandil oli suur. 1934 aastal läbi viidud II Eesti rahvaloendus on jäänud senimaani korrektseimaks, kahjuks hävis suur osa alg- ja töötlusandmeid sõjakeerises. Esimese nõukogude okupatsiooni (juuni 1940 – september 1941) mõju Eesti ühiskonnale oli sedavõrd suur, et taastatud Eesti Statistika esimeseks sammuks oli rahvaloenduse läbiviimine. Ettevalmistustega saadi hakkama kahe kuu jooksul ning loendus toimus, kuigi lühendatud küsimustikuga 1. detsembril 1941. Vastuolude tõttu Saksa okupatsioonivõimudega õnnestus andmeid avaldada äärmiselt napilt, sovetiajal püüti see loendus aga hoopis maha vaikida. Nõukoguperioodil leidis Eesti alal aset neli loendust: 1959, 1970, 1979 ja 1989.

Tuleb märkida, et rahvastikustatistika kolmest peamisest andmeallikast jälgisid rahvusvahelisi soovitusi kõige suuremal määral just rahvaloendused, mistõttu loendusstatistika moodustab parima olemasoleva andmestiku Eesti rahvastiku ja eluaseme kohta nõukogude perioodil. Muu hulgas oli loendus ainus andmekogum NLiidus, kus isik fikseeriti tema tegeliku elukoha, mitte sissekirjutuse järgi. Nimetatud asjaolu tõttu on näiteks viimase loenduse (1989) andmepank seniajani asendamatu vastloodud riigiuuringute süsteemi korraldamisel, sest kujutab endast sisuliselt ainukest ülemaalist valimialust. Loendusest möödunud pikale ajale vaatamata on andmepank osutunud küllalt täpseks. Käesolevas Valgamaa kogumikus kajastatud sõjajärgsed loendused moodustasid osa vastavast üleliidulisest ettevõtmisest, mille metodoloogilist ettevalmistust ja läbiviimist juhtis NLiidu Statistikaamet Moskvas. Heameel on asjaolust, et aja jooksul uute küsimustega veidi täienenud loendusprogramm on põhitunnuste osas säilitanud võrreldavuse kogu käsitletaval ajavahemikul. Alljärgnevalt on lühidalt esitatud peamised erinevused loendusprogrammides, mis käesoleva kogumiku seisukohalt aitab selgitada, miks 1989 aasta loendustabelite täiskogumi kõrval on varasemate loenduste andmestik mahult väiksem.

1959 aasta loenduse kriitiline moment oli 15. jaanuaril ning loendusprogramm koosnes viieteistkümnest küsimusest: isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel, kodakondsus, haridus, õppeasutus (õppur), töökoht, amet, elatusallikas ning sotsiaalkiht. Järgmisel, 1970 loendusel (kriitiline moment samuti 15. jaanuar) oli loendusprogramm jagatud kaheks: kõikselt esitati 11 põhiprogrammi küsimust,

valikuliselt igas neljandas eluruumis elanud isikutele veel 7 lisaprogrammi küsimust. Põhiküsimustiku hulka kuulusid isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku põhjus ja kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht ja sealt eemalviibimise kestus (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel ning teine keel, haridus, õppeasutuse tüüp (õppur) ning elatusallikas. Valikküsimustikuga koguti teavet töökoha, ameti (pensionäri viimase ameti), loendusele eelnenud aasta töötamiskestuse ja -viisi (mittehõivatu), sotsiaalkihi, paiksuse, eelneva elukoha ning elukohavahetuse põhjuse kohta. Lisaks sellele oli kasutusel omaette küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööealise rahvastiku ühiskondliku rakendamisevõimaluse selgitamiseks, suuremates linnades koguti loenduse käigus teavet veel rahvastiku pendelrände kohta.

Ka 1979 aasta loendusprogramm (kriitiline moment 17. jaanuar) sisaldas 11 põhiküsimust ja oli oma sisult eelnevaga küllalt sarnane. 25-protsendilise valikloenduse viie küsimusega koguti teavet töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud aeg) ning sündinud laste arvu kohta (täisealised naised). Ka 1979 aastal oli kasutusel eraldi küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööeas isikutele. 1989 rahvaloenduse põhiprogramm (kriitiline moment 12. jaanuar) oli eelmisega võrreldes täienenud kahe isikuküsimusega, nimelt sündinud ja omandatud kutsehariduse kohta, väiksemaid täiendusi oli ka küsimuste sõnastuses ja detailsuses. Esmakordselt sõjajärgsel perioodil viidi koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus, mille programm hõlmas seitset küsimust hoone ehitusperioodi, ehitusmaterjali, eluasemetüübi, elamispinna mugavusastme, tubade arvu ning üld- ja elamispinna suuruse kohta. Kolmandat korda järjest sisaldas loendusprogramm ka ennast õigustanud 25-protsendilist valikprogrammi, mis koosnes viiest eelmise loendusega võrreldes veidi täiendatud küsimusest töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud ajale lisaks küsiti ka eelmise elukoha tüüpi) ning sündinud (lisaks ka neist loendushetkel elus olevate) laste arvu kohta. Üksikasjalikuma teabe sõjajärgsete loenduste andmesisust ning teostusprotseduuridest leiab asjahuviline iga loenduse ettevalmistuse käigus koostatud tehnilisest dokumentatsioonist.

Järgnevalt on toodud selgitusi käesoleva kogumiku loendusstatistilistes tabelites kasutatud põhimõistete kohta. Määratluste sarnasuse tõttu kõigi tabelite osas järgib tekst eelkõige loendustabelite täiskogumi (1989 aasta loendus) esitusjärgkorda, viited üksikloendustele on tehtud vaid oluliste definitsioonierisuste puhul.

Loendusjärgse rahvaarvu kasutamine statistikakogumikes ja veelgi enam teist laadi publikatsioonides on mõiste arusaadavusele vaatamata, või just sellest johtuva hoolimatuse tõttu, tekitanud parasjagu segadust. See on äratanud tähelepanu ka rahvusvahelises erialakirjanduses, kus on ilmunud mitu artiklit ainuüksi selgitamiseks loendusjärgse rahvaarvu mõistet [Anderson, Silver 1985]. Nimelt on kõikidel sõjajärgsetel loendustel rahvaarv määratletud sõltuvalt isiku seosest asukohaterritooriumiga kaheselt, nii kohaloleva kui alalise rahvastiku järgi. Teiseks on siinkohal sobilik veel kord rõhutada loendusjärgse ja arvestusliku rahvaarvu erinevust, millekohane pikem selgitus sisaldub sündmusstatistikale pühendatud osas.

Kohaloleva rahvastiku hulka on arvatud käsitlusaluse piirkonna alalised elanikud, kes viibisid loendushetkel oma elukohas, ning antud paikkonnas *ajutiselt kohalolnud* isikud. Reeglipäraselt ei arvatud kohaloleva rahvastiku hulka oma alalisest elukohast loendushetkel väljaspool vastava haldusüksuse territooriumi ajutiselt viibinud elanikke. Täiendavalt loeti ajutiselt äraolevaks ka haiglas, sanatooriumis, puhkekodus (va ühe- või kahepäevaselt), sünnitusmajas viibinud, internaatkoolis õppinud, kordusõppustele kutsutud, eeluurimisel või kuni 30-päevase arestiga karistatud isik, sõltumata asjaolust, kas eelpool esitatud loendile vastav asutus paiknes elukohajärgse või mõne teise haldusüksuse territooriumil. *Ajutiselt äraolnuna* arvati kõnesolev isik kohaloleva rahvastiku hulka paigas, kus ta loendushetkel tegelikult viibis. Erandina ei loetud siiski ajutiselt äraolevaks isikut, kes loendushetkel asus mujal seoses öötöö või teenistuskohustuste täitmisega, viibis kriitilisel momendil kohalikus (ka linnalähedases) ühiskondlikus transpordis (rongis, laevas ja bussis), ööpäevases lasteaias või -sõimes, oli sõitnud välismaale või viibis teel ega peatunud kohtades, kus teda oleks saanud loendada.

Alalise rahvastiku hulka arvati kõik isikud, kes elasid alaliselt antud haldusüksuse territooriumil sõltumata juriidilisest sissekirjutusest või õigusest elamispiinnale. Loendushetkel alalisest elukohast äraolnud isik loeti

alalise elanikkonna hulka juhul, kui tema äraoleku kestus ei ületanud kuut kuud. Lisaks arvati alalise elanikkonna hulka elukohavahetaja, kes oli oma elukohast küll lahkunud, kuid polnud uude elukohta veel jõudnud, samuti isik, kes oma alalist elukohta nimetada ei osanud. Mõistetavalt ei arvatud alalise rahvastiku hulka loendushetkel paikkonnas ajutiselt viibinud isikut. Tuleb tähele panna, et karistusallused kinnipidamiskohtades loendati ja arvestati karistusalluse paiknemise järgi, eeluurimisallused ja halduskorras karistatud isikud aga nende alalise elukoha järgi. Nõukogude armee haldusterritooriumil elanud ohvitserid, üleajateenijad ja nende pereliikmed loendati sõjaväeloendusjaoskondades; nende loenduslehed kuulusid juhendi kohaselt lisamisele väeosa paiknemisjärgse haldusüksuse alalisele rahvastikule, kuid pole teada, kas niimoodi ka toimiti. Ajateenijaid loendati samuti väeosades, kuid arvestati ajateenistusele eelnenud elukoha järgi. Viimasel loendusel koondati nende loenduslehed NLiidu Statistikaametisse ning jaotati vabariikide vahel vastavalt ajateenistusele eelnenud elukohale; Eestisse saabunud loenduslehed jaotati haldusüksuste vahel proportsionaalselt meesrahvastiku arvule. Varasematel kordadel võis see protseduur olla erinev, kuid Eestis kättesaadavate materjalide põhjal pole võimalik hinnata sellest johtuvat loendusandmete erinevust.

Andmekasutuse seisukohalt väärib rõhutamist asjaolu, et kuigi kõigil loendustel fikseeriti nii alaline kui kohalolev rahvastik, on neid andmetöötlusel erinevalt kasutatud. 1959 ja 1970 aastal võeti tabulatsioonide aluseks kohalolev, 1979 ja 1989 aasta loendustel aga alaline rahvastik. Nii summeeruvad varasemate loenduste puhul käesoleva kogumiku arvtabelites esitatud rahvastikujaotused kohaloleva rahvastiku arvuga, hilisemate loenduste puhul on samalaadne seos aga alalise rahvastikuga.

Perekonnaseisu järgi on rahvastik kahel viimasel loendusel jaotatud nelja rühma. *Abielus* olevana on käsitletud nii registreeritud kui vabaabielus olevat isikut, neid seisundeid omavahel kahjuks eristamata. *Vallaliste* hulka on arvatud ainult selline isik, kes pole mitte kunagi olnud ei registreeritud ega vabaabielus. *Lesena* on arvestatud abielus olnut, kelle abielu on lõppenud abikaasa surmaga, ning kes pole uuesti abiellunud. *Lahus(olevate)* rühm sisaldab juriidiliselt *lahutatute* kõrval ka neid mehi-naisi, kelle kooselu on tegelikult lõppenud, kuigi lahutus vormistamata; samasse on arvatud ka isikud, kelle vabaabielu lõppes lahkuminekuga. 1959 ja 1970 aasta loendusel oli kasutusel lihtsustatud perekonnaseisuliigitus, mis eristas üksnes *abielus* ja *mitteabielus* rahvastikku.

Rahvastiku jaotus *hariduse* järgi põhineb loendushetkeks saavutatud kõrgemal lõpetatud haridustasemel, mille kaudu eristatakse viit rahvastikurühma. *Kõrgharidusega* on isik, kes on lõpetanud kõrgema õppeasutuse, *keskeriharidusega* vastavalt tehnikumi või mõne muu keskeriõppeasutuse lõpetanu. *Keskharidusega* rühma on koondatud keskkooli või keskharidust andva kutseõppeasutuse lõpetanud, samuti lõpetamata kõrgharidust omavad isikud. *Algharidusega* on vastavalt kõik need isikud, kelle haridus piirdub põhi- või algkooliga. Isik, kes pole ka madalaimat kooliastet läbinud, on *alghariduseta*.

Põlisus mõõdab inimese ja tema sotsiaalgeograafilise elukeskkonna vahelist seost. Tavaliselt rakendatakse põlisuse mõistet tervikliku sotsiaalkultuurilise asustussüsteemi mastaabis, mitte näiteks koduküla/-linna või üksiku maakonna ulatuses. Ajaliselt loetakse rahvastikuteaduses põliseks isikut, kes on elanud vähemalt kolm põlve ühes ja samas sotsiaalgeograafilises piirkonnas. Reeglipäraselt sisaldab loendusandmestik teavet iga isiku sünnikoha kohta, mis käesolevas kogumikus on olnud *riigisündinute* ning *välissündinute* eristamise aluseks. Andmete kasutamisel tuleb tähele panna, et riigisündinute hulka kuulub ka sisserännanute teine põlvkond, mistõttu antud rahvastikuosa pole samane põlisrahvastikuga. Eesti oludes on põlisustunnus äärmiselt tähtis sotsiaalne indikaator, mis nüüdisrahvastiku kahte peamist kogukonda välja tuues, peegeldab demograafilise ülemineku algusaega tagasiulatuvat omapära ja nõ ajanihet rahvastikurühmade demograafilises ja sotsiaalses arengus. Järgneva 40-50 aasta vältel kipub Eestimaa areng üldse sõltuma välissündinute pretsedenditult kõrgest osakaalust johtuva probleemipuntra lahtiharutamisest. Asjalikke lahendusi on siin niigi keeruline leida, kuid lisategurina on raskendavaks või koguni lahendusi välistavaks asjaoluks põlisus- ja rahvusprobleemi küllalt sagedane segiajamine. Siiani pole ka Statistikaamet loobunud nõukoguaegsest põlisustunnuse eiramispraktikast ega rakenda seda rahvastikuandmete esitamisel.

Rahvastiku *paikus* mõõdab isiku elamiskestust ühes ja samas kohas või kitsamalt piiritletud territooriumil. Eesti seisukohalt ebarahuldava loendusjuhendi tõttu on vähimaks paikusüksuseks loetud omaette linn/alev või ühe maakonna maa-asulad kokku. Niisiis jaguneb Valgamaa kolmeks paikusüksuseks: kolm maakonna linna eraldi ja maa-asulad koos. Käesolevas kogumikus on rahvastik paikusustunnuse alusel liigitatud kolme rühma. *Sünnipaikne* rahvastik on elanud ühe ja sama paikusüksuse territooriumil sünnist alates ilma kuuekuuliste või pikemate vaheaegadeta. Tuleb tähele panna, et piirimuutuste, ajateenistuse ja välismaal viibimisega seotud elukohavahetusi ei ole loendusel paikususkatkestuseks arvatud. *Põlvkonnapaikseks* on arvestatud seda osa mittesünnipaiksest rahvastikust, kelle elamiskestus loendusjärgses paikusüksuses ulatub vähemalt 25 aastani. Vähema elamiskestusega rahvastikku on käsitletud *lühipaiksenä*. Viimase kahe rühma eristamisel tuleb ilmsiks, et rahvastiku paikusustunnus on mõneti sõltuvuses isiku vanusest, sest põlvkonnapaiksete hulka ei saa 25 eluaastast nooremad inimesed kuidagi sattuda.

Rahvus peegeldab etno-kultuurilist kuuluvust, mistõttu vastav isikutunnus määratakse sagedasti mitme asjakohase üksiktunnuse kooskõpsuse kaudu. Sobiva näitena võib viidata Euroopa Nõukogu Rahvastikukomitee lähenemisviisile, mis rahvuse väljatoomisel rakendab viit üksiktunnust: enesemääratlust, keelt, sünnimaad(paika), religiooni ja kodakondsust. Loendusstatistilise andmestiku puhul mõeldakse rahvuse all aga tavapärastelt just üksiktunnust, nimelt rahvuse enesemääratlust, mida arvestatakse ka käesolevas kogumikus. Niisiis on rahvusstatistika võrdluste puhul alati mõistlik eelnevalt selgitada, kas tegemist on üksik- või koonduktunnusega. Loendusel määratlesid täiskasvanud isikud oma rahvuskuuluvuse ise juriidilistest paberitest sõltumata, laste rahvus jäi loendusreeglite kohaselt nende vanemate otsustada. Arvtabelites on rahvustunnus leidnud rakendust kahel viisil. Esiteks on selle tunnuse abil eristatud rahvastiku kahte rühma, *eestlasi* ja *mitte-eestlasi*. Teiseks on üldarvuna ära toodud kõik Valgamaa vähemalt ühe isiku poolt esindatud rahvusrühmad.

Sarnaselt rahvusele tugineb loendusstatistikas ka *emakeel* täiskasvanu enesemääratlusele, jättes alaealiste laste emakeele nende vanemate määrata. Otsustusraskuste puhul andis rahvaloendaja juhendikohast nõu arvata emakeeleks kõige paremini osatav või perekonnas tavaliselt kõneldav keel. Arvtabelites on emakeele- ja rahvustunnust kombineerides eristatud kuut rahvastikurühma: *eesti emakeelega eestlasi*, *eesti emakeelega mitte-eestlasi*, *vene emakeelega venelasi*, *vene emakeelega mitte-venelasi*, *muu emakeelega isikuid*, kelle keel on *rahvusega sama* ning *muu emakeelega isikuid*, kelle keel ja *rahvus* üksteisest erinevad.

Kogumiku loendusstatistiline arvtabel *eesti keele oskuse* kohta kombineerib teavet emakeele ja teise keele kohta. Teise keelena kuulus loendusel kirjapanemisele nn NLiidu rahvaste keel, mida isik emakeele kõrval vabalt valdas. Kui isik oskas emakeele kõrval mitut keelt, pandi kirja see keel, mida ta kõige paremini valdas, sest kolmanda ja enama keele oskust ei registreeritud. Nõnda on keeleoskus loendusel muidugi alaregistreeritud, hoopis on fikseerimata tollase arusaama kohane võõrkeeleoskus, mis käesoleva kogumiku kontekstis küll õnneks kasuks tuleb. Sõltuvalt vastaja rahvusest on tabelites eristatud eesti keele oskust *emakeelena*, *teise keelena* *eestlastel* ning *teise keelena mitte-eestlastel*.

Laste arvu küsiti loendusel 16 aastastelt ja vanematelt naistelt, erandkorras ka noorematelt, kui nad olid juba ema seisuses. Registreeritud on elussündinud laste koguarv sõltumata sellest, kas lapsed olid loendusmomendil elus või mitte ja sellest, kas nad elasid emaga koos või eraldi. Täiendavalt küsiti ka nende elussündinud laste arvu, kes olid loendushetkel elus, kuid sellekohane teave pole käesolevas kogumikus kajastatud.

Rahvastiku *põhitegevuse* määratlus tugineb haridushõive ning sissetulekuallika küsimustele, mille abil kogurahvastik on jaotatud seitsmesse üksteist välistavasse rühma. *Koolieelikuna* on käsitletud vastavas eas last, kes kusagil ei õppinud. *(Üli)õpilasena* on arvestatud laps või täiskasvanu, kes põhitegevusena õppis. *Töötavaks* on loetud isikut, kelle peamine sissetulek pärines töötamisest asutuses, ettevõttes, majandis, kooperatiivis, eraisiku teenistuses või isiklikus abimajapidamises. Kuivõrd töötavana leidis loendusel käsitlemist ka kuni 18-kuulisel osaliselt tasustataval lapsehoolduspuhkusel viibinud ema, loendushetkel mittetöötanud hooajatooline ning kohavahetaja, teeb sedalaadi käsitlusviisi töötamise mõiste küllalt lähedaseks tavategevuse mõistele. Töötava hulka on arvatud ka isik, kes oli sissetulekuallikana märkinud üheaegselt nii töötamise kui mõne

mittetöise tuluallika. Ülejäänud rahvastik jaotub kolme rühma. *Pensionäride* hulka on arvatud vanus-, toitjakaotuspensioni ja igakuist riiklikku toetust saavad isikud. Tasub tähele panna, et mitteõppivate ja -töötavate lapsinvaliidide tõttu võib pensionäre leida alates kõige noorematest vanusrühmadest. *Riigi ülapeetavana* on arvestatud lastekodu mitteõpilasest kasvandikud ning vanuri- ja invaliidikodu elanikud. *Isiku ülalpeetava* rühma on lülitatud kooliealised ja vanemad isikud, kes ei töötanud, õppinud ega omanud ka iseseisvat sissetulekuallikat ning asusid sugulaste või teiste isikute ülalpidamisel.

Tööala sätestab isiku tööjärgse ettevõtte või asutuse tegevusala, *amet* aga töö konkreetse iseloomu. Mitme töökohaga isiku puhul on tööala ja ameti määramisel lähtutud põhitööst. Viimase loenduse osas on tabelites tööala ja ametit iseloomustav andmestik esitatud kahel viisil: algupärase nõukogude loendusklassifikatsiooni järgi ning ümberkodeerituna rahvusvahelise klassifikaatori kohaselt (ISIC 3rd revision, ISCO-68). Üksikasjalik teave teisendusprotseduuride kohta on esitatud 1989 aasta loendusandmete uuskirjelduses [Puur 1994].

Eluasemetüüp iseloomustab hoonet, kus isik alaliselt elab. *Pereelamuna* on arvestatud korteriteks jaotamata maja, milles elas ainult üks leibkond. Kui samalaadses majas elas mitu leibkonda, on eluasemetüübina arvestatud *osa pereelamust*. Samal põhimõttel on eristatud tüüpe *omaette korter* ning *osa korterist*. *Ühiselamuna* on õppeasutuse ning ettevõtte ühiselamu kõrval käsitletud ka vanadekodu ning teisi hooldeasutusi. *Muu eluaseme* hulka on liigitatud eraisikutelt üüritud pinnad, vagun- ning teised mittetavapärased elamud.

Toana on loendusel käsitletud aastaringseks elamiseks sobivat ruumi (elutuba), mis on teistest tubadest või muudest ruumidest vaheseintega eraldatud. Rakendatud määratluse kohaselt ei kuulunud tubade hulka köök, eesruum, koridor, vannituba, sahvri ja muu sedalaadi abiruum. Küll aga on leibkonna käsutuses olevate tubade hulka arvestatud ajutiselt teistele väljaüüritud toad. Kogumiku arvtabelites on tubade arv suhtestatud seal elavate inimeste arvuga, mille alusel on eristatud kuut tihelioleku astmelt erinevat rahvastikurühma: *kuni 0.50, 0.50-0.75, 0.75-1.0, 1.0-1.5, 1.5-2.0 ning 2.0+ tuba isiku kohta*. Tuleb tähele panna, et loendusreeglite kohaselt koguti tubade arvu kohta teavet vaid pereelamus, korteris ning ühiselamus elavatelt leibkondadelt ja üksikisikutelt; allüürnike ning mittetavapärasel eluruumis elanud isikute kohta sellekohane info puudub. Tihelioleku astet on kasutatud ka teistmoodi liigituse tarvis, selgitamaks elamistingimuste erinevust leibkonnasuurusel sõltavana. Arenenud riikides loetakse normikohaseks eluruumi asustustihedust, kus elutubade arv ületab elanike arvu vähemalt ühe võrra. Talutavaks peetakse olukorda, mil elanike ja tubade arv on võrdsed. Kui elanike arv tubade arvu ületab, on tegemist kõrge tihelioleku või üleasustusega. Kogumiku arvtabelites on tihelioleku käsitletud eraldi *ühe-, kahe-, kolme-, nelja- ning viie- ja enamaliikmelises leibkonnas* elava rahvastiku kohta. Igast leibkonna suurusrühmast on esitatud omaette tabelisari, kus vastav leibkonnarühm on jaotatud eluaseme tubade arvu järgi, alates ühetoalisest korterist/elamust ja lõpetades eluasemega, mille tubade arv ületab ühe võrra seal elavate isikute arvu.

Eluaseme *üldpind* iseloomustab eluruumi kogupindala koos köögi, eesruumi, koridori, vannitoa, sahvri ja teiste abiruumidega. Ühiselamu üldpind sisaldab ka proportsionaalset osa ühiskasutuses olevate abiruumide pinnast. Samas ei kuulu üldpinna hulka trepi- ja eeskoja, küttekolde, mittekoetava ruumi, eraldiasuva suveköögi, sauna, kuuri jms ruumi pind. *Elamispind* on määratud üksnes elutubade pindalaga, jättes teised ruumid kõrvale. Tabelites on rahvastik vastavalt ühe isiku kohta tuleva üld- ja elamispinna suurusele jaotatud kuude rühma: *kuni 10, 10-19, 20-29, 30-39, 40-49 ning 50+ ruutmeetrit isiku kohta*. Nagu tubade arvu puhul, nii sisaldab ka üld- ja elamispind ajutiselt väljaüüritud tubade pinda. Käsitletavat andmed hõlmavad pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikku.

Eluasememugavustest on loendusel registreeritud elektrivarustuse, kanalisatsiooni, veevärgi, keskkütte, sooja vee, vanni või dushi, gaasi ja elektripliidi olemasolu. Kogumiku arvtabelites on mugavusastme järgi eristatud nelja tüüpi eluaset. *Mugavus(t)ega* eluasemena on käsitletud vähemalt ühe ülalnimetatud mugavuselemendiga varustatud eluaset, *mugavusteta* eluasemena aga sellist, kus kõik eelloetletu puudub. Nende kahe äärmuse kõrval on eraldi välja toodud *kanalisatsiooni* ja *veevärgi* ning *keskkütte* ja *sooja veega* varustatud eluasemed. Nagu

eluaseme suuruse puhul, nii iseloomustavad ka eluasememugavused üksnes pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikuosa.

3. ANDMEESITUS

Esituslaadi poolest eelistab käesolev kogumik absoluutarve suhtnäitajatele, erandiks on vaid sündmusstatistiliste kordajate aegread. Selline esitusviis jätab kasutajale suure vabaduse publitseeritud andmestiku põhjal ise mitmesuguseid arvutusi teha, pahupooleks on tabelite väiksem ülevaatlikkus. Nõnda soosib kogumiku esituslaad rahvastikualaste analüütiliste võimete ja oskuste proovilepanekut, laisema kasutaja tarvis on koostatud sadakond Valgamaa rahvastikuarengut üldistavat joonist.

Valdavalt kätkeb kogumiku andmestik ajaperioodi 1965-1990, hõlmates tervikuna kaks loendusvahemikku 1970-1979 ja 1979-1989 ja kolmandast 1959-1970 poole. Selline esiotsa kummalisevõitu ajavahemik on tingitud kahe asjaolu kokkusattumisest. Esiteks, sovetiaegses andmekorralduses ei tuntud statistilise territoriaalüksuse mõistet ning selle asemel, et koguda järjepidevalt andmed võrreldavate regioonide kaupa, peeti statistilist arvestust haldusüksuste kohta. Teiseks, 1940 aastate lõpust harrastati ülisagedasi administratiivpiiride muutmisi, mis tegi hetkehaldusjaotusega seotud statistika ajas võrreldamatuks; alles 1960 aastate keskpaigast jäid vähemalt maakonnapiirid enam-vähem püsivaks. Nimetatud kahe asjaolu tõttu jagunevad sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusarvutused nõ tehnilisest küljest kahte etappi. Esimene etapp läheb ajas tagasi 1965 aastani ja saab korrastustööde alusena arvestada omaaegseid absoluutarvulisi statistilisi kokkuvõtteid. Teine etapp hõlmab piirisegaduste perioodi ja jõuab tagasi 1941 aasta loendusandmestikuni. Sellel etapil pole olemasolevatest statistilistest kokkuvõtetest eriti kasu, kuivõrd enamikku haldusüksusi tollastes piirides polnud ei varem ega hiljem, ning pidevate piirimuutustega kaasnenud rahvastiku ümberpaigutused ühest haldusüksusest teise on fikseeritud, kui üldse, siis ebapiisava täpsuse ja detailsusega.

Loetletud asjaolude sunnil saavad ajajärgu 1941-1965 rahvastikustatistilised ühtlusarvutused oma põhiosas toetuda individuaalandmete uustöötlemisele. Arusaadavalt pole tollane info töövalmis elektroonilisel kujul, mis tähendab pikaajalist arhiivitööd ühtlusarvutuste sissejuhatava ettevõtmisena. Kokkuvõttes oli ja on Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm dilemma ees: nihutada kogu sõjajärgset perioodi hõlmavate tulemuste publitseerimine küllaltki kaugesse ja ebakindlasse tulevikku või avaldada esimese etapi tulemused perioodi 1965-1990 hõlmavana eraldi. Otsus teise võimaluse kasuks johtus eelkõige omavalitsuste infovajadusest. Siiski, kogumikus käsitletud ajavahemik hõlmab põlvkonnapikkust perioodi, mis võimaldab rahvastikuarengu kohta üht-teist järeldada ning lubab kogumikus esitatud materjali teatud mõttes iseseisva tervikuna käsitleda. Samuti pole tähtsusetu, et olemasolev tasub ainuüksi oma küllalt suure mahu tõttu kättesaadavaks tegemist. Pealegi puudutab see periood meie lähiminevikku ning on sellisena praktiliste küsimuste lahendamisel olulisemgi kui varasemate perioodide arengutrendid. Iseasi muidugi, et 80-aastaselt Eesti Vabariigil oleks sobilik omada ülevaadet oma rahvast vähemalt sama pikaajaliselt, millise printsiibi puhul hetkepraktilisel väärtusel on kasin sõnaõigus.

Samuti olgu tähendatud, et käsitletava ajavahemiku lõpp-punkti määras eelkõige rahvastikustatistiline asjaolu. Nimelt allub iga rahvaloenduse järel loendusvaheline andmestik rutiinsele tagasiarvutusele. Seetõttu täpsustuvad kõik rahvastikustatistilised näitarvud alates 1989 aastast, kui uue loenduse järel nimetatud arvutused teostatakse. Kogumiku koostajatele tundus mõistlik sedasorti hiljem täpsustamisele kuuluvaid andmeid kordapandud andmestikuga mitte ühendada. Pealegi on karta, et nüüdis-Eesti rahvastikustatistika täpsustused tulevad üsna suured, sest uuema andmestiku usaldusväärsus on kiiresti kahanenud. Teise kandi pealt vaadatuna on uuemad arvanded tänaste publikatsioonide vahendusel küllalt kättesaadavad. Kõik need üksteist täiendavad tegurid rääkisid selle kasuks, et viimaste aastate rahvastikuandmed kogumikku lülitamata jätta. Siiski on nõ ümmarguse aastaarvu printsiibi kohaselt käsitletavat ajavahemikku lõpetavaks võetud aasta 1990. Elektroonilisel jooniskomplektil, kus arvandmete täpsus on vähem oluline, on aegridu pikendatud tänapäevani.

Haldusüksuste hõlmatus seisukohalt on kõigil puhkudel, kus iganes võimalik, linna/valla andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärses mahus. Niisugune esituslaad taotleb eelkõige piirkondliku teabevajaduse rahuldamist: Eesti haldusreform ja omavalitsuste pädevusala järkjärguline laienemine uuesti aktualiseerinud sovetiajal unarusse vajunud metodoloogilise põhimõtte ja ühtlasi praktilise tarviduse esitada riigistatistilised andmed ühesuguses mahus nii omavalitsuste kui ka maakonna/riigi kohta. Kõnealuse põhimõtte kohaselt kuulunuks kogu käesoleva kogumiku andmestik esitamisele kõigi haldusüksuste kohta, paraku polnud see andmepiirangute tõttu alati võimalik. Põhimõtet on täismahus rakendatud 1989 aasta loendusstatistiliste standardtabelite komplekti koostamisel. Sündmusstatistika ja varasemate loenduste puhul on peaaegu reeglits, et üksikute linnade andmestik on küll eraldi olemas, kuid pole samaväärsed vallaandmeid. Tundub, et tollastel külanõukogudel oli statistikute silmis ebapiisav tähtsus ning tavapäraselt tehti rajooni maarahvastiku kohta arvutused summaarsena, üksikuid haldusüksusi välja toomata.

Andmeallika järgi jagunevad kogumiku arvtabelid kahte ossa, esitades vastavalt rahvastiku sündmus- ja loendusstatistika. Sündmusstatistilised arvanded on koondatud nelja tabelisse. Rahvaarvu ja muutuskomponentide tabel esitab rahvaarvu, loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe, piirimuutuste ja rahvaarvu kogumuutuse aegread. Rahvastikusündmuste tabelis on toodud sündide, surmade, imikusurmade ja surnultsündide, abiellumiste, lahutuste, sisse- ja väljarännete absoluutarvulised aegread. Kolmas tabel sisaldab sündimus-, suremus-, abiellumus-, lahutumus- ja väljarändeüldkordajaid ning imikusuremuskordaja aegridu. Tõsiseks rahvastikuanalüüsiks mitte just piisava näitavude valiku määras omaaegse andmestiku kehvapoolne regionaallõige. Viimase sündmusstatistilise tabelina on lülitatud kogumikku juba varem avaldatud arvanded: Valgamaa kogu-, linna- ja maarahvastiku ühtlusarvutatud soovanuskoostis loendusvahemikes 1970-1979 ja 1979-1989 [EKDK/EKMI 1994a, 1994b].

Loendusstatistilised tabelid moodustavad kogumiku põhiosa ning on esitatud iga loenduse kohta omaette sarjana. Keskne on *standardtabelite kogum 1989*, mille koostamispõhimõtte järgis nõuet hõlmata kogu loendusandmestik ja pakkuda nõnda võimalikult mitmekesine rahvastikupilt. Iga rahvastiku- ja eluasemeseisundi kohta on koostatud vähemalt üks arvtabel. Tabelid on esitatud kindlas järjekorras, kokku on numereeritud standardtabelleid 14. Nagu eelpool selgitatud, kasvas maakonnavajadusi silmas pidava standardkomplekti maht märgatavalt, lisades pea igale tabelile sama numbrit kandva ühe või mitu täiendtabelit. Risttabelitest on hoidutud: standardtabelite eesmärgiks tuleb lugeda käsitlusaluse protsessi või seisundi võimalikult ülevaatlikku, omaette esitust, mitte kõikvõimalike seoste esiletoomist. Erandina sisaldab sari lapseduse ja hariduse risttabelit.

Ülesehituselt on loendustabelid niisiis valdavalt kolmedimensioonilised, esitades käsitlusaluse rahvastikutunnuse regionaal- ja soovanuslõikes. Vanuslõige on antud reeglina viieaastaste vanusrühmade kaupa alates rühmast 0-4 ning lõpetades rühmaga 85+; osa tabelite puhul on siiski kasutatud agregeeritud vanusskaalat. Andmeesituse seisukohalt on iga vanusandmete vektorit koos juurdekuuluva summareaga korratud meeste, naiste ja kokku mõlema soo kohta, mis kõikide haldusüksuste kaupa äratooduna moodustavad *elementaartabeli*. Ainevaldkonnad on esitatud elementaartabelite kogumitena, kus iga asjakohast tunnuskihti esitab üks elementaartabel. Kui ainevaldkonna väärtusvaru sisaldab väärtust *teadmata*, siis on tabelisse lisatud vastav tunnuskiht. Elementaartabeli kogumi lõpetab *summatabel*, mida pole aga iga kord kogumikku lülitatud, sest arvuliselt kattub see soovanuskoostise tabeliga. Juhul kui kattuvust ei esine, lõpetab ainevaldkonna summatabel.

Kolmel viimasel loendusel koguti teatavasti osa teavet mitte kõigi, vaid neljandiku loendatavate käest. Sellisel juhul on olemasolev andmestik laiendatud kogurahvastikku hõlmavaks. Laiendamisel on rakendatud väikseima haldusüksuse põhimõtet ning arvutused on teostatud vanusrühmiti. Arusaadavalt ei saa tulemused kokku langeda nendega, mida andsid Moskva poolt rakendatud hoopis lihtsakoelisemad laiendamismeetodid. Siiski tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et teatud rahvastikurühmades sattus väiksemate haldusüksuste puhul 25-protsendilisse loendusvalikusse liiga väike arv respondente, mis paraku kahandab laiendamistulemuste täpsust. Laiendamisarvutuste alusel on moodustatud tabelid 4A, 7, 7A, 9, 9A, 10 ja 10A.

Varasemate loenduste andmeesitus järgib standardtabelite kogumit 1989. Kogumikku on lülitatud kõik need andmed, mida oli võimalik esitada võrreldavas struktuuris ning vastupidi, välja jäetud mittevõrreldav andmestik. Tabelite arv loendusesti küll erineb, kuid nende numeratsioon on kogumikus säilitatud ühtsena, mittepidev numeratsioon osutab andmepuudusel ära jäänud tabelitele. Ka 1979 aasta loendustabelite aluseks on individuaalandmestiku uustöötlus, paraku piiras vallakoodide puudumine regionaalset andmeesitust, jättes kõrvale maahaldusüksused. 1959 ja 1970 aasta loendusandmete esitus on hoopis väikesemahulisem, olles määratud arhiivides säilitatava agregeeritud andmestikuga, pealegi erines 1959 aasta haldusjaotus hilisemast põhimõtteliselt. Kogumikusarja lõpuks on sedaviisi toimides plaanitud katta kõik 1959 aastal eksisteerinud 27 rajooni. Tabelite kasutamisel tasub tähele panna, et kahe varasema loenduse andmed iseloomustavad kohalolevat, kahe hilisema loenduse andmed aga alalist rahvastikku.

Nii sündmus- kui loendustabelites näitab esimene andmeveerg maakonna kogurahvastikku, millele järgnevad võimalikult täieliku nimekirjaga haldusüksuste osaarvud. Viimased on rühmitatud linna ja maa haldusüksusteks ning lisatud asjakohased summaveerud. Mõlema haldusüksuste rühma järjestus tabeli veergudes on tähestikuline, esimesena on ära toodud Valga kui maakonna pealinn. Maakonna kogu-, linna- ja maarahvastiku esiletoomiseks on vastavad andmeveerud esitatud paksus kirjas. Haldusüksuste nimetused on antud omaaegse nimekujuga, asendades tollase nõukoguliku terminoloogia eestipäraste mõistetega *maakond* ja *vald*.

Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt. Joonised on koostatud programmis HarvardGraphics, mis võimaldab neid arvuti abil kasutada üksikult, kuid ka lihtsalt käsitletava sarjana. Viimatinimetatud võimalus on eelkõige mõeldud maakonda tutvustavate esituste tarvis, kuid soovitatav ka õppevahendina üldhariduskoolidele. Vajadusel võib joonised välja trükkida.

Kogumikus esitatud arvtabelid on olemas ka elektroonilisel kujul Lotus formaadis. Kahe viimase rahvaloenduse korrastatud individuaalandmestik teeb võimalikuks lisatabelite arvutamise loendustunnuste mistahes kombinatsioonis. Asjahuvilistel on võimalik pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

4. PIIRIMUUTUSED

Andmevõrreldavuse tagamiseks on arukas statistilist arvestust pidada ajas püsivate territoriaalüksuste kaupa. Samuti on niiviisi hoopis lihtsam ühildada ka erinevate andmeallikate teavet. Haldusüksused selleks ülesandeks reeglina ei sobi, sest nende piirid kipuvad muutuma ka kõigiti normaalse ühiskonnaarengu korral, rääkimata murranguperioodidest. Paraku pole Eesti sõjajärgne andmekorraldus üldse statistilise territoriaalüksuse mõistet rakendanud ja on kogunud andmeid just muutuvate haldusüksuste kaupa. Nõnda on andmeühilduvus ajas kahanenud iga ettevõtetud, ka mõistliku piirimuutusega. Mittevõrreldavus koos andmepuudulikkusega torkab eriti silma esmatasandi haldusüksuste puhul, sest Moskva-kesksel NLiidul puudus nii huvi kui vajadus tegelda kohaliku andmestikuga. Andmevõrreldavust esmatasandil peeti aeg-ajalt ideoloogiliselt koguni kahjulikuks. Teisalt polnud kohapeal infoga ka suurt midagi peale hakata, sest haldusüksustel puudus otsustusõigus vähegi tähtsamates küsimustes. Kuid statistilise territoriaalüksuse põhimõtte eiramise peamine põhjus oli tõenäoliselt siiski sedalaadi korralduse hoopis suurem töömahukus ja sügavama statistilise kirjaoskuse tarvidus.

Keskvõimule orienteeritud ning hetkeolukorda ainuväärtustav ühiskond tõi sovetiaastatel kaasa ülisagedasi, aeg-ajalt koguni kampaaniaks ülekasvanud piirimuutusi, mis kandsid pigem poliitilis-administratiivset, mitte aga sisulist iseloomu. Eestis tehti omavalitsuste likvideerimisega algust kohe juulis 1940, mil Vares allkirjastas dekreedid volikogude laialisaatmisest. Uusloodud maa-, linna- ja vallavalitsused nimetati ümber täitevkomiteedeks järgmisel aastal. Halduspiiride kallale asuti pärast sõda, sotsialistlik ülesehitustöö kulmineerus selles valdkonnas 1950 aastatel. Suurejooneliselt, stalinliku kodumaa vääriliselt võeti ette haldusüksuste killustamine ja tagati liiduvabariigile kohane administratiivüksuste arv. Vallad, muuseas loodud

omal ajal seoses pärisorjuse kaotamisega, likvideeriti ja asendati 636 külanõukoguga. Tollane seletus tugines vajadusele viia juhtimisorganid tootmise ümberkorralduse, st kolhoosistamise juurde [Tarmisto 1959], milles ei pruugi tõepoolest kahelda. Ümberkorraldused ei piirdunud muidugi valdade/külanõukogudega, kümnest Eestile allesjäänud maakonnast tehti kolm oblastit, neli linnanõukogu ja 39 maarajooni. Järgnevad nelikümmend aastat on kulunud tollase muutmise muutmiseks ja nüüdseks on neli viiendikku tagasiteed juba käidud. Hulgalisi moodustamisi, liitmisi, laiendamisi, lahutamisi ja likvideerimisi toimetati aga sugugi mitte inimtühjal maa-alal, muutes nõnda teisevate piiridega haldusüksuste rahvastikuandmestiku ajas hoopis võrreldamatuks. Seetõttu on omal ajal tegematajäänud ühtlusarvutuste tagantjärgi teostamisel vaja ülimalt hoolikusega arvestada kõiki piirimuutusi.

Tänane Valga maakond asutati Vabariigi Valitsuse seadusega 6. septembrist 1920 ja maa-ala määrati kindlaks Valitsuse määrusega 11. veebruarist 1921. Ükski teine Eesti maakond ei vajanud selliseid asutamiskatte, sest nad kõik olid juba varem olemas. Iseenesest oli olemas ka Valga maakond, juba aastast 1783, kuid Katariina II tahtel hõlmas see põhiliselt Läti alasid. Eesti Valgamaa asutamise tõukejõuks sai Valga linna majandus- ja infrastruktuuriline tähtsus, mida täiendavalt rõhutas asend Vabadussõja Lõunarinde tugi- ja varustussõlmene. Juba veebruaris 1919 kinnistati sõjaväe varustamise ja toitlustamise tarvis Valga juurde selle ligema ümbruskonna vallad Võru-, Tartu- ja Viljandimaa koosseisust. Maavalitsuse esimees määrati ametisse 19. aprillil 1919 ja sai kuu aja pärast korralduse maavalitsus moodustada. Loodud piirides toimus maakond 1950 aastani, edasi tõi nõukoguperiood kaasa hulgaliselt piirimuutusi. Valga oli küll väike maakond, ometi jätkus tema maa-alast tükke ka uusmoodustatud Tõrva ja Otepää rajoonile, mis pisut hiljem, 1959 aastal jälle kaotati. Taasühendamise käigus sattus Valgamaa külge veel üks osa Tartumaast Otepää linna ja selle ümbruse näol ja nõnda on tänane Valga ainus maakond, mis sõjaeelsete võrreldes on territooriumi poolest suurem. Tollased piirimuutused jäävad siiski kogumiku ajaraamist välja. Valgamaa sõjajärgsete piirimuutuste ulatus on juuresoleval kaardil esitatud nelja hetkeseisu kaudu. Tuleb tähele panna, et 1959 aasta kaardilt puuduvad Otepää ja Elva rajoon tervikuna, mis on esitatud Tartumaa kogumikus. Valitud hetkeseisude näol pole tegemist juhuslike ajamomentidega, vaid niisugustega, mida iseloomustab nende aastakümnete Eesti kõige sisukam andmestik, teisisõnu loendusaaastatega.

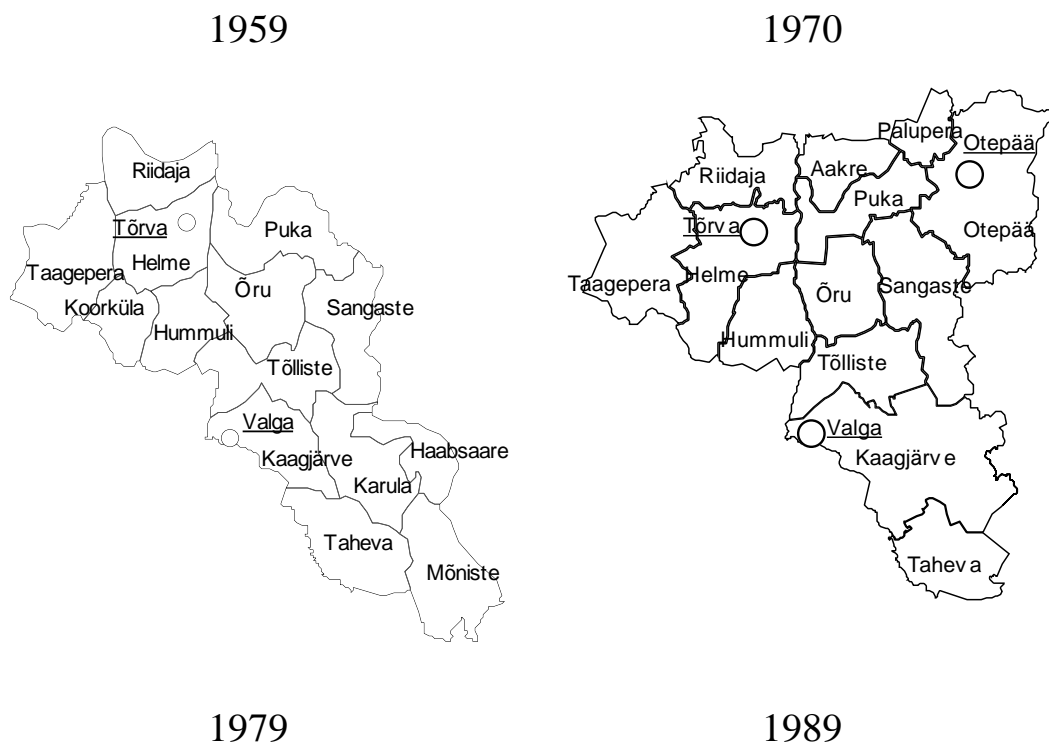
Kogu nõukoguaja vältel rakendati piirimuutuste teostamisel küllalt ühesuguseid protseduure. Iga halduspiiri teisendus vormistati Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega, mis avaldati ka asjaomase asutuse Teatajas [ENSV Ülemnõukogu Presiidium 1965-1990]. Nimetatud allikast saab teada küll piirimuutuse toimumise fakti, kuid rahvastikustatistika seisukohalt on Teataja kasutu, sest ei sisalda mingit teavet peale liidetud/lahutatud maatüki pindala. Kõlblike allikate otsimisel tekkis kogumiku koostajail selge arusaam, et piiriteisendustega kaasnenud rahvastikumuutuste üle polegi korralikku arvestust peetud. Asi pole mitte selles, et arvestus puuduks, vastuoksa, arvepidamine on isegi mitmekordne, kuid erinevate allikate teave ei lange omavahel sugugi kokku. Alljärgnevalt on kirjeldatud kuut põhiallikat, mis kõik on ühtlusarvutuste käigus kasutamist leidnud. Paraku ei sisalda ükski neist, ega ka mõned täiendavad juhuallikad, rahvaarvust ja aeg-ajalt esitatud rahvastiku üldjaotusest midagi enam.

Regionaalse statistikabüroo aruanne, lühidalt *rajooniaruanne*, sisaldab vastuseid Statistikaameti teemakohasele järelepärimisele. Toetudes Ülemnõukogu poolt vastu võetud otsusele, palus Statistikaamet tavapäraselt esitada oma regionaalsel bürool andmed teisendatud piiriga haldusüksuse uue territooriumi ja rahvaarvu kohta. Rajooniaruanne on allikana kasutatav 1945 aastast kuni käsitletava perioodi lõpuni, selles sisalduv andmestik on aga küllalt ebahühtlane. Ühelt poolt sõltus andmesisu Statistikaameti järelepärimise hetkelaadist, teisalt kohalike ametite töösusest nõude täitmisel. Muidugi on 1940-1950 aastate rahvastikuarvud rajooniaruandes äärmiselt pealiskaudsed, peegeldades üldist sõjajärgset andmekehvust. 1960 aastatel on neid pisut enam (esitati muutusega haaratud inimeste üldarv), kõige korrektsemad on 1970 aastate aruanded, sisaldades teavet ka suuremate soovanusrühmade lõikes. 1970 aastate teisest poolest hakkab esitatav rahvastikuandmete hulk jälle vähenema. Tundub, et üldjuhul võeti rajooniaruandes arve majapidamisraamatutest tehtud kokkuvõtete põhjal. Kuigi andmeesitus pidi toimuma kindla vormi kohaselt, ei peetud sellest alati kinni ja aeg-ajalt edastati teavet isegi telefonitsi. Taolistel juhtudel jäävad sageli selgusetuks nii andmete ajaseis kui allikas. Kokkuvõtteid

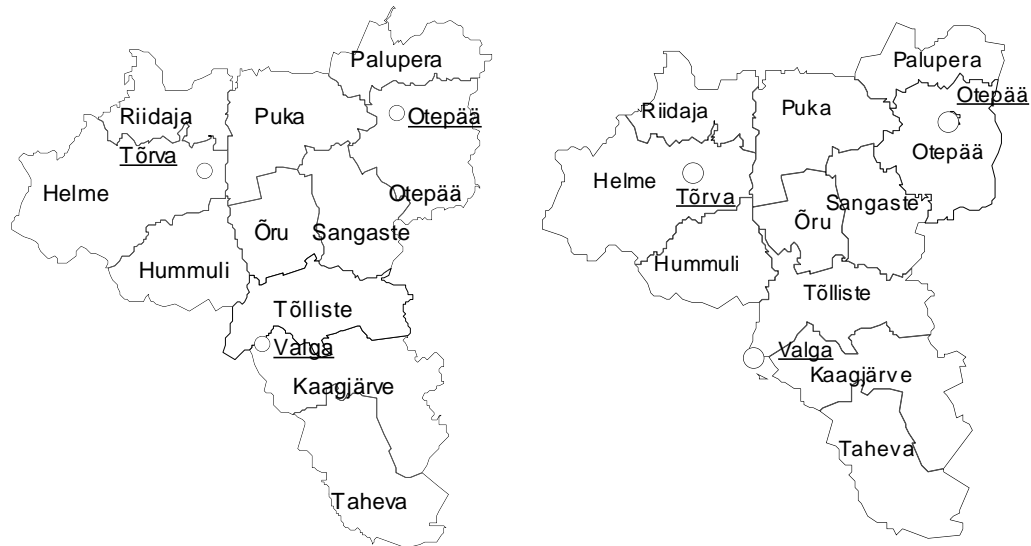
majapidamisraamatutest ei tehtud igal aastal ja nii kajastab rajooniaruanne ühel juhul jooksva aasta, teisel aga eelneva aasta seis. Linnarahvastiku-alast infot rajooniaruanne ei sisalda, sest kohapeal vastavat arvepidamist ei peetud.

Eesti Statistikaameti aruanne Moskvale, lühidalt *statistikaaruanne*, kujutas endast iga-aastast vormikohast ettekannet halduspiiride teisenemisest vabariigis ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Hõlmates perioodi 1945-1990, on see allikas ainsana nii vormilt kui metodoloogialt järjepidev: andmeesitus toetub viimasele loendusseisule. Metodoloogiliselt tuleb niisugust lähenemist pidada mõistlikuks, kuivõrd kindla ajahetke kaudu esitatud rahvaarvud on omavahel võrreldavad. Suurriikliku vormina ei sisalda statistikaaruanne õnnetuseks aga külanõukogu tasandi teavet, mistõttu suurem osa Eestis toimunud piiri- ja sellega kaasnenud rahvastikumutusi nimetatud allikas ei kajastu. Teistsuguse metodoloogilise aluse tõttu pole statistikaaruanne kohalike allikatega kokkuviidav.

Statistikaameti administratiiv-territoriaalmuutuste kartoteek, lühidalt *register*, on Moskva vormi kohane arvestuskaartide kogum: iga rajooni ja linna kohta peetud kaardile on koondatud ülevaade piiri- ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Sisuliselt on see kumulatiivne kokkuvõtte Moskvale esitatud aruannetest ja tugineb eelkirjeldatud meetodikale. Esimesed arvestuskaardid registris pärinevad aastatest 1945-1951, vahemiku 1952-1969 kohta ei ole kartoteeki peetud või on see kaduma läinud. Järgnevatel aastatel 1970-1990 on seda pidevana hoitud, taasiseseisvumise järel registrit enam täiendatud pole. Alates 1970 rahvaloendusest on registrit kohapealsel initsiatiivil täiendatud infoga külanõukogude vahelistest piiri- ja rahvaarvumuutustest. Sama kümnendi keskpaiku sedalaadi praktika tasapisi soikus, elavnedes uuesti 1979 aasta loenduse järel.

Rajooni piiri- või nimemuutuse taotlus/seletuskiri, lühidalt *rajooni taotlus*, väljendab kohaliku võimu ettepanekut piiri- või nimemuutuse teostamiseks. Ei ole teada, millise osa piirimuutuste kohta sedalaadi taotlused on esitatud, igal juhul on Statistikaameti iga-aastastes administratiiv-territoriaaljaotuse dokumendikaustades säilinud neist juhuslikuna näiv osa. Linna täitevkomitee, küla- või alevinõukogu algatusel, rajooni täitevkomitee otsusena vormistatult ja Ministrite Nõukogus kooskõlastatuna esitati taotlus Ülemnõukogu Presiidiumile. Sellisena puudus taotlusel kindel vorm ning rahvastikualane info on seal väga erineva hõlmavusega. Rahvastikuandmete leidumisel puudub üldjuhul viide andmeallikale ning ajamomendile. Õeldule vaatamata peegeldab rajooni taotlus kirjeldatavatest allikatest ainsana kohalikke olusid, piirimuutuste põhjendusi ja asjaajamise käiku. Niisugusena on rajooni taotlus mõne külanõukoguvahelise piirimuutuse puhul osutunud ainsaks rahvastikuteavet sisaldavaks allikaks.

Ilmselt oli rahvastikuarvepidamise ebasüsteemsus asja sees olijatele tunnetatav, ja nii seadis kauaaegne Statistikaameti juhtivtöötaja Lembit Tepp sisse eraviisilise koondandmete arhiivi, lühidalt *Tepp'i kaust*, mis muu teabe hulgas sisaldab ka piiri- ja rahvaarvumuutusi. Asjakohane andmehõlmatus Tepp'i kaustas ei ole päris teada, kuid kogumiku koostajail on olnud võimalus veenduda, et kindlasti leidub selles teavet, mis ametlikes allikates ei kajastu või on kaduma läinud. Eraviisiliselt pidas piiri- ja rahvaarvumuutuste ülevaadet ka Statistikaameti rahvastikuosakonna omaaegne juhataja Juta Bergvald. Ülevaade, lühidalt *Bergvald'i kaust*, sisaldab infot piirimuutustega kaasnenud rahvaarvuliikumistest aastatel 1970-1990, olles 1970 aastate esimesel poolel küllalt süsteemne. Käesoleva kogumiku koostamisel on Tepp'i ja Bergvald'i kaust leidnud kasutamist mõnede 1970 aastatel toimunud rajoonisiseste piirimuutustega kaasatud rahvaarvude kontrollimisel.

Rajooniaruanne, statistikaaruanne ja rajooni taotlus on kuni 1970 aastani arhiveeritud Eesti Riigiarhiivis, hilisemate aastate kohta olev teave asub Statistikaametis, nagu ka register kogu ajavahemiku osas. Eraarhiivina ei ole Bergvaldi ja Tepp'i kaustad avalikult kättesaadavad. Tuleb tõdeda, et Statistikaametis asuvad materjalid osutusid laialipillatuks, kuid on kogumikutööde tõukel praeguseks uuesti kokku koondatud.

Alljärgnev ülevaade esitab Valgamaal 1959-1990 toimunud piirimuutused Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja põhjal, mida kogumiku käsitusperioodi 1965-1990 ulatuses on täiendatud rahvastikuandmetega kirjeldatud allikatest. Eri allikate lüngad ja vasturääkivused olid sedavõrd suured, et väärivad eraldi väljatoomist: tekstis on esitatud kolme põhiallika teave kaldkriipsude vahel järjekorras: *rajooniaruanne/statistikaaruanne/register*;

märke "-" tähistab vastava arvandme, märke "..." andmeallika puudumist. Kui kõigi nimetatud kolme allika teave osutus ebatäpseks või hoopis puudus, on eraldi näidatud kasutatud muu allikas.

1959 aasta. ENSV ÜP 24. jaanuari seadlus sätestas kolmeteistkümne tolleaegse rajooni kaotamise. Likvideeritute hulka kuulus ka Tõrva rajoon, mistõttu Valga rajoon sai tagasi Tõrva linna ning Haabsaare, Helme, Hummuli, Koorküla, Mõniste, Riidaja ja Taagepera külanõukogud.

1960 aasta. ENSV ÜP 3. septembri seadlusega kuulusid Valga rajoonis likvideerimisele kolm külanõukogu: Haabsaare, Karula ja Koorküla. Haabsaare külanõukogule leiti paslik koht Võru rajooni Antsla külanõukogu koosseisus ning sellevõrra Valga rajooni territoorium vähenes. Karula liideti Kaagjärve külanõukoguga ja Koorküla Helme külanõukoguga. Sama seadlus muutis Valga-Võru rajooni piiri viimase kasuks veel teise külanõukogu osas: Mõniste anti tervenisti Valgalt üle Võrule. Veel tegi sama seadlus väiksemaid ümberpaigutusi: osa Öru, Puka ja Tõlliste külanõukogu maadest usaldati Sangaste külanõukogule, Kaagjärve külanõukogu sai maad juurde Tahevalt ja Hummuli külanõukogu Tõllistelt.

1962 aasta. ENSV ÜP 21. detsembri seadlus kaotas viis uusrajooni ja tegi veel ühe sammu tagasi ajaloolise haldusjaotuse suunas. Valga rajoonile anti üle endisesse Elva rajooni kuulunud Otepää linn ning Aakre, Otepää ja osa Palupera külanõukogust.

1964 aasta. ENSV ÜP 30. mai seadlusega muutus rajooni piir: Valga rajooni Otepää külanõukogule liideti osa Põlva rajooni Kanepi külanõukogu maadest.

1966 aasta. ENSV ÜP 26. märtsi seadlus muutis külanõukogude piire rajoonisiselt: Riidaja külanõukogu laienes Helme ning Puka külanõukogu Aakre ja Palupera maade arvelt. Selle tulemusena kasvas Riidaja külanõukogu (117/ - / -) inimese ning Puka külanõukogu Aakre arvel (15/ - / -) inimese ja Palupera arvel (219/ - / -) inimese võrra. Samuti on seekordne ÜN ja Valitsuse Teataja unustanud märkida tavapärase hektarite arvu, mis üleandmisele kuulus. Teave sisaldub rajooniaruandes, mille kohaselt Helme, Aakre ja Palupera maa-ala vähenes vastavalt 707 ha, 181 ha ja 2450 ha võrra.

Sama aasta 28. juuli seadlus võttis jälle kord käsile rajooni piiri. Valga rajoon sai Võrult tagasi kuus aastat varem Antsla külanõukogu kasuks ära lõigatud Haabsaare. Endist külanõukogu siiski ei taastatud, vaid naasnud 2600 ha maad ja rahvas (205/263/...) liideti Kaagjärve külanõukogule.

1968 aasta. ENSV ÜP 27. detsembri seadlus muutis Valga ja Tõrva linna piire. Valga linn laienes 53 ha võrra Kaagjärve külanõukogu arvelt, koos maaga läks üle (36/35/...) inimest. Tõrva linnale liideti 22 ha Helme külanõukogust, piirimuutus hõlmas (84/4/...) inimest. Tuleb tähele panna, et nii erinevad arvud on vastavates allikates kirjas ega pruugi meetodika erisuse tõttu üldse mitte valed olla.

1971 aasta. ENSV ÜP 19. märtsi seadlus likvideeris Taagepera külanõukogu ning ühendas selle maad ja (1146/ - /1207) inimest Helmega. Arvatavalt kasvas Helme külanõukogu liiga suureks ja pidi 4051 ha koos (253/ - /261) inimesega oma lõunaosast Hummulile loovutama.

1973 aasta. ENSV ÜP 26. jaanuari seadlus likvideeris Aakre külanõukogu, mille maa-ala läks Puka külanõukogule. Puka rahvaarv kasvas (769/ - /802) inimese võrra.

1975 aasta. ENSV ÜP 19. märtsi seadlus püüdis võrdustada enne seda märgatavalt ebavõrdse pindalaga Kaagjärve ja Taheva külanõukogu suurust. Kaagjärvelt lõigati Taheva kasuks ära 8137 ha koos (618/ - /631) inimesega.

1976 aasta. ENSV ÜP 17. novembri seadlus võttis käsile ulatuslikuma rajoonisisese piirimuutmise. Otepää külanõukogu loovutas kogu oma 7409 ha suuruse põhjaosa ja seal elavad (757/ - /...) inimest Paluperale. Sama

juhtus Sangaste külanõukogu lõunaosaga, millest lõviosa, 3921 ha koos (551/ - /...) inimesega läks Tõllistele ning pisike tükk 267 ha koos (24/ - /...) inimesega Kaagjärvele.

1986 aasta. ENSV ÜP 6. veebruari seadlus laiendas Tõlliste külanõukogu veelgi ning koguni kolme külanõukogu arvelt: Hummulilt võeti üle 251,4 ha ja (- / - /173) inimest, Kaagjärvelt 345,6 ha koos (- / - /73) inimesega ning Õrult 113,7 ha (- / - / 89) inimesega.

1989 aasta. ENSV ÜP seadlus 6. detsembrist nimetas Valga rajoon ümber Valga maakonnaks.

Loetletud piirimuutused on leidnud kajastamist kogumiku arvtabelites. Sündmusstatistika tabelites on rahvastiku liikumine ühest haldusüksusest teise toodud eraldi veeruna ja muidugi arvestatud kõigi näitajate leidmisel. Loendustabelite juures ei ole viiteid üksikutele piirimuutustele esitatud, loendusandmestiku võrdlemisel tuleb pöörduda ülaltoodud loetelu poole. Toetudes tavapärasele rahvastikustatistilisele metodoloogiale, lähtub andmeesitus väikseimast omavalitsuslikust haldusüksusest, linnast või vallast. Nii jääb paratamatult kõrvale külaandmestik, mis rahvastiku väikesearvulisuse tõttu ei ole isikutunnuste lõikes ülevaatlik. Ometi on rahvaarv külade kaupa huvipakkuv ning loendusstatistikas on küla rahvaarv sama täpsusastmega kui valla, maakonna või riigi oma. Öeldule toetudes on alljärgnevasse tabelisse koondatud külade rahvaarv kõigi nelja sõjajärgse rahvaloenduse lõikes. Esituslaadi seisukohalt on eelistatud külade rühmitamist esmatasandi haldusüksuste kaupa, mis toob ühtlasi esile külanõukogude omavahelise raske võrreldavuse. Nõnda ei pruugi tabelis samad külad eri loendustel üksteise kõrval paikneda, ja esituse pahupoolena tuleb kasutajal neid otsida vastava külanõukogu alt. Erandina on 1959 aasta külade rahvaarvud esitatud juba teisendatud kujul: vastavalt 1970 aasta loenduse struktuurile nii küla nime kui esmatasandi haldusüksuse mõttes. Ühelt poolt on selline esituslaad paratamatu, sest 1959 aasta loendusandmeid ei töödeldudki toimumisaegsetes piirides, teisalt võimaldab see saavutada tabeli mõnevõrra suuremat kompaktsust. Kahe esimese sõjajärgse loenduse külaandmed pärinevad 1970 aasta loenduse järel avaldatud kogumikust [ESKV 1972], 1979 aasta arvud samalaadsest hilisemast kogumikust [ESKV 1981].

VALGAMAA MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVASTIK
Loendusaaastad 1959-1989

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Aakre	988	802				
Helmi küla	35	32				
Järve küla	21	5				
Kana küla	69	46				
Kivirehe küla	81	48				
Laane küla	36	30				
Laksi küla	27	21				
Leesiku küla	28	23				
Matu küla	24	22				
Niguri küla	16	8				
Palamuste küla	65	58				
Pedaste küla	49	41				
Pikasilla küla	25	33				
Purtsi küla	32	24				
Põhu I küla	33	37				
Põhu II küla	30	24				
Pühaste I küla	39	41				
Pühaste II küla	29	27				
Rebaste küla	51	50				
Rootsi küla	12	9				
Sauniku küla	30	13				
Sootla küla	19	18				
Turbasöödi küla	48	41				
Tuuse küla	42	31				
Undi küla	42	37				
Veere küla	35	17				
Väljaotsa küla	24	27				
Ägli küla	46	39				
Helme	2306	2808	Helme	3239	Helme	3046
Alaküla küla	8	7				
			Ala küla	297	Ala küla	296
Asu asundus	68	60				
Helme asund	306	653	Helme alevik	792	Helme alevik	725
Holdre küla	85	77	Holdre küla	73	Holdre küla	73
Iltsmu küla	68	66				
Jeti küla	120	125				
Jõgeveste asundus	114	123	Jõgeveste küla	207	Jõgeveste küla	152
Kalme küla	99	136	Kalme küla	187	Kalme küla	150
Kangru küla	146	297				
			Karjatnurme küla	193	Karjatnurme küla	196
Keisri küla	55	43				
Kekküla küla	80	61				
Kirikuküla küla	105	116	Kirikuküla küla	126	Kirikuküla küla	92
Koive küla	29	24				
Koorküla asundus	95	84	Koorküla küla	153	Koorküla küla	90
			Kähu küla	73	Kähu küla	53
Linna küla	199	221	Linna küla	385	Linna küla	505
Linsi küla	61	52				
Metsaküla küla	69	39				
Mäeküla küla	88	68				
Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv

	1959	1970		1979		1989
Möldre küla	102	110	Möldre küla	117	Möldre küla	100
Parve küla	83	78				
Patküla asundus	93	116	Patküla küla	231	Patküla küla	215
Pikre küla	35	24				
			Pilpa küla	98	Pilpa küla	69
Roobe asundus	116	135	Roobe küla	117	Roobe küla	76
			Taagepera küla	190	Taagepera küla	254
Tantsumäe küla	82	93				
Hummuli	1090	1115	Hummuli	1186	Hummuli	1061
Aitsaare asundus	69	63				
			Aitsra küla	49	Aitsra küla	29
Ala küla	80	84				
			Alamõisa küla	118	Alamõisa küla	91
Hummuli asundus	129	233	Hummuli alevik	461	Hummuli alevik	526
			Jeti küla	191	Jeti küla	165
Järve küla	84	77				
Kangru küla	84	56				
Kulli küla	60	39	Kulli küla	89	Kulli küla	54
Peedu küla	61	58				
Piiri küla	184	171	Piiri küla	175	Piiri küla	114
Puide küla	111	105	Puide küla	103	Puide küla	82
Ransi küla	56	53				
Sarapuu küla	18	19				
Soe alevik	117	123				
Sooru küla	37	34				
Kaagjärve	3183	2985	Kaagjärve	1649	Kaagjärve	1417
Alaküla küla	230	249				
Apja küla	40	36				
Heerani küla	42	40				
Juuta küla	58	33				
Järve küla	135	135				
			Kaagjärve küla	478	Kaagjärve küla	435
Karula asundus	177	178	Karula küla	170	Karula küla	126
Kassi küla	25	14				
Kikati küla	45	28				
Kirbu küla	58	35	Kirbu küla	25	Kirbu küla	24
Koikküla asundus	366	395				
Kolski küla	45	6				
Koobassaare küla	56	37	Koobassaare küla	58	Koobassaare küla	32
Käärilmäe küla	61	46	Käärilmäe küla	61	Käärilmäe küla	65
Lepa küla	74	46				
Lilo küla	31	13				
Londi küla	105	125	Londi küla	70	Londi küla	42
Lusti küla	49	29	Lusti küla	41	Lusti küla	22
Lutsu küla	169	137				
Lüllemäe asundus	192	248	Lüllemäe küla	275	Lüllemäe küla	353
Maldsa küla	82	47				
Maroti küla	81	321				
Metsaküla küla	43	28				
Mäeküla küla	220	167				
Mürgi küla	18	10				
Patupera küla	44	26				
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970		1979		1989

Pikkjärve küla	148	87	Pikkjärve küla	40	Pikkjärve küla	28
Pugritsa küla	58	21	Pugritsa küla	87	Pugritsa küla	37
Puusmetsa küla	33	22				
Raavitse küla	65	57	Raavitsa küla	75	Raavitsa küla	63
Rebasemõisa küla	66	57	Rebasemõisa küla	76	Rebasemõisa küla	53
Ringiste küla	153	157				
Sundi küla	24	9				
Tohvri küla	11	7				
Valsi küla	8	3				
Valtina küla	18	3	Valtina küla	71	Valtina küla	40
Väheru küla	153	133	Väheru küla	122	Väheru küla	97
Otepää	3469	3122	Otepää	2005	Otepää	2227
Alaküla küla	124	74				
Annimatsi küla	26	19				
Arula asundus	91	84	Arula küla	102	Arula küla	128
Elva küla	41	19				
Ilmjärve küla	83	80	Ilmjärve küla	51	Ilmjärve küla	48
Kassiratta küla	53	48	Kassiratta küla	27	Kassiratta küla	17
Kastolatsi küla	87	79	Kastolatsi küla	59	Kastolatsi küla	45
Kaurutootsi küla	28	26	Karutootsi küla	37	Karutootsi küla	33
Kirikuküla küla	100	93				
Koigu küla	90	65	Koigu küla	40	Koigu küla	24
Kolju küla	69	34				
			Kääriku küla	50	Kääriku küla	120
Lutiku küla	103	90				
Lükardi küla	57	149				
Makita küla	26	27				
Meema küla	48	28				
Mõrtsuka küla	68	63				
Mäeküla küla	124	113				
			Mägestiku küla	54	Mägestiku küla	33
Mäha küla	55	37	Mäha küla	34	Mäha küla	15
Märdi küla	79	74	Märdi küla	51	Märdi küla	43
Neeruti küla	213	171				
Nõuni küla	136	162				
Nüpli küla	133	103	Nüpli küla	137	Nüpli küla	178
Ojamäe küla	81	70				
Oriku küla	76	38				
Otepää küla	187	146	Otepää küla	249	Otepää küla	378
Palupera küla	95	58				
			Pedajamäe küla	71	Pedajamäe küla	67
			Pilkuse küla	145	Pilkuse küla	97
Päidla asundus	74	93				
Pühajärve asundus	279	332	Pühajärve küla	170	Pühajärve küla	299
Raiga küla	26	20				
Raudsepa küla	72	69	Raudsepa küla	50	Raudsepa küla	27
Räbi küla	66	63				
Saluala küla	31	14				
Sihva küla	148	181	Sihva küla	277	Sihva küla	371
Truuta küla	85	61	Truuta küla	45	Truuta küla	20
Tõutsi küla	55	45	Tõutsi küla	63	Tõutsi küla	47
Valgjärve küla	53	46				
Vana-Otepää asundus	158	133	Vana-Otepää küla	223	Vana-Otepää küla	148
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970	1979		1989	

Vidrike küla	114	99	Vidrike küla	70	Vidrike küla	89
Äidu asundus	35	16				
Palupera	1279	942	Palupera	1550	Palupera	1325
Astuvere küla	95	47	Astuvere küla	36	Astuvere küla	18
Atra küla	89	76	Atra küla	67	Atra küla	50
Hellenurme asundus	259	177	Hellenurme küla	286	Hellenurme küla	277
Kirmi küla	43	37				
Käpa küla	28	25				
			Lutike küla	96	Lutike küla	79
Miti küla	74	35	Miti küla	25	Miti küla	17
Mäelooga küla	71	93	Mäelooga küla	57	Mäelooga küla	50
			Neeruti küla	116	Neeruti küla	96
			Nõuni küla	264	Nõuni küla	249
Palu küla	88	73				
Palupera asundus	132	83	Palupera küla	267	Palupera küla	207
Palupera alevik	269	177				
Pastaku küla	67	56	Pastaku küla	65	Pastaku küla	47
			Päidla küla	140	Päidla küla	125
			Räbi küla	58	Räbi küla	53
Urmi küla	64	63	Urmi küla	73	Urmi küla	57
Puka	2058	1838	Puka	2278	Puka	2009
Albi küla	42	33				
			Aakre küla	275	Aakre küla	323
Kibena küla	38	33	Kibena küla	81	Kibena küla	60
Kolli küla	47	22	Kolli küla	50	Kolli küla	49
			Komsi küla	120	Komsi küla	90
Konna küla	34	19				
Koorvere küla	44	38				
Koosa küla	56	32				
Kuigatsi asundus	177	127	Kuigatsi küla	121	Kuigatsi küla	117
Kureküla küla	37	35				
Kähri küla	42	25	Kähri küla	55	Kähri küla	37
Laane I küla	3	2				
Laane II küla	22	21				
Laose küla	13	5				
Linnamäe küla	60	60				
Meegaste küla	58	54	Meegaste küla	90	Meegaste küla	44
Otti küla	61	92				
Palamuste küla	25	21	Palamuste küla	72	Palamuste küla	44
			Pedaste küla	64	Pedaste küla	36
Plika küla	38	27	Plika küla	62	Plika küla	45
Prange küla	39	29	Prange küla	18	Prange küla	11
Puka alevik	744	759	Puka alevik	756	Puka alevik	772
Pukamõisa küla	33	32				
			Purtsi küla	64	Purtsi küla	58
Põrja küla	29	16				
Põru küla	29	19	Põru küla	43	Põru küla	28
			Pühaste küla	112	Pühaste küla	84
Raja küla	12	13				
			Rebaste küla	97	Rebaste küla	86
Rehe küla	20	22				
Ruuna küla	42	40	Ruuna küla	76	Ruuna küla	39
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970	1979	1989		
Sika küla	28	19				

Soontaga küla	90	58	Soontaga küla	83	Soontaga küla	54
Tollari küla	25	21				
Tsopi küla	25	13				
Vaaksi küla	30	23				
Vaardi küla	29	26	Vaardi küla	39	Vaardi küla	32
Vedela küla	23	17				
Viki küla	27	51				
Vingi küla	36	34				
Riidaja	1761	1504	Riidaja	1314	Riidaja	1109
Ala küla	152	115				
Alliku küla	92	64				
Karu küla	45	35	Karu küla	23	Karu küla	15
Kaubi küla	68	57	Kaubi küla	45	Kaubi küla	29
Kiivite küla	101	70				
Kungi küla	45	31	Kungi küla	59	Kungi küla	55
Leebiku asundus	85	118	Leebiku küla	169	Leebiku küla	175
Lemski küla	101	109				
Liutsepa küla	52	72				
			Liva küla	38	Liva küla	23
Loime küla	37	25				
			Lõve küla	100	Lõve küla	71
Mõisaküla küla	143	124				
Mäeküla küla	77	66				
Pikasilla küla	159	105	Pikasilla küla	134	Pikasilla küla	97
Pori küla	48	47	Pori küla	81	Pori küla	55
Raudsepani küla	37	25				
			Reti küla	146	Reti küla	103
			Riidaja küla	288	Riidaja küla	338
Rilli küla	82	62				
			Rulli küla	44	Rulli küla	44
Salu küla	56	37				
Suurküla küla	89	92				
Sälgu küla	65	58				
Uralaane küla	53	49	Uralaane küla	54	Uralaane küla	42
Uusküla küla	105	80				
			Vanamõisa küla	77	Vanamõisa küla	33
Voorbahi küla	69	63	Voorbahi küla	56	Voorbahi küla	29
Sangaste	2901	2542	Sangaste	1797	Sangaste	1679
Asuküla küla	179	161				
Järve küla	155	134				
Kakulaane küla	37	17				
Kalme küla	52	46				
Keeni I küla	144	128	Keeni küla	349	Keeni küla	469
Keeni II küla	169	116				
Kirikuküla alevik	183	178				
Kohtu küla	35	20				
Korijärve küla	233	201				
Kurevere küla	172	175	Kurevere küla	116	Kurevere küla	76
Lau I küla	103	92	Lauküla küla	195	Lauküla küla	148
Lau II küla	107	93				
Linnamäe küla	14	7				
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970	1979	1989		
Lombi küla	67	47				
			Lossiküla küla	152	Lossiküla küla	114

Mäeküla I küla	46	26	Mäeküla küla	58	Mäeküla küla	39
Mäeküla II küla	67	62				
Mäeküla III küla	71	53				
Mägiste I küla	113	91	Mägiste küla	45	Mägiste küla	31
Mägiste II küla	101	73				
Pringi küla	25	30	Pringi küla	84	Pringi küla	51
Risttee I küla	173	104				
Risttee II küla	71	47				
			Restu küla	129	Restu küla	97
			Risttee küla	50	Risttee küla	34
			Sangaste alevik	180	Sangaste alevik	289
Sarapuu küla	102	82	Sarapuu küla	80	Sarapuu küla	63
Tagula I küla	76	72				
Tagula II küla	68	78				
Tagula III küla	142	220				
Tiidu küla	120	124	Tiidu küla	217	Tiidu küla	155
Tolkuse küla	5	2				
Vaalu küla	39	27	Vaalu küla	52	Vaalu küla	52
Ädu küla	32	36	Ädu küla	90	Ädu küla	61
Taagepera	1352	1207				
Ala alevik	142	168				
Eera küla	62	18				
Holdre küla	110	77				
Järve küla	18	8				
Karjatnurme küla	63	89				
Kähu küla	133	92				
Laagiste küla	59	46				
Laane küla	31	19				
Liivaku küla	40	41				
Lopsu küla	76	47				
Mäeküla küla	38	41				
Peetri küla	65	53				
Pilpa küla	126	119				
Põhu küla	61	60				
Taagepera asund	286	302				
Vanamõisa küla	42	27				
Taheva	1419	1134	Taheva	1437	Taheva	1286
Hargla alevik	194	151	Hargla küla	275	Hargla küla	262
Ivaski küla	20	16				
Juuristu küla	60	28				
Kalliküla küla	129	112	Kalliküla küla	74	Kalliküla küla	63
Karjamõisa küla	14	6				
Keiri küla	18	18				
			Koikküla küla	258	Koikküla küla	254
			Koiva küla	30	Koiva küla	14
Korkuna küla	34	29	Korkuna küla	23	Korkuna küla	23
Laanemetsa asundus	176	132	Laanemetsa küla	143	Laanemetsa küla	121
			Lepa küla	53	Lepa küla	41
			Lutsu küla	72	Lutsu küla	46
Matimäe küla	40	35				
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970	1979		1989	
Meose küla	26	16				
Metskonna küla	18	12				
Mälgi küla	41	41				

Pügeri küla	28	18				
Sooblase küla	89	52	Ringiste küla	98	Ringiste küla	75
Taheva asundus	133	130	Sooblase küla	74	Sooblase küla	48
Taheva asund	189	174	Taheva küla	235	Taheva küla	174
Tammeküla küla	118	87				
Tsirgumäe küla	37	26	Tsirgumäe küla	100	Tsirgumäe küla	165
Tõrvase küla	7	4	Tõrvase küla	2	Tõrvase küla	0
Valliküla küla	48	47				
Tõlliste	2328	2334	Tõlliste	2735	Tõlliste	2354
Asuküla küla	107	64				
Iigaste asundus	196	163	Iigaste küla	120	Iigaste küla	77
Jaanikese küla	74	114	Jaanikese küla	79	Jaanikese küla	48
Kolga küla	17	12				
			Korijärve küla	131	Korijärve küla	85
Kuski küla	38	30				
Laatre asundus	119	156	Laatre alevik	404	Laatre alevik	438
Muhkva küla	35	34	Muhkva küla	18	Muhkva küla	16
Mürgi küla	29	11				
Nutu küla	26	61				
Paju asundus	92	204	Paju küla	190	Paju küla	143
Rampe küla	116	71	Rampe küla	73	Rampe küla	65
Raudsepa küla	41	28				
Robi küla	23	39				
Saare küla	15	8				
Sooru küla	119	139	Sooru küla	209	Sooru küla	304
Supa küla	89	75	Supa küla	54	Supa küla	37
Surdi küla	31	20				
			Tagula küla	313	Tagula küla	238
Tiidrike küla	30	24				
Tinu küla	10	13	Tinu küla	28	Tinu küla	18
Tsirgulinna alevik	864	866	Tsirguliina alevik	815	Tsirguliina alevik	641
Tõlliste asundus	155	130	Tõlliste küla	149	Tõlliste küla	113
Vahetu küla	13	9				
Vilaski küla	15	12	Vilaski küla	65	Vilaski küla	48
Välja küla	74	51				
			Väljaküla küla	87	Väljaküla küla	83
Õru	1337	1136	Õru	905	Õru	745
Keeni asund	103	94				
Keerdi küla	17	11				
Killinge küla	59	39	Killinge küla	32	Killinge küla	24
Kingu küla	34	28				
Kiviküla küla	104	68	Kiviküla küla	61	Kiviküla küla	33
Liivaküla küla	43	29				
Lota asundus	95	69	Lota küla	121	Lota küla	74
Mudaoja küla	28	19				
Mustumetsa küla	16	9	Mustumetsa küla	5	Mustumetsa küla	3
Mõneku küla	34	14				
Priipalu alevik	141	110	Priipalu küla	93	Priipalu küla	96
Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970	1979	1989		
Ratniku küla	40	28				
Saksamatsi asund	211	249				
Tõnu küla	11	10				
Tõrva küla	4	0				

Uniküla küla	90	111	Uniküla küla	89	Uniküla küla	58
Õlatu küla	106	91	Õlatu küla	93	Õlatu küla	78
Õru küla	201	157	Õru alevik	270	Õru alevik	258
			Õruste küla	141	Õruste küla	121
Kokku	25471	23469	Kokku	20095	Kokku	18258

5. VIITED

- Anderson, Barbara, Brian Silver (1985). 'Permanent' and 'Present' Populations in Soviet Statistics. *Soviet Studies*, Vol.37, No.3, pp.386-402.
- Anderson, Barbara, Kalev Katus, Brian Silver (1994). Developments and Prospects for Population Statistics in Countries of the Former Soviet Union. *Population Index*, Vol.60, No.1, pp.4-20.
- Andreev, Evgeni, Darski, Leonid, Harkova, Tatjana (1998). *Demografitsheskaja istoria Rossii: 1927-1959*. Moskva.
- Baburin, Aleks, Kaja Gornoi, Mall Leinsalu, Mati Rahu (1997). *Eesti suremusatlas*. Tallinn, EKMI.
- Council of Europe (1998). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg.
- EAPS/BIB (1992). *Demographic Implications of Marital Status*. Seminar Papers. Bonn.
- Eesti Kirjanduse Selts (1932). *Valgamaa. Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus*. Tartu.
- Eesti Kirjanduse Selts (1925). *Tartumaa. Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus*. Tartu.
- EKDK (1994a). *Rahvastiku elutabelid: Maakonnad 1986-1991*. RU, Seeria C, No.4. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994b). *Imikusuremus Eestis: Maakonnad 1986-1991*. RU, Seeria C, No.5. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994a). *Rahvastiku soovanuskoostis 1979-1989*. RU, Seeria C, No.2. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994b). *Rahvastiku soovanuskoostis 1970-1979*. RU, Seeria C, No.3. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1996a). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Viljandimaa 1965-1990*. RU, Seeria C, No.8. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1996b). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Lääne-Virumaa 1965-1990*. RU, Seeria C, No.9. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1996c). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Järvamaa 1965-1990*. RU, Seeria C, No.10. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1998). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Jõgevamaa 1965-1990*. RU, Seeria C, No.11. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1999). *Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sünniandmed 1959-1970*. Tallinn, EKDK.
- ENSV Ülemnõukogu (1945-1990). *ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja*. Tallinn, ENSV Riigikantselei.
- ESKV (1972). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959 ja 1970 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.
- ESKV (1981). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959, 1970 ja 1979 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.

- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western Countries from 1870 to 1970*. Bangkok, United Nations.
- Hajnal, John (1965). European marriage patterns in perspective. *D. Glass and D. Eversley (Eds). Population in History*. Chicago.
- Heinlo, Avo (1998). Haridus. *Sotsiaaltrendid*. Tallinn, ESA, lk. 23-31.
- Katus, Kalev (1994). Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. *Akadeemia*, No.1 ja 2, lk.134-149 ja 365-385.
- Katus, Kalev (1995). Eesti rahvastiku vananemise põhijooned. *Akadeemia*, No.7 ja 8, lk. 1379-1406 ja 1592-1633.
- Katus, Kalev (1997a). Post-Transitional Fertility: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene and A.Vikat (Eds). Demographic Development in Baltic Countries*. Special issue of Revue Baltique. Vilnius, pp.49-63.
- Katus, Kalev (1997b). *Eesti ja eestlus rahvastikuteadlase pilguga*. RU, Seeria B, No.29. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, No.6, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1997). *Mortality Development and Economic Transition: the Case of Estonia*. RU, Seeria B, No.35. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1995a). *Eesti Pere- ja Sündimusuuring. Standardtabelid*. RU, Seeria C, No.6. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1995b). *Eesti Vanuriuuring. Standardtabelid*. RU, Seeria C, No.7. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1997). Population Data and Reorganisation of Statistical System: Case of Estonia. *Trames*. Vol.1(51), No.3, pp.171-189.
- Kupiszewski, Marek, David Powell, Philip Rees, Darren Smith (1998). *Internal Migration and Regional Population Dynamics: Estonia Case Study*. Report prepared for the Council of Europe and for the European Commission.
- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn.
- Palli, Heldur (1995). *Eesti rahvastikustatistika ajaloo allikad 1712-1940*. Eesti rahvastikustatistika. Tallinn, AIT.
- Pavlik, Zdenek, Martin Hampl (1976). *Ierarhia realnosti i problema otsenki bolee shirokih vzaimozviazei populatsionnogo razvitiia*. Praga.
- Puur, Allan (1994). *1989 Estonian Population and Housing Census. Microdata Description: Variable Definitions and Coding Schemes II*. RU, Seeria A, No.36. Tallinn, EKDK.

- Allan Puur (1997). Change in the Economic Activity of the Population: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene and A.Vikat (Eds). Demographic Development in Baltic Countries*. Special issue of Revue Baltique. Vilnius, pp.165-185.
- Rammul, Aleksander (Toim.) (1933). *Valgamaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu.
- RSKB (1924). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk X. Tartu- ja Valgamaa*. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1934-1937). *1934 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk 1-4*. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo.
- RSKB (1942). Elanike üldregistreerimine 1. XII 1941. *Eesti Statistika*, Nr.3-4.
- Sakkeus, Luule (1995). *Vanurite abielulisus ja leibkonnakoostis Eestis*. RU, Seeria B, No.24. Tallinn, EKDK.
- Sakkeus, Luule (1998). *Estonian Minorities: Past and Present*. Paper presented at the International Conference Estonia and the European Union: Estonia on its Way to a Changing Europe. Tallinn.
- Tarmisto, Vello (Toim.) (1959). *Eesti NSV. Andmete kogumik*. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- Teder, T. (1939). *Perekonnaseisuametniku käsiraamat*. Tallinn, Siseministeerium.
- UN ECE (1999). *Dynamics of Population Ageing in the Countries of the ECE Region. Standard Country Report. Estonia*. New York and Geneva, UN ECE. Forthcoming.
- United Nations (1998). *1996 Demographic Yearbook*. Forty-eighth issue. New York.
- Valga Maavalitsus (1995). *Valgamaa aastaraamat*. Valga.
- Valga Maavalitsus (1996). *Valgamaa aastaraamat*. Valga.
- Vishnevski, Anatoli, Andrei Volkov (1983). (Eds). *Vozproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
- Vikat, Andres (1994). *Family Formation in Estonia*. Publications of Finnish Demographic Society No.15. Helsinki.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of Mobility Transition. *The Geographical Review*. Vol.61, No.2, pp. 219-249.

6. JOONISFAILIDE NIMEKIRI

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavaheemik	Piirkond
Piirimuutused					
X13-01		Haldusjaotus	Piirid	L1959	Vallad
X13-02		Haldusjaotus	Piirid	L1970	Vallad
X13-03		Haldusjaotus	Piirid	L1979	Vallad
X13-04		Haldusjaotus	Piirid	L1989	Vallad
Rahvastikutaaste					
R13-05	S1	Rahvaarv	Absoluutarv	1965-97	Maakond
R13-06	S1	Soovanuskoostis	Absoluutarv	1989	Maakond
R13-07	S1	Muutuskomponendid	Absoluutarv	1965-96	Maakond
R13-08	S1	Koguiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R13-09	S1	Loomulik iive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R13-10	S1	Rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R13-11	S1	Loomulik ja rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R13-12	S1	Vanuskoostis	Osakaal	L1989	Vallad
R13-13	S1	Vanurrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
Sündimus					
B13-14	S3	Sündimus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
B13-15	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
B13-16	L7	Lapsesus	Osakaal	L1989	Maakond
B13-17	L7	Lapsesus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
B13-18	L7	Lapsesus	Keskmine	L1989	Vallad
B13-19	L7	Lastetus	Osakaal	L1989	Vallad
B13-20	L7A	Lapsesus hariduseti	Osakaal	L1989	Vallad
B13-21	L7	Lapsesus, põlvkond 1940-1949	Keskmine	L1989	Vallad
Suremus					
D13-22	S3	Suremus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
D13-23	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
D13-24		Eluiga	Eluaastad	1986-91	Maakond
D13-25	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
D13-26	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
Abielulisus					
F13-27	S3	Abiellumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F13-28	S3	Lahutumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F13-29	S2	Abiellumised, lahutused	Suhtarv	1965-96	Maakond
F13-30	L2	Perekonnaseis	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
F13-31	L2	Abielurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F13-32	L2	Vallasrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F13-33	L2	Leskrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F13-34	L2	Lahusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F13-35	L2	Perekonnaseis	Osakaalu muutus	L1979-89	Maakond
F13-36	L2	Abielurahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Ränne					
M13-37	S2	Sisse- ja väljaränne	Absoluutarv	1965-96	Maakond
M13-38	S3	Sisse- ja väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M13-39	S3	Väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M13-40	S2	Rändekäive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M13-41	L4A	Paikus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M13-42	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M13-43	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M13-44	L4A	Paikus	Osakaal	L1989	Vallad
M13-45	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M13-46	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M13-47	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Rahvus					
N13-48	L5A	Rahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N13-49	L5	Soorahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N13-50	L5,6	Mitte-eestlased	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N13-51	L5A	Rahvuskoostis	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
N13-52	L5	Mitte-eestlased	Osakaal	L1989	Vallad
N13-53	L5	Eestlased	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
N13-54	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N13-55	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal	L1989	Vallad
N13-56	L6A	Eesti keele oskus	Osakaal	L1989	Vallad
N13-57	L6A	Eesti keele mitteoskus	Osakaal	L1989	Vallad
Haridus					
E13-58	L3	Haridustase	Osakaal	L1989	Maakond
E13-59	L3	Haridustase	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
E13-60	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E13-61	L3	Keskharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E13-62	L3	Algharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E13-63	L3	Haridustase	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
E13-64	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
E13-65	L3	Algharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Majandustegevus					
A13-66	L8	Põhitegevus	Osakaal	L1989	Maakond
A13-67	L8	Põhitegevus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A13-68	L8	Pensionärrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
A13-69	L8	Hõivekoormus	Suhtarv	L1989	Vallad
A13-70	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Maakond
A13-71	L9	Tööala	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A13-72	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Vallad
A13-73	L9	Esmassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A13-74	L9	Neljandassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A13-75	L10	Amet	Osakaal	L1989	Maakond
A13-76	L10A	Amet (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakond
A13-77	L10A	Amet	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A13-78	L10	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
A13-79	L10A	Haridus-ja teadustöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A13-80	L10A	Tervishoiutöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A13-81	L10A	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
Eluase					
H13-82	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Maakond
H13-83	L11	Eluasemetüüp	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H13-84	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Vallad
H13-85	L11	Pereelamu	Osakaal	L1989	Vallad
H13-86	L12	Tubade arv	Keskmine	L1989	Maakond
H13-87	L12	Tubade arv	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H13-88	L12	Tubade arv	Osakaal	L1989	Vallad
H13-89	L12A	Üldpind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H13-90	L12A	Üldpind	Osakaal	L1989	Vallad
H13-91	L12B	Elamispind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H13-92	L12B	Elamispind	Osakaal	L1989	Vallad
H13-93	L07	Tihelioleku	Osakaal	L1989	Vallad
H13-94	L13	Eluasememugavused	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H13-95	L13	Eluasememugavused	Osakaal	L1989	Vallad

Märkus: Joonisfailid asuvad kogumikuga kaasasoleval disketil,
"S" viitab sündmusstatistika, "L" loendusstatistika tabelitele.

kiri ARIAL 27, bold

VALGAMAA 1965-1990

kiri ARIAL 30, bold

13